SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 48 – 1983
ČÍSLO 5

Šimon Ondruš

OBED, OLOVRANT A SVAČINA

1. V Živote Konštantínovom, ktorý tesne po jeho smrti roku 869 napísal na Veľkej Morave Kliment alebo Gorazd v úzkej spolupráci s Metodom, sa takto opisuje recepcia, konaná na Konštantínovu počesť počas jeho misie u Chazarov:

Došьdъšu že jemu tamo, jegda chotěachǫ *na obědě* sěsti u Kagana, vъprosišę že jego, glagoljǫce: „Kaja jestъ tvoja čьstь, da tę posadimъ na svojemь činu?" On že reče: „Děda iměachъ velika i slavьna dzělo, jiže blizъ cěsarja stojaše ..." Kaganъ že, vъzьmъ čašǫ, reče: „Pijemъ vъ imę boga jedinogo, sъtvorьšajego vьšǫ tvarь!" Filosofъ že, vъzьmъ čašǫ, reče: „Pijǫ vъ imę boga jedinogo i slovese jego, sъtvorьšajego slovomь vьšǫ tvarь, jimьže nebesa utvrьdišę sę, i životvoręcajego ducha, jimьže vьša sila jichъ stojitъ" ... I tako razidošę sę sъ oběda, narekъše dьnь, vъ nьže besědujǫtъ o vъsěchъ sichъ.[1]

Kontext, v akom používa autor Konštantínovho života slovo *oběd*ъ, jasne vraví, že toto slovo neoznačovalo u starých Slovanov obyčajné poludňajšie jedlo. Praslovanské slovo *oběd*ъ označovalo väčšie hodovanie, hostinu, pri ktorej sedela rodina alebo aj väčšia spoločnosť z dvoch strán stola. V Živote Konštantínovom slovo *oběd*ъ označuje hostinu počas recepcie u Chazarov, na ktorej sa nielen jedlo a pilo, ale sa viedla vážna filozoficko-teologická dišputa. O prvotnom význame slova *oběd*ъ svedčí jeho morfematické zloženie: *ob-* „okolo, z dvoch strán" + *ěd-* „jesť, jedenie". Pretože najbohatšie jedlo sa konzumovalo obyčajne v polovici dňa, na poludnie, neskôr sa

[1] Text rekonštruujeme v takej podobe, akú mala staroslovienčina na Veľkej Morave, t. j. so striednicou c za praslovanské *tj: glagoljące, životvoręcajego.* Striednicu, ktorá vznikla 2. a 3. palatalizáciou *ch*, označujeme *ś: vьšǫ, vьša, vьšěchъ.* V lexike a gramatike sa opierame o Záhrebský (Vladislavov) prepis z roku 1469, ktorý najnovšie publikovali B. Angelov a Ch. Kodov v treťom zväzku Zobraných diel Klimenta Ochridského roku 1973.

význam slova *oběd*ъ zúžil na označenie poludňajšieho jedla. V tomto význame ho používajú Slovania dodnes. Iba západná časť južných Slovanov kalkovala pomenovanie poludňajšieho jedla podľa latinčiny, resp. taliančiny. Podľa latinských slovies *mandere, manducare* „hrýzť, jesť" využili Slovinci staré slovanské sloveso *kǫsati, kǫsiti „hrýzť"* na pomenovanie obeda: *kosilo.* Pretože latinské slovesá *mandere* „hrýzť" a *mandare* „odovzdávať" (odvodené od slova *manus* „ruka") boli hláskovo veľmi blízke, chápalo sa v ľudovej etymológii aj *mandere, manducare, mangiare* „hrýzť, jesť" ako odvodené od slova *manus.* V srbochorvátčine sa podľa toho od slova *rǫka* > *ruka* odvodilo sloveso *ručati* s významami 1. raňajkovať, 2. obedovať. Od neho je odvodené *ručak* „obed", *doručak* „raňajky". Tento výklad (kalkovanie podľa ľudovej latinčiny, resp. taliančiny) je pravdepodobnejší ako predpoklad o čisto domácom jazykovom vývine: „Termin je nastao zacijelo u vrijeme, kad se jelo bez žlice, viljušaka i noža, samo rukom" (Skok, 1973, s. 165).

Pôvodným slovanským slovom na označenie poludňajšieho jedla bolo pomenovanie utvorené od slova *ugъ/jugъ* „juh", t. j. *užina/južina.* Motivácia je jasná. Išlo o jedlo konzumované v čase, keď je slnko na juhu, t. j. cez poludnie. Slovo *užina* označovalo obed v starej ruštine. Prejotovaný variant *južina* označuje obed v srbských, chorvátskych a slovinských nárečiach. P. Skok (1971, s. 785) myslí, že slovo *južina* pôvodne označovalo poludnie a až metonymicky začalo označovať obed. Usudzuje tak podľa významu v niektorých bulharských nárečiach.

2. Kým ešte slovo *užina/južina* označovalo obed, na pomenovanie menšieho jedla medzi obedom a večerou sa u južných Slovanov používalo združené pomenovanie *mala užina* alebo predponový derivát *použina.* O tom, že u Slovincov a Chorvátov bolo slovo *užina* veľmi frekventované, svedčí aj jeho prevzatie do rakúskej nemčiny v podobe *Jause.*

Keď sa slovo *oběd*ъ s pôvodným významom „bohaté jedenie, hodovanie" špecifikovalo na označenie poludňajšieho jedla, resp. keď sa u Slovincov, Chorvátov a Srbov pod vplyvom taliančiny na označenie obeda ustálili kalkované slová *kosilo* (v slovinčine), *ručak* (v srbochorvátčine), posunul sa význam slova *užina/južina* na označenie olovrantu. Tak to je, resp. bolo v bulharských, srbochorvátskych a slovinských nárečiach. Stalo sa tak aj v časti slovenských nárečí. Pretože tu slovo *užina* stratilo úplne svoj súvis so slovom *juh,* začalo sa spájať so slovnou čeľaďou *užiť, užívať, požívať, živiť, živina, požívatina.* Nadobudlo podobu *úživna.* V tejto podobe ho podľa Dobšinského a Kotta zaznačil M. Kálal (1923, s. 755). Je pravdepodobné, že slovenské *úživna* „olovrant" bolo prameňom maďarského výrazu *uzsonna.* Vokalickou harmóniou sa podoba *úživna* zmenila v maďarčine na *uzsovna* a to po spoluhláskovej asimilácii na *uzsonna.* Z južnoslovanského *užina* sa

totiž nedá vysvetliť zdvojená spoluhláska *-nn-* v maďarčine, hoci historicko-etymologický maďarský slovník nechce vidieť pôvod tohto slova v slovenčine (Benkő a kol., 1976, s. 1044). V niektorých slovanských jazykoch sa slovo *užina* z pôvodného označenia obeda posunulo nielen na označenie olovrantu, ale aj na označenie večere. Platí to o ruštine *(užin)* a o niektorých srbochorvátskych nárečiach *(južina).*

3. Na poludnie, keď je slnko na juhu, robí obrat z predpoludňajšieho stúpania k popoludňajšiemu klesaniu na oblohe. Zdá sa, že starí Slováci tento poludňajší obrat slnka na oblohe využili ako motiváciu na pomenovanie poludňajšieho jedla, ktoré sa podobne ako slovo *užina/južina* pod tlakom slova *obed* posunulo neskoršie na označenie popoludňajšieho menšieho jedla. Ide o slovo *olovrant.*

Z vývinu slovanských jazykov sú známe prípady, že stará spoluhlásková skupina *-bw-* sa zjednodušila buď na obojpernú záverovú spoluhlásku *b,* alebo na obojpernú úžinovú spoluhlásku *w,* ktorá sa neskoršie zmenila na pernozubné *v.*

Pôvodné praslovanské *ob-wadъ,* v ktorom koreň *-wad-* je ten istý ako v bielorus. *vadňa* (gen.) a v litovskom *uodas* „ovad", má v západných a východných slovanských jazykoch striednicu *ovad* (v ruštine zmenené samohláskovou asimiláciou na *ovod*), ale v srbochorvátčine a slovinčine striednicu *obad.* V staroslovienčine, resp. v cirkevnej slovančine je doložená podoba *obadъ* aj *ovadъ* (porov. Miklosich, 1862—1865, s. 461, 468; Vasmer, 1955, s. 249).

Od predponového slovesa *ob-wariti* utvorené slovo *ob-warъ* má v slovenčine podobu *obar,* v češtine podobu *ovar* (tá je aj v niektorých slovenských nárečiach). Predponové sloveso *ob-węzati* sa zjednodušilo na podobu *obęzati* (v staroslovienčine, porov. aj ruské sloveso *obiazať*) aj na *owęzati:* slov. *oviazať,* čes. *ovázat.* Oc tohto slovesa odvodené subst. *ob-węz-slo* má v (západo)slovenských nárečiach striednicu *obáslo* „ľan oviazaný okolo hornej časti kúdele" (porov. Kálal, 1923, s. 389). V strednej slovenčine by toto slovo znelo ako *obiaslo* alebo *oviaslo.*

Za praslov. *ob-witi, obwinǫti* má slovenčina *oviť, ovinúť,* ale za praslov. odvodené *ob-woj (-ьkъ)* je *obojok.*

Striedanie záverového *b* a úžinového *w, v* je známe aj v tých prípadoch, keď nejde o zjednodušenie spoluhláskovej skupiny *-bw-.* Od praslov. slovesa *privęzati* „priviazať" odvodené *privǫzьnъ* „priviazaný" malo v starej češtine podobu *přívuzný* (porov. lužické *přiwuzny),* v novej češtine je podoba *příbuzný* (slovenské *príbuzný* je prevzaté z češtiny); porov. rus. *kleveta,* slov. *klebeta,* v slovenských nárečiach *triezvy : triezby,* rus. *molitva :* slov. *modlitba,* rus. *pastbišče* : slov. *pastvisko* atď. (porov. Ondruš, 1966, s. 5—15).

Sporadické striedanie *b : w* umožnilo starým Slovákom z prasl. základu *ob-wortъ* > *obwartъ* „urobiť" dve slová. Striednica *obrat* si zachovala pôvodný dejový význam obratu, kým striednica *owrat* „obrat slnka na poludnie" mala podobný vývin ako *užina/južina,* t. j. 1. poludnie, 2. poludňajšie jedlo, 3. popoludňajšie jedlo, olovrant.

Pravda, podoba *owrat, ovrat* v tomto význame v slovenčine nie je zachovaná.

Slovo *ovrat* má však slovinčina, a to vo všeobecnom význame „obrat", ale aj v špecifikovanom metonymickom význame „úvrať", t. j. miesto na konci role, na ktorom sa obracia záprah pri oraní (Pleteršnik, 1894, I, s. 877). V slovenčine je doložená nazalizovaná podoba *ovrant*. Druhotná nazalizácia, t. j. vsunutie spoluhlásky *n*, najmä pred zubno-ďasnové spoluhlásky *t, d* bola v predhistorickom aj historickom vývine slovanských jazykov pomerne častá.

Ak sa *-n-* alebo *-m-* druhotne vsunulo ešte pred 10. stor., vznikla druhotná nosová samohláska predná (ę) alebo zadná (ǫ). Oproti litov. *gedauti* „žiadať, želať, chcieť" sa v praslovančine vsunulo *-n-*, t. j. *ge-n-d-*, po palatalizácii a vzniku nosovej samohlásky *žędati* „žiadať". Druhotné vsunutie *-n-* alebo *-m-* mohlo nastať iba na časti slovanského jazykového územia, napr. na časti slovenského jazykového územia sa ešte pred 10. storočím v slove *medъ* vsunulo *-n-*, t. j. *me-n-d-*, po vzniku nosovej samohlásky *mędъ*. Iba tak možno totiž vysvetliť slovenské nárečové podoby *mad* (západná oblasť), *mäd* (stredná oblasť) a *miad* (východná oblasť), resp. odvodené slovo *madák/mädák, madonica, madunica/mädonica*. V Atlase slovenského jazyka I sa stala chyba, ak sa podoby *mad : mäd : miad* pokladajú za striednice praslov. *medъ*. Striednice *mad : mäd : miad* hormonizujú so striednicami *maso : mäso : miaso* za praslov. *męso*.

Ak sa hlásky *-n-, -m-* vsunuli po 10. storočí, t. j. po zániku nosových samohlások, zostali zachované. Sú známe aj také prípady, že sa v tom istom slove *-n-* vsunulo aj pred 10. storočím, aj po 10. storočí, napr. sloveso *šetati : šatati* (striedanie *še-/ša-* podobné ako *čekati/čakati, želǫdъkъ*) malo popri nenazalizovanej podobe *šetati* aj druhotne nazalizovanú podobu *šentati* > *šętati* (doloženú v staroslovienskych textoch). Po 10. storočí popri podobe *šatati* vznikla aj nazalizovaná podoba *šantati, šantavъ*. Podoby *šantati* „chodiť klátivo", *šantala* „nemotorný človek" sú doložené z českých nárečí (porov. Machek, 1968, s. 603). To znamená, že slovo *šantať, šanták, šantavý* sú domáce slovenské, kým maďarské *sántal, sántul, sánta* sú prevzaté zo slovenčiny, a nie naopak, ako chybne tvrdí L. Benkő a kol. (1976, s. 484).

Prípadov, ako sú slovenské nár. *kundoliť, kundol* popri *kúdoliť, kúdol*, nár. *kanderky, kandry, kandraty* „kučera, kučeravý" popri *kader(e)*, východoslov. *kunkoľ* popri *kukoľ*, *trampota* popri *trápiť* sa atď., je v slovenčine aj v iných slovanských jazykoch pomerne mnoho. Nie je teda nič výnimočné v tom, že aj do slova *ovrat* „obrat slnka na oblohe cez poludnie" sa vsunulo *-n-: ovrant* vo význame 1. poludňajšie jedlo, 2. popoludňajšie jedlo, olovrant.

Podoba *ovrant* je pozitívne doložená. V kartotéke slovníka slovenských nárečí v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV je doložená z Hranovnice pri Poprade (*Dali o v r a n t, palenku hratu, kolače napečene . . .*). M. Kálal (1923, s. 441) dokladá podobu *ovrant* z východného Slovenska a z Liptova. Doložená je aj u Hviezdoslava: *A keď už bolo po o v r a n t e.*

V slovenčine slová so začiatočným *o-* priberali sporadicky protetické *v-*, hoci nie tak často ako v češtine (hovorovej) a v lužickej srbčine. Sú však prípady, v ktorých protetické *v-* má iba slovenčina, kým všetky ostatné slovanské jazyky sú bez neho: *vôdor* oproti *odr-:* rus. *odr, odrina,* bulh.

odъr, srbochorv. *odar*, slovin. *oder*, čes. *odr* (nár. aj *vodr*); slov. nár. *vokol* „prístrešok" (doložené najviac z Timravy) oproti srbochorv. *okô(l)*, slovin. *okol*, staroslovienske *okolъ* „triclinium, castra" (Miklosich, 1862—1865, s. 498); od južných Slovanov prevzaté do maďarčiny *akol* (Benkő a kol., 1967, s. 118); nár. *voľcha* < *oľcha* v Gemeri (Orlovský, 1982, s. 389).

Protetická podoba *vovrant* je v slovenčine pozitívne doložená. Nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV ju má doloženú z Liptovských Matiašoviec: *I na v o v r a n t nám takto naďelila.* Z Dobšinského dokladá podobu *vovrant* M. Kálal (1923, s. 779).

Popri protéze *v-* je v slovenčine známa aj protéza *h-*, a to nielen vo východných nárečiach *(hulica)*, ale aj na strednom Slovensku, najmä v etymologicky nepriezračných slovách: *holdomáš* < *oldomáš, holdoš* < *oldoš, hafera/hafira/hafura* popri *jafira/jafura* z rum. *afina* so zámenou *n : r* už v rumunčine (Machek, 1968, s. 155).

Slovo *ovrat* → *ovrant* → *vovrant* sa už podobou *ovrat* namiesto *obrat* stalo etymologicky nepriezračným. Preto neprekvapuje, že popri protéze *vovrant* vznikla aj podoba *hovrant*, resp. po asimilácii samohlások *havrant*. Poslovenčením nezvyčajného koncového *-nt* na *-nok*, resp. *-nka* vznikla podoba *havránok, havránka, havranovať.*

Spoluhláska *w*, resp. *v* má responzibilné fonetické vlastnosti so spoluhláskou *l*. Svedčí o tom stredoslovenská zmena *bol* > *bow, boų; písal* > *písaw, písaų*. Preto neprekvapuje, že popri protetickej podobe *vovrant* vznikla aj podoba *lovrant, lovrantovať*, resp. redukciou nezvyčajného zakončenia *-nt* podoba *lovran, lovranovať*. Táto forma je doložená v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV z obcí Klenovec a Kociha v okrese Rimavská Sobota: *Poťe na l o v r a n! Do l o v r a n u bula skosená.*

Podoba *lovrant* prešla z južnej strednej slovenčiny aj do maďarčiny: *lóránt*, doložená od 16. stor. L. Benkő (1970, s. 789) opakuje tradovaný názor, že *olovrant* pochádza z nem. nár. *Halberabend.*

Prirodzená asociácia slova *vovrant, lovrant* so slovom *obed* spôsobila, že sa podoba *lovrant* zmenila na *olovrant*. V niektorých nárečiach sled samohlások *o — e* v slove *obed* spôsobil aj zmenu *olovrant* na *olevrant*. Táto forma je doložená z Oravy (Dolná Lehota), Kysúc (Klokočov), Turca (Sučany), Hornej Nitry (Bánovce), Trenčianskej (Sedličná, Dolná Súča, Veľké Rovné). Protetické *h-* pribrala aj podoba *olovrant: olevrant: Iba o h o l e v r a n t o c h* zme si trochu oddíchli (Bošáca).

„Najrevolučnejšiu" zmenu zažilo slovo *ovrant* v Gemeri. Tu nastala viacnásobná metatéza začiatku a konca slova *o-v-r-a-n-t* na *o-n-t* a prostriedku slova *-v-r-a* > *r-a-v: ontrav*, častou prehláskou *ra* > *rä* zmenené na *onträv, onträf, ontref, onträfovač* „olovrantovať" (porov. Orlovský, 1982, s. 215).

Hláskový vývin slova *owrat* ako variantu *obrat* v slovenčine presvedčivo ukazuje, čo môže spôsobiť vysunutie slova z príbuzenskej čeľade na základe jednej nepravidelnej hláskovej responzie *b : w:* 1. *owrat, ovrat* > 2. *ovrant* > 3. *vovrant, lovrant, olovrant; *hovrant* > **havrant* > *havránok, havránka, havranovať, havrankovať;* 4. *ovrant* > *ontrav, onträv, ontraf.*

O tom, že hláskový vývin *ovrant, vovrant, lovrant, olovrant, olevrant* nastal ešte pred 17. storočím, svedčia historické doklady. Podoba *olovrant* má voľačo starší záznam z roku 1666: *ale ktery sedyačky žigu, od frisstuku a olewrantu nech se zdržyawagj;* 1663: *dalo se na frisstuk, na poludnia, na olewrant* (podľa kartotéky historického slovníka JÚĽŠ SAV).

Významový vývin slova *ovrat* > *ovrant* 1. obrat slnka na poludnie, 2. poludňajšie jedlo, obed, 3. popoludňajšie jedlo, olovrant je paralelný s významovým vývinom slova *užina/južina.* Tu však išiel významový posun aj ďalej na označenie večerného jedla, večere.

Po uvedenom výklade pokladáme názor o domácom slovansko-slovenskom pôvode slova *olovrant* za pravdepodobnejší ako tradovaný výklad z nemeckého *Halberabend* „polvečer", ktorý podal F. Ryšánek (1935, s. 289). Prevzal ho aj V. Machek (1957, s. 337); porov. aj Linguistica Slovaca, III, s. 107; Benkő a kol. 1970, s. 789).

Slovo **ovrat* > *ovrant, vovrant, lovrant, olovrant* patrí do tej kategórie špecificky slovenských slov, do ktorej patrí aj slovo *sobáš.* Ako slovo odvodené od slovesa *sǫpojasati : sǫpojašǫ* „spájať, zväzovať", t. j. *sǫpojašь* „spojenie, zviazanie", po samohláskovej asimilácii *sǫpojašь* na *sopojašь* a po pravidelnej kontrakcii *sopašь* aj ono stratilo genetickú väzbu so slovesom *pojasati : pojašǫ* „zväzovať, spájať". Preto mohla v ňom nastať sporadická zámena *neznelá : znelá,* čím nadobudlo podobu *sobáš.* Dnes si málokto uvedomuje, že v morféme *-báš* je skrytá morféma *pás* (porov. Ondruš, 1975, s. 265—274).

4. Západoslovanské slovo *svačina* prekonalo podobné významové zúženie ako všeobecne slovanské slovo *obed.*

Doklady zo starej češtiny preukazne svedčia o tom, že *svačina* bola väčšia hostina, väčšie hodovanie pri slávnostných príležitostiach. Keď mal byť tovariš slávnostne prijatý do cechu majstrov, musel urobiť svačinu čiže hostinu, tá bola totiž podmienkou jeho prijatia do kategórie majstrov. Účasť členov cechu na tejto svačine bola povinná. Neúčasť sa trestala finančne: „... *který by mistr neb tovaryš do cechu mezi jiné mistry nepřišel k svačině, aby také dal jeden groš pokuty*" (doklad z Plzne r. 1488 podľa kartotéky staročeského slovníka). Podobne kontext, v akom slovo *svačina* používal Tomáš zo Štítneho (Štít Svátosti, s. 138 a), svedčí o slávnostnom hodovaní: „... *byl jest ten obyčej mezi dietkami, že jsú sě družicě sberúc spolu k utěšení, snesúc sě což která jmieti mohla, svačinu sobě učinily.*"

Slovo *svačina* označuje slávnostnú hostinu pri prijímaní do majstrovského cechu aj v historických textoch zo Slovenska. V cecháliách z Liptova r. 1717 sa píše: „*Po ukazany mystrostuku ma podle zwyklostj do roka a do dne mystrum s w a č z y n u ... daty dwa okowj pywa ...*“ V artikulách kremnických klobučníkov z 18. storočia je takýto predpis: „*... aby položil do Czechu osem zlatich, a wosku sstiry Funty, a s w a č ž y n u aby Mistrom delal.*“ Podobne v trenčianskych cechových predpisoch z r. 1608: (Prijatý majster má) *... s w a č y n u do roka do dne wikonaty a list y od rodu y od remesla prinesty ...*“

O staršom význame slova *svačina* „väčšia hostina“ svedčí aj lužická srbčina. Hoci v hornej lužičtine podobne ako v češtine sa význam zúžil na označenie druhých raňajok čiže desiatej, v niektorých dolnolužických nárečiach slovo *swacyna* označuje štedrovečernú hostinu, resp. metonymicky Štedrý večer.

Poľské slovo *swaczyna* s variantom *swacina* malo význam „uczta wstępna w przyjmowaniu do cechu“ (Brückner, 1957, s. 527).

Staré slovanské slovo *svatьba* pôvodne označovalo sobášnu hostinu, sobášne hodovanie (porov. Ondruš, 1975). Malo podobný významový vývin ako staré slovanské slovo *pirъ*, ktoré prešlo od významu „hostina, hodovanie“ (staroslovienske *pirъ* „compotatio, convinium“, ruské *pir* „Gastmahl, Schmaus“) k významu „hostina po sobáši, svadba“; srbochorv. *pir* 1. gozba poslije vjenčanja, 2. svadba (Skok, 1972, s. 660); slovin. *pir* 1. die Gasterei, 2. die Hochzeit; pirdlja die Begleiterin der Braut (Pleteršnik, 1895, s. 38). Podobným významovým vývinom ako slovanské *svatьba* a slovanské *pirъ* prešlo aj slovo *kwas* u Lužických Srbov. Kým v starej češtine slovo *kvas* označovalo hodovanie, zábavu, v lužickej srbčine označuje svadbu: *k w a s Hochzeit(sfest), k w a s a r Hochzeitsgast* (Jakubaš, 1954, s. 159). Aj maďarské slovo *lakodalom* prešlo od významu „hostina (pri prijatí do majstrovského cechu)“ k označeniu sobášnej hostiny, svadby: 1. Schmaus (mit Zechgelage), 2. Hochzeitsschmaus. O jeho pôvodnom význame svedčí slovesný pomenovací základ *lakik:* 1. satt werden, 2. verbrauchen, 3. mit Schmaus feiern (Benkő, 1970, s. 710—711).

Genetická väzba maď. slova *lakik* „sýtiť sa, hostiť sa“ (satt werden) a *lakodalom* (1. hostina, 2. svadba) potvrdzuje genetické spájanie praslov. *sytъ* „sýty“ a *svat-ьba:* 1. sýtenie sa, hodovanie, hostina, 2. svadba s alternáciou *-y-/-va-: syt-/svat-* podobne ako *chytati: chvatati, kysnǫti : kvasiti, kypěti : kvapiti* atď. (porov. Ondruš, 1975). Morfematické zloženie slova *svatьba* podobné ako slovo *prosьba* od *prositi* atď. svedčí o odvodení od slovesa *svatiti (sę)* „sýtiť sa, hostiť sa“. Popri deriváte *svatьba* malo sloveso *svatiti (sę)* aj tzv. spätnú odvodeninu *svatъ* (podobne ako *chvatъ* od *chvatati, chvatiti; ob-vortъ* > *obratъ* od *ob-vortiti* > *obratiti* atď.), ktorá taktiež označovala hostinu, resp. hostinu po sobáši. Svedčí o tom slovinčina, v ktorej spojenie *v svate vabiti* značí „pozývať na svadbu“, *v svate iti* „ísť na svadbu“, *v svatih biti* „byť na svadbe“ (porov. aj slovin.

svatovanje: 1. svadobná hostina, svadba, 2. účasť na svadbe; *svatovati:* 1. svadbovať, 2. byť hosťom na svadbe; Pleteršnik, 1895, s. 604).

Maďarské slovo *lakodalom* (1. hostina pri prijatí do majstrovského cechu, 2. hostina pri sobáši, svadba) odvodené od slovesa *lakik* „sýtiť sa, hostiť sa" je významovým indikátorom pre hľadanie genetickej väzby medzi slovanskými slovami *svatina* > *svačina* „hostina (pri prijímaní do majstrovského cechu)" a *svat-ьba* „hostina pri sobáši, svadba".

Z vývinu slovanských jazykov je známe sporadické striedanie palatálnej záverovej spoluhlásky *ť* a palatálnej polozáverovej spoluhlásky č. Nemožno vylúčiť, že toto striedanie svojimi začiatkami siaha až do predhistorického obdobia prvej praslovanskej palatalizácie, pri ktorej sa palatalizované *k'* najprv miestom artikulácie posunulo na predné podnebie, čiže sa zmenilo na *ť* a toto palatalizované záverové *ť* sa zmenilo na polozáverové č. Pri prvej palatalizácii *k'* > *t'* > č sa v druhej a v tretej fáze foneticky dialo to, čo sa tri storočia neskoršie dialo pri zmene praslovanského *tj* > *t'* vo východných slovanských jazykoch a v slovinčine, t. j. zmena *t'* → č. Čiže druhá a tretia fáza pri zmene 1. *k'elo* → 2. *t'elo* → 3. *čelo* v piatom storočí bola podobná ako zmena *svět'a* > *svěča* v 8. storočí (ruština, slovinčina).

O nepravidelnej alternácii *ť*/č v slovanských jazykoch svedčia tieto príklady: slovanské slovo *kočka* oproti slovu *kot* možno vysvetliť iba tak, že sa podoba *kotьka* zmenila na *kočьka*, resp. *koťka* na *kočka*. Predpoklad, že pri zmene *koťka* na *kočka* pôsobilo slovo *mačka*, by bol nesprávny, pretože tam, kde je známe slovo *kočka*, nie je známe slovo *mačka*, ktoré je iba južnoslovanské a slovenské (prevzaté do maďarčiny a zo slovenčiny alebo maďarčiny do susedných ukrajinských nárečí).

České a slovenské slovo *živočích* oproti južnoslovanskému *životiňa* (srbochorv.), *životina* (bulh.) a rus. *životnoje* sa najadekvátnejšie vysvetlí zmenou *životich* (s príponou *-ich* ako *ženich* ap.) na *živočich*.

Pôvodom južnoslovanské *žętica* „stlačené, zrazené ovčie mlieko, tekutina zo zrazeného ovčieho mlieka" cez rumunské slovo *žintica* prešlo k Slovanom v Karpatoch valaskou kolonizáciou nielen v podobe *žentica, žintica*, ale aj v podobe *ženčica, žinčica*.

Staré slovanské slovo *ratisko, ratiště* (popri *ratovisko, ratoviště*) „rukoväť na kopiji, hrabliach, vidlách ap." má na Morave popri podobe *ratisko* aj podobu *račisko* (Machek, 1968, s. 509).

Na Morave má zo slovenčiny prevzaté slovo *ťava* (z maď. *teve*) podobu *čava* (porov. Gregor, 1959, s. 38).

Podobu *čečina, čačina* popri náležitom *četina, čatina* možno síce vykladať aj asimiláciou č — ť > č — č, ale pri častej sporadickej zmene ť > č nemožno vylúčiť aj tu fonetickú zámenu *ť* : č.

Sporadická zmena *ť* > *č*, t. j. existencia sporadického striedania *ť*/*č* spôsobila, že máme v slovanských jazykoch aj zmenu *č* na *ť*.

V ruštine je oproti slovenskému *pavučina* (odvodené od prasl. *pa-ǫkъ* „pavúk") podoba *pautina* < *pavučina* (Vasmer, 1955, s. 325).

Vo vývine češtiny sa staršie *točiž* zmenilo na *totiž* (prevzaté do slovenčiny). Tu môže, ale nemusí ísť o asimiláciu *t* — *č* > *t* — *ť*, ako myslí V. Machek (1968, s. 648). Zmena *č* na *ť* je totiž známa aj v prípadoch, kde nemôže ísť o asimiláciu, napr. *čiriz* > *tiriz* v ruských nárečiach (Kopečný, 1973, s. 50).

Ako sa vyššie uviedlo, počiatky sporadickej zmeny *č* > *ť* môžu siahať do obdobia prvej praslovanskej palatalizácie s fázami *k'* > *t'* > *č*. Tak možno vysvetliť praslov. podobu *vitędzь*, ak má genetický prameň v etnonyme *Viking*. Netreba predpokladať hláskový vývin *vikędzь* > *vicędzь* > *vitędzь*, ako myslí M. Vasmer (1953, s. 206). Pravda, praslov. *vitędzь* možno vykladať aj ako odvodeninu slovesa *vitati* v staršom význame „bývať doma, byť doma". Pôvodný význam výrazu *vit-ing-* > *vitędzь* (prípona *-ing-* je domáca, baltoslovanská, veľmi produktívna v litovčine) je totiž „ten, kto býva, žije doma" (porazený musel odísť preč). Aj ruské sloveso *vitať*, staroslovienske *vitati* „enoikein", malo význam „bývať". Tento druhý výklad je pravdepodobnejší. Predpoklad, že Vikingovia porážali Slovanov (východných) už v 5. storočí (vtedy prebiehala prvá palatalizácia), je historicky nepravdepodobný.

Pri množstve uvedených (a je ich viacej) prípadov sporadickej zmeny *t'* > *č*, resp. alternácie *ť*/*č* treba dať na prvé miesto výklad západoslovanského slova *svačina* v staršom význame „hostina, hodovanie" ako vývinového variantu pôvodnej podoby *svatina* a rovnakého pôvodu ako *svatьba*. Kým odvodenina *svatina* > *svačina* sa významovo špecifikovala najmä na označenie hostiny pri vstupe do majstrovského cechu, odvodenina *svatьba* sa významovo špecifikovala na označenie hostiny pri sobáši, t. j. svadby.

Derivačná dvojnica *svat-ina* : *svatьba* je paralelná s derivačnou dvojicou *gost-ina* (západoslovanské): *gost-ьba* (staroslov. *gostьba*, bulh. *gostba*, srbochorv. *gozba*).

Tradovaný výklad západoslovanského slova *svačina* ako „zhromaždenie svákov" (A. Brückner, H. Schuster-Šewc, E. Eichler, V. Machek, porov. Machek, 1968, s. 593) je pekná ľudová etymológia. Od praslov. *svojakъ*, *svakъ* je odvodené iba slovinské slovo *svačina* „švagrovstvo", porov. slovin. výrazy *svak* „švagor", *svojak* „príbuzný", *svojad*, *svojat* „príbuzenstvo" (Pleteršnik, 1895, s. 613—614).

O druhotnosti podoby *svačina* a prvotnosti podoby *svatina* pravdepodobne svedčí aj moravská nárečová podoba *svatčina* ako relikt starej väzby slovnej čeľade *svatina* : *svatьba* : *svatъ*. Aj poľská nárečová podoba *svacina*

môže byť náležitou striednicou za *svatina* ako *cichy* < *tich-*, *ciskać* < *tisk-* atď., pravda, ak nejde o mazurenie. Ale v tom prípade by to slovo znelo ako *swacyna.*

Závery:

1. Slovanské slovo *obědъ* prešlo od širšieho významu „hostina okolo stola" k užšiemu významu „poludňajšie jedlo".

2. Slovanské slovo *užina/južina* prešlo od významu „poludnie, poludňajšie jedlo" k významu „olovrant" alebo až k významu „večera".

3. Staré slovanské slovo *obratъ : ovratъ,* po druhotnej nazalizácii *ovrant* prešlo u starých Slovákov podobnými významovými zmenami ako slovo *užina/južina,* t. j. „poludňajší obrat slnka" > „poludnie, poludňajšie jedlo" > „popoludňajšie jedlo, olovrant". Strata genetickej väzby variantu *ovrat* > *ovrant* s prvotným *obrat* umožnila nepravidelný hláskový vývin *ovrant* > *vovrant, lovrant, olovrant, olevrant.* Najpestrejšou hláskovou zmenou prešlo *ovrant* v „múzeu" slovenských nárečí, v Gemeri. Tu nastala dvojnásobná metatéza *ovrant* na *ontrav, onträv, ontrev, ontref.*

4. Praslovanské *svatina,* zmenené sporadickou zámenou *t' : č* na *svačina,* derivačný dvojník slova *svatьba,* prešlo od všeobecného významu „sýtenie sa, hostina" k špecifikovaným významom 1. hostina pri vstupe do majstrovského cechu, 2. štedrovečerná hostina, Štedrý večer (v dolnej lužickej srbčine). Zúžený význam „desiata" a „olovrant" je poslednou vývinovou fázou slova *svatina* > *svačina* u západných Slovanov. V slovenčine slovo *svačina* bolo vytlačené špecificky slovenským slovom *olovrant.* Iba na malej časti západného Slovenska zostalo slovo *svačina.*

Zemepisné rozšírenie pomenovania *olovrantu* v slovenských nárečiach:

1. Najstaršia podoba *ovrant* < *ovrat* je v Liptove a v susednej západnej časti Spiša.

1a) Dvakrát prešmyknutá podoba *ovrant* > *ontrav* > *onträv, onträf, ontref* je vo východnej časti Gemera.

1b) Protetizovaná podoba *ovrant* > *vovrant* > *lovrant* je v západnej časti Gemera, ojedinele v bývalej Abovskej stolici (Rožňava).

1c) Protetizovaná podoba *ovrant* > *hovrant* > *havrant* > *havránka, havran(a)* je v Novohrade a v susednom západnom Honte.

1d) Kontaminovaná podoba *lovrant* × *obed* > *olovrant* zaberá najväčšiu časť Slovenska: Zvolenská stolica, Tekov, severná časť Nitrianskej, Trenčianska, Orava, takmer celé východné Slovensko (Spiš, Šariš, Zemplín).

1e) Podoba s „poslovenčenou" príponou (podobne ako *havrant* > *havránok, havránka, havrana* v Novohrade), t. j. *lovrant* > *lovranok, olovrant* > *olovranok, olovranki* je v sotáckych nárečiach na hranici východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny.

2. Východné Záhorie, Bratislavská stolica, väčšia časť Nitrianskej stolice má na pomenovanie olovrantu slovo *nešpor*. Preto mu dal prednosť pred slovom *olovrant* A. Bernolák v Slowári. V starej češtine *nešpor* označoval popoludnie. Doteraz sa vykladá iba z lat. slova *vesper* „večer". Výklad robí ťažkosti. O slove *nešpor* bude výklad v inej štúdii.

3. *Svačina* je na západnej časti Záhoria a na malej časti severozápadných Kysúc.

4. Pod vplyvom poľštiny sú na severnom Slovensku slová *podvečerok* (severný Spiš), *predvečer(ie)* (Orava).

5. Archaické *úživna* < *užina* v súčasných slovenských nárečiach pod tlakom slova *olovrant* zaniklo. Iba z Ukrajiny a z Poľska kolonizovaných dedinách na severnom Spiši je *juzina, jözina, jauzna.*

Za možnosť zreprodukovať zemepisné rozšírenie pomenovania olovrantu podľa mapy do 4. zväzku Atlasu slovenského jazyka ďakujem kolegovi A. Habovštiakovi.

Literatúra

ANGELOV, B. – KODOV, CH.: Kliment Ochridski. Sъbrani Sъčinenija. 3. Sofia 1973, s. 259.

BENKŐ, L. a kol.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3 zv. Budapest 1967, 1970, 1976.

BERNOLÁK, A.: Slowár slovenskí česko-latinsko-ňemecko-uherskí. 5. zv. Budín, Reg. Universitas Hungarica 1825–1827.

BRŮCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. vyd. Warszawa, Wiedza Powszechna 1957. 805 s.

GREGOR, A.: Slovník nářečí slavkovsko-bučovického. Praha – Brno, Státní pedagogické nakladatelství 1959. 200 s.

JAKUBAŠ, F.: Hornoserbsko-němski słownik. Budyšin, Domovina 1954. 543 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923.

KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník slovanských jazyků. 1. Slova gramatická a zájmena. Praha, Academia 1973. 344 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 627 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.

MIKLOSICH, F.: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1862–1865.

ONDRUŠ, Š.: Pôvod slovanského abstrakta *sloboda : svoboda.* Slavica Slovaca, *1*, 1966, s. 5–15.

ONDRUŠ, Š.: O pôvode slov *sobáš* a *svadba.* Slovenská reč, *40*, 1975, s. 265–274.

ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin 1982. 423 s.

PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar. 2 zv. Ljubljana 1894–1895.

RYŠÁNEK, F.: *Olovrant, havránka.* Naše řeč, *19*, 1935, s. 289–294.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 3 zv. Zagreb, Jugoslavenska akadenija znanosti i umjetnosti 1971–1973.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. 3 zv. Heidelberg 1953, 1955, 1958.

Klára Buzássyová

KONKURENCIA SLOVOTVORNÝCH TYPOV S FORMANTMI -(IZ)ÁCIA, -(OVA)NIE

Jeden z prípadov synonymity slovotvorných prostriedkov podmienených internacionalizáciou jazyka predstavujú slovotvorné typy: *internacionálny základ + formant -cia* (aj s jeho variantmi) a *internacionálny základ + domáci formant -nie (-ovanie).* Tieto typy si konkurujú pri tvorení názvov dejov (procesov), ktoré sa nimi primárne vyjadrujú. Cieľom nášho príspevku je naznačiť, ako sa táto systémová konkurencia konkrétne v reči, v textoch prejavuje, a ukázať, že prostriedky tvorené podľa týchto konkurenčných typov môžu byť skutočne vo vzťahu slovotvornej synonymie, sémantickej aj štylistickej diferenciácie.

Substantíva utvorené príponou (formantom) *-(iz)ácia* disponujú vlastnosťou kategoriálnej mnohoznačnosti, ale kvantitatívne majú jasnú prevahu názvy deja nad nedejovými významami (porov. Masár, 1981; autor si v citovanom príspevku všíma vzťah dejových a nedejových významov termínov utvorených príponou *-izácia).* Nám tu pôjde zásadne o dejové významy slov s formantom *-ácia* a zaujímať nás bude predovšetkým vzťah týchto slov k rovnokoreňovým (v terminológii V. Strakovej izolexémickým) slovám utvoreným domácim formantom *-nie, -ovanie.* Potreba skúmať koreláciu týchto slov vyplýva z toho, že vzájomný vzťah členov takýchto dvojíc nie je vždy rovnaký, nie je rovnaká ani distribúcia slov s internacionálnym a domácim formantom v jednotlivých komunikačných sférach. Do jemných rozdielov medzi členmi tejto korelácie sa premietajú sémantické aj štylistické dištinkcie, ktoré sú charakteristické pre verbálne substantíva ako kategóriu alebo ešte širšie pre dejové mená vôbec. Aj tu platí to, čo v súvislosti s verbálnym substantívom konštatuje V. Straková (1980, s. 83), že sémantické procesy majú ráz jednak kategoriálny, jednak individuálny, inovácie zlučiteľné s verbálnym substantívom ako kategóriou sa môžu v jednotlivých lexikálnych jednotkách realizovať rozdielne.

Dvojice typu *stimulácia/stimulovanie, regulácia/regulovanie* jestvujú v rozličných slovanských jazykoch a vzťah medzi nimi sa hodnotí ako synonymický (Straková, 1980, s. 70; Puzynina, 1969; Dulewiczowa, 1978; Mihov, 1980). Produktívnosť formantu *-acja* v súčasnej poľštine sa dáva do súvislosti s produktívnosťou jeho pendantu v ruštine (Puzynina, 1969, s. 40; Dulewiczowa, 1978, s. 84).

Ak prihliadneme na to, že v bežnom jazyku v mnohých kontextoch sa dejové mená s formantmi *-ácia/-ovanie* môžu používať zámenne ako významovo a štylisticky zhodné jednotky, javia sa slová so spoločným

internacionálnym základom a variantnými formantmi *-ácia/-nie* ako slovotvorné synonymá (Pisárčiková, 1973, s. 327), presnejšie ako slovotvorné polyformantné synonymá (Michalidesová, 1978, s. 165). Možno teda v zásade súhlasiť s praxou uplatňovanou pri ich lexikografickom opise v Krátkom slovníku slovenského jazyka, kde sa slová s formantom *-ácia,* ktoré si zachovali svoj dejový význam, spracúvajú predovšetkým z úsporných dôvodov celkom stručne tak, že sa vykladajú pomocou synonyma s domácou príponou *-nie, -ovanie,* napr. *regulácia — regulovanie, realizácia — realizovanie* ap.

Toto je systémové hľadisko a možná systémová synonymia spomínaných prostriedkov. Pri podrobnejšom pohľade na realizáciu tejto systémovej možnosti zisťujeme, že v rozličných štýlových sférach a v rozličných kontextoch sa nerealizuje rovnako.

Z hľadiska jemnejšej diferenciácie jazykových prostriedkov tvorených podľa formálnych slovotvorných typov internacionálny základ plus *-ácia/-nie* pokladáme za najvhodnejší prístup, ktorý pre bulharčinu uplatnil N. Mihov (1980). Je to prístup, pri ktorom sa zámena internacionálneho formantu domácim formantom *-(ova)nie* a tvorenie dvoch radov rovnokoreňových (izolexémických) lexém s rozdielnymi formantmi chápu ako súčasť adaptácie internacionálnych slov do domáceho systému. Vzniká pritom opozícia slov odlišujúcich sa podľa svojho vzťahu k príznaku procesuálnosti, v ktorej sa slová s domácim formantom *-nie* (v bulharčine *-irane*) vyjadrujúce vysoký stupeň procesuálnosti hodnotia ako sekundárny dynamický rad. Aj iní bádatelia, napr. V. Straková (1980, s. 91) zdôrazňujú, že pri verbálnych menách je dôležité, ako je vyjadrená alebo eliminovaná procesuálnosť. Čo do rozsahu aj charakteru možno túto opozíciu podľa N. Mihova porovnávať s opozíciou slovies dokonavého a nedokonavého vidu, pretože v obidvoch prípadoch sa jedna sémantéma vyjadruje dvoma lexémami odlišujúcimi sa prítomnosťou alebo neprítomnosťou diferenciálneho príznaku. Slová s formantom *-ácia* sú tu bezpríznakové, slová s formantom *-(ova)nie* sú príznakové vzhľadom na vyjadrenie procesuálnosti. To má potom v jednotlivých prípadoch vplyv na ich možnú synonymickú zameniteľnosť.

Sekundárnosť dynamického radu slovesných podstatných mien formulovaná Mihovom si vyžaduje doplňujúce vysvetlenie, lebo genetická (diachronická) sekundárnosť nemusí značiť sekundárnosť aj v synchrónnom zmysle. Pri výklade vzájomného vzťahu a konkurencie slovotvorných typov: internacionálny základ s formantom *-cia* a ten istý základ s domácim formantom *-(ova)nie* je totiž nepochybne dôležitým momentom možnosť dodatočného pritvorenia slovesa k prevzatému dejovému substantívu, ktorá môže viesť k prehodnoteniu smeru motivácie medzi slovesom

a (dejovým) menom a teda aj primárnosti, resp. sekundárnosti členov príslušných dvojíc, ako na to poukázal J. Furdík (1978). Autor hodnotí substantíva zakončené na *-cia* ako „remotivované" slová. Keďže väčšina z nich má dejový význam, spätne sa k nim pritvorili a stále sa pritvárajú slovesá ako základné pomenovanie deja: *integrácia → integrovať, devastácia → devastovať*. „Hoci časovo sú slovesá utvorené neskôr ako substantíva (ba možno povedať, že substantíva boli prevzaté a len slovesá — dodajme aj slovesné podstatné mená [K. B.] — boli utvorené slovenskými morfologicko-slovotvornými prostriedkami), predsa sa slovesá chápu ako motivujúce, primárne a substantíva ako motivované, sekundárne, keďže v domácich dvojiciach sloveso — meno (dejové substantívum) je primárnosť motivujúceho slovesa zreteľná. A tak sa podľa smeru motivácie pri dvojiciach *čítať — čítanie, strieľať — streľba* a pod. rovnako chápe aj smer motivácie pri dvojiciach *integrovať — integrácia, modernizovať — modernizácia*" (Furdík, 1978, s. 112). J. Furdíkovi ide v citovanej štúdii predovšetkým o skúmanie slovotvornej motivovanosti slovnej zásoby slovenčiny a v danej súvislosti o zdôraznenie možnosti „remotivácie" prevzatého slova, t. j. o fakt, že prevzaté slová, z ktorých mnohé sa v slovenčine nedajú chápať ako motivované, sa začnú pociťovať ako motivované, keď sa k nim dodatočne pritvorí slovo, ktoré sa potom podľa analógie s inými súvzťažnými dvojicami začne chápať ako východiskové, motivujúce. Autora pritom zaujíma vzťah sloveso — dejové substantívum s formantom *-ácia*, nevšíma si vzájomný vzťah dejových mien s formantmi *-ácia, (ova)nie*, ktorý je v centre našej pozornosti.

Keby sme slovesné podstatné meno (verbálne sustantívum) pokladali za tvar slovesa, nie za produkt tvorenia slov, bola by, nazdávame sa, evidentnejšia sekundárnosť dejových mien na *-cia* nielen oproti slovesu, ale eo ipso aj voči slovesnému podstatnému menu. Keďže však slovesné podstatné meno pokladáme v súlade s mnohými bádateľmi vrátane J. Furdíka (dôvody porov. Furdík, 1967) za produkt tvorenia slov, za samostatné deverbatívne deriváty, z výkladu o remotivácii substantív s formantom *-ácia* vyplýva podľa nášho názoru toľko, že pri adaptácii internacionálnych slov do domáceho slovotvorného systému slovenčiny vznikajú slovotvorné reťazce typu: *integrácia ↔ integrovať → integrovanie, devastácia ↔ devastovať → devastovanie*, v ktorých sloveso sa stáva motivujúcim, zo synchrónneho hľadiska primárnym (hoci diachronicky sekundárnym) pre dve dejové substantíva. Tieto dejové substantíva s formantmi *-cia, -(ova)nie* nie sú synchrónne navzájom späté vzťahom bezprostrednej odvodenosti a motivovanosti, synchrónne sú to rovnocenné, konkurenčné slovotvorné typy, sprostredkovane je slovesné podstatné meno aj synchrónne, nielen z vývinového hľadiska voči dejovému menu s formantom *-cia* sekundárne.

Uvedené slovotvorné reťazce so slovotvorne synonymnými, ale aj nesynonymnými dejovými menami sú však v každom prípade prejavmi pohybu, dynamiky v synchrónnom stave jazyka, javom, v ktorom sa prejavuje napätie medzi synchróniou a diachróniou, internacionalizáciou aj vývinom z domácich zdrojov.

Možnosť pritvoriť sloveso pokladáme v súhlase s J. Furdíkom za dôležitý moment pri posudzovaní korelácie dejové mená s formantom *-cia,* dejové mená s formantom *-(ova)nie,* lebo ak sa k substantívu na *-cia* nedá utvoriť sloveso, eo ipso je nemožné tvoriť slovesné podstatné meno: *relácia — ø, inflácia — ø* (nestrácame však zo zreteľa, že vysoká produktívnosť verbálnych substantív vedie v niektorých prípadoch desubstantívnej derivácie aj k možnosti medzistupňového utvorenia verbálneho substantíva bez motivujúceho slovesa: stav. *stena — stenovanie, diamant — diamantovanie*). Na druhej strane sa nám však ukazuje, pravda, na základe neúplného materiálu, že táto systémová možnosť sa v textoch nie vždy využíva. V ďalšej analýze si budeme všímať aj tento aspekt.

Opierajúc sa o teoretické východisko, ktorým je Mihovova téza o sekundárnosti dynamického radu dejových mien s internacionálnym základom a formantom *-(ova)nie* a o tézu o dôležitosti príznaku procesuálnosti pre posudzovanie skúmanej korelácie (dodatočné pritváranie slovesa k substantívam na *-cia* je tiež prejavom relevantnosti tohto príznaku), môžeme na základe dosiaľ preskúmaného, neúplného materiálu zistiť v slovenčine takúto situáciu:

1. Na prvom mieste možno uviesť skupinu dejových mien pomenúvajúcich globálne procesy, procesy ako také, bez diferenciácie medzi aktom deja a priebehom deja, procesom a jeho rezultátom, kde sa procesuálnosť vyjadruje iba internacionálnym formantom *-ácia, -izácia;* existujú tu teda iba základné bezpríznakové členy bez príznakových dynamických variantov *-(ova)nie.* Sú to napr. názvy *matematizácia* (spoločenských vied), *biologizácia* (národného hospodárstva), *estetizácia* (životného prostredia), *optimalizácia* (plánov), *etapizácia, ekonomizácia, elektronizácia, robotizácia, ateizácia, urbanizácia, folklorizácia, militarizácia, socializácia, neurotizácia, technizácia, biotechnizácia* ap. Napríklad:

Tento proces označujeme termínom *folklorizácia.* (M. Leščák) — *Militarizácia* znásobuje požiadavky na výrobné zdroje krajiny. (tlač) — Jednou z významných úloh výchovy je začleňovanie človeka do spoločnosti, jeho *socializácia.* (O. Baláž) — *Neurotizácia* detí vzniká neraz pre nezdravú ctižiadosť rodičov. (Zdravie) — Nastáva etapa *biotechnizácie* a *technizácie* imunológie. (tlač)

Patria sem aj denominálne názvy, ktoré uvádza I. Masár, pokiaľ majú dejový význam napr. *kontejnerizácia, paletizácia* atď.

Mnohé z nich sa používajú ako termíny v odbornej sfére vyjadrovania, ale vďaka expanzii tohto vyjadrovania prenikli aj do publicistiky, ba aj do hovorového štýlu. Formant *-ácia* možno v odbornom štýle vôbec pokladať za základný prostriedok na tvorenie názvov dejov, procesov. Lexémy so sufixom *-nie* pridávajú totiž podľa viacerých bádateľov štýlu hovorový odtienok (Vinogradova, 1972, s. 179; Mihov, 1980, s. 23). Preto v terminologických slovníkoch a encyklopédiách majú termíny s formantom *-cia* oveľa väčší rozsah ako termíny s domácim formantom. Aj pre slovenčinu možno uviesť príklady z rozličných odborov, kde sú výrazne zastúpené termíny s formantom *-ácia:* psychol. biol. *akcelerácia* (napr. vývinu dieťaťa), biol. *recyklikácia* (biogénnej hmoty), *parazitácia* (ochrana rastlín pomocou parazitov škodcov), *vakcinácia, imunizácia,* ekon. *inflácia, deflácia, stagflácia* (názov stavu), *devalvácia,* (ekonomická) *integrácia, špecializácia* a *kooperácia* (výroby), *redistribúcia, minimalizácia* (prepravných nákladov) ap.

Dôležité je pripomenúť, že tieto názvy procesov sú v textoch kompatibilné s lexémou *proces,* t. j. tá istá séma sa v istej konštrukcii môže vyjadrovať aj dvakrát: raz lexématicky lexémou *proces,* raz afixálne (slovotvorne) sufixom *-ácia* (Mihov, 1980, s. 26; Straková, 1980, s. 93). Napr. *proces intenzifikácie ekonomiky, Postavy podľahli procesu synekdochizácie.* (Krausová)

Do prvej skupiny sme zaradili také dejové mená s formantom *-ácia,* ku ktorým sme v textoch, z ktorých sme excerpovali, nenašli konkurenčné typy s formantom *-(ova)nie.* K mnohým z nich pritom možno utvoriť sloveso (napr. *treba minimalizovať životné náklady, estetizovať životné prostredie* ap.) a pri jeho nominalizácii aj slovesné podstatné meno, ibaže sa v textoch, najmä odborných, nevyužíva, resp. zrejme využíva menej. Napr. ako ekon. termín sa používa iba slovo *devalvácia,* v bežnom neterminologickom jazyku sa používa *devalvovanie* i *devalvácia.* Slovo *akceptácia* existuje ako práv. termín (prijatie vôle inej osoby), v bežnom jazyku sa dnes používa iba *akceptovanie.* K iným dejovým substantívam sa zasa sloveso nepritvára (napr. *inflácia, recyklikácia*). V prípade termínu *parazitácia* nejestvuje synonymita *parazitácia — parazitovanie,* lebo desubstantívne sloveso *parazitovať* (= byť parazitom, cudzopasiť na niekom) je významovo vzdialené. Rozdiel medzi obidvoma dejmi je zvýraznený aj tým, že názov procesu v terminologickom použití má inú valenciu a je nazeraný z inej (pasívnej) perspektívy: *Húsenice motýľov sú parazitované zástupcami blanokrídleho hmyzu.* (tlač) — *parazitácia húseníc motýľov zástupcami blanokrídleho hmyzu.* Niektoré desubstantívne dejové mená sa odlišujú aj spôsobom pripojenia formantu k základu: *kontrakt — kontraktácia* (1. práv. uzavieranie zmlúv; 2. poľnohosp. zabez-

pečovanie výkupu dodávok produktov zmluvou), napr. *Poznatky z kontraktácie zeleniny vo Východoslovenskom kraji* (tlač); *kontrakt — kontrahovať — (kontrahovanie)* = uzatvárať zmluvy; *akcent — akcentuácia* = lingv. prízvukovanie, postavenie prízvuku; *akcent — akcentovať — akcentovanie* = prízvukovať, zdôrazňovať dôležitosť niečoho v reči (porov. Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979 s. 43, 481).

2. Druhú skupinu tvoria názvy s formantom *-ácia,* ktoré majú náprotivky s domácim formantom *-nie, -ovanie* a obidva členy tejto korelácie sa v textoch môžu používať paralelne, resp. môžu sa zamieňať bez pociťovania výraznejšej významovej zmeny. Základný bezpríznakový člen je názov s internacionálnym formantom *-ácia,* príznakový je dynamický, procesuálny variant s formantom *-(ova)nie,* ale rozdiel vo vyjadrení stupňa procesuálnosti medzi obidvoma členmi dvojice je minimálny, napr. *popularizácia — popularizovanie, relativizácia — relativizovanie, absolutizácia — absolutizovanie, orientácia — orientovanie (sa), preorientácia — preorientovanie, aktivizácia — aktivizovanie, stimulácia — stimulovanie, eliminácia — eliminovanie, fixácia — fixovanie* ap.

Blízky synonymický vzťah členov týchto dvojíc najpresvedčivejšie dokazujú príklady, keď sa obidva členy vyskytujú striedavo v tom istom texte, napr.

Cibrenie vkusu je základnou podmienkou rozširovania alebo *popularizovania* umenia. — informačno-propagačná *popularizácia* literatúry. (Lesňák) — Za základnú metódu kompozičnej výstavby rozhlasového diela treba považovať *dynamizovanie* jeho štruktúry. Prostriedkami *dynamizácie* sú: rytmus a zrýchľovanie, kontrast a inovácia, vnútorné napätie a gradácia. (Lesňák) — Stratené roky... dajú sa vôbec stratiť roky? Ďalšia *špekulácia,* námet na *špekulovanie.* (Beňo)

Posledný príklad však možno chápať nielen ako štylizačne podmienené obmieňanie sémanticky zhodných výrazov, ale aj ako sémantickú diferenciáciu: rezultatívnosť proti procesuálnosti (porov. nižšie v 3. skupine).

Nazdávame sa však, že synonymickosť môžu dokázať aj lingvistické substitúcie (na prvom mieste uvádzame vždy doložený člen dvojice, na druhom mieste je naša substitúcia):

Kritici marxizmu dokazujú, že *„absolutizovanie" (absolutizácia)* vývoja vedie k ekonomickému determinizmu. —... ide o *„relativizáciu" (relativizovanie)* teórie. (Sirácky) — *orientovanie sa (orientácia)* na umelecké hodnoty diela. (Lesňák) — Práve tak nesmieme zabúdať, že *orientácia (orientovanie sa)* na intenzifikáciu, kvalitu a efektívnosť naráža nezriedka na silu zotrvačnosti. (tlač) — ... zaznamenávame len začínajúcu tendenciu v *preorientácii (v preorientovaní)* ekonomiky na výraznú cestu intenzifikácie. (tlač) — Čo ste v podniku a jeho okolí urobili na *elimináciu (eliminovanie)* tohoto vplyvu? (tlač) — Bolo by jednoduchšie tvrdiť,

že ... ústnosť a písomná — či iná — *fixácia (fixovanie)* prejavu sú jedinými vlastnosťami oddeľujúcimi folklór od literatúry. (Leščák)

Vzájomne synonymicky zameniteľné sú obidva členy dvojice aj vtedy, keď každý člen má príznak rezultatívnosti (výsledku deja), napr. *konštatácia — konštatovanie.*

3. Nominálnu opozíciu skúmaných jazykových prostriedkov v jej klasickej podobe predstavujú rady dvojíc, pri ktorých sa výrazne uvedomuje, že nositeľom príznaku procesuálnosti je predovšetkým príznakový sekundárny dynamický rad lexém s domácim formantom *-(ova)nie.* Lexémy s formantom *-ácia* nie sú vzhľadom na vyjadrovanie procesuálnosti jednoznačné, lebo sa nimi vyjadrujú aj iné, najčastejšie rezultatívne významy, napr. *reakcia — reagovanie, redukcia — redukovanie, kombinácia — kombinovanie, integrácia — integrovanie, komunikácia — komunikovanie, konštrukcia — konštruovanie, projekcia — projektovanie, asociácia — asociovanie, tolerancia — tolerovanie, kooperácia — kooperovanie, štylizácia — štylizovanie, expozícia — exponovanie, intervencia — intervenovanie* ap., napr.

Primerané *štylizovanie* listu. (úzus) — *Štylizácie* tohto druhu však prenikajú aj do Bottovej lyriky. (Bagin) — v ý s l e d k o v ý v ý z n a m; — Po takto rozohratej *expozícii* vstupuje do baladického príbehu sám básnik ... (Bagin) — v ý s l e d k o v ý v ý z n a m konkrétneho útvaru (lit. úvodná časť); — ... na oboch stranách bolo v popredí *exponovanie* slovensko-maďarského antagonizmu (Bagin) — p r o c e s u á l n y v ý z n a m: „stavanie do popredia".

Lexémy s formatnom *-ácia* môžu byť v jednom svojom význame synonymné so svojimi náprotivkami na *-ovanie,* sú teda s nimi vo vzťahu čiastočnej synonymity, pre iné ich významy platí voči náprotivkom na *-ovanie* sémantická diferenciácia; napr. v kontexte ... *možnosť r e d u k c i e, vyčlenenia niektorých častí diela alebo ich začlenenia do iného kontextu* (Lesňák) ide o procesuálny význam slova *redukcia,* táto lexéma je tu zameniteľná s lexémou *redukovanie.* Lexéma *redukcia* má však v rozličných odboroch okrem procesuálneho významu aj nedejový význam prostriedku deja (účelu), porov. význam slova *redukcia* v tech. slangu = redukčná tvarovka, zábrusová rúrka umožňujúca spojenie širšieho zábrusu s užším (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 744). V. Straková (1980, s. 85) právom kvalifikuje rezultatívnosť a finálnosť (účelovosť) ako „sémantický lom, prizmu, všeobecný sémantický rámec", v ktorom sa ďalším konkretizujúcim príznakom naznačuje príslušnosť derivátu k určitej sémantickej triede. Aj slová s formantom *-ácia (-cia)* ukazujú, že príznak rezultatívnosti sa môže kombinovať s príznakmi abstraktnosti aj konkrétnosti (Buzássyová, 1974, s. 62). Význam procesu a abstraktného výsledku majú napr. lexémy

realizácia, improvizácia ap. Konkrétny výsledkový význam majú názvy rozličných útvarov, produktov, výrobkov, ktoré vznikli istými technickými a inými pracovnými postupmi, napr. *asociácia, kooperácia; štylizácia, rozhlasová adaptácia, dramatizácia* ap.; porov. nasledujúce kontexty, kde v prvom je procesuálny význam, v druhom rezultatívny význam:

... rozhlasovou *adaptáciou (= adaptovaním)* možno stavať literárne diela do nových kontextov. — Z hľadiska pôvodu treba rozlišovať tri všeobecné skupiny rozhlasových útvarov ... 2. rozhlasové *adaptácie* čiže úpravy mimorozhlasových diel zásahmi do textovej predlohy. (Lesňák)

Lexémy *konštrukcia, projekcia* majú zasa okrem abstraktného dejového významu aj konkrétny význam miesta, inštitúcie, napr. *Avantgardnú úlohu musia pritom zohrať práve stranícke organizácie vo výskumných ústavoch, v predvýrobných etapách, vo vývoji, výskume, v konštrukcii i v projekcii.* (tlač)

Práve táto významová nejednotnosť derivátov s formantom *-ácia (-cia)* je príčinou toho, že existujú kontexty, kde príznakový dynamický variant na vyjadrenie procesuálnosti s formantom *-ovanie* nemožno nahradiť bezpríznakovým členom s formantom *-ácia,* hovoriaci v prípade potreby vyjadriť procesuálnosť, priebehovosť deja zámerne vybral lexému s formantom *-ovanie* ako jednoznačnú, napr.

Rozhlas sa stal najlepším prostriedkom *komunikovania* tlačenej literatúry. — Špecifickou zvláštnosťou takýchto útvarov je ... ich väčšia alebo menšia samostatnosť a miera *integrovania* v celku. (Lesňák) — ... nesúlad medzi slovom a praktickým životom, medzi teóriou a praxou, ktoré *tolerovaním* rozporu medzi slovnou ekvilibristikou a nechuťou vyhrnúť si rukávy nemožno nazvať inák ako oportunizmom v praxi. (tlač) — ... do absolútna vyhrotené *exponovanie* mravného imperatívu. (Bagin)

Medzi rovnokoreňovými lexémami s formantmi *-ácia/-ovanie* môže byť aj distribučný rozdiel v tom, že každá z nich sa používa v iných syntagmatických konštrukciách; napr. z dvojice *dispozícia — disponovanie* sa v mennej (statickej) konštrukcii *mať niečo k dispozícii* používa iba dejové meno *dispozícia.* Statické sloveso *mať* totiž vylučuje spájateľnosť s dynamickým variantom *disponovanie.* Dynamický variant sa zase využíva na nominalizáciu slovesnej konštrukcie: *disponovať niečím — disponovanie niečím.*

4. Nakoniec možno uviesť dvojice rovnokoreňových dejových názvov s formantmi *-ácia, -ovanie,* ktoré sa navzájom odlišujú štylisticky — jeden z členov dvojice je štylisticky príznakový. Patria sem:

a) dvojice, v ktorých lexémy s formantom *-ácia, -cia* sú knižné, prípadne knižnejšie (táto platnosť sa pociťuje najmä v publicistike), náprotivky

s formantom *-ovanie* sú neutrálne, príp. menej knižné, napr. *reagencia — reagovanie, preferencia — preferovanie — zvýhodnenie; konzumácia — konzumovanie; Keď po vojne k o n z u m á c i a cukru stúpla, vzrástol aj výskyt zubného kazu.* (tlač)

Príznak knižnosti alebo výraznejšej knižnosti majú aj abstraktné názvy vlastnosti s formantom *-cia* proti náprotivkom a formantom *-osť* v dvojiciach: *brilancia — brilantnosť, dominancia — dominantnosť, dominovanie,* napr. *Akákoľvek b r i l a n c i a a virtuozita sú prázdne, ak chýba klenba melódie.* (tlač) — *. . . časom sa mení nielen vzájomný vzťah a prípadná d o m i n a n c i a týchto funkcií.* (tlač)

b) Druhý prípad štylistickej diferenciácie tvoria dvojice, v ktorých sú názvy s formantom *-ácia* štylisticky neutrálne, ich náprotivky s formantom *-ovanie* môžu mať kontextom podmienený príznak expresívnosti (pejoratívnosti). Štylistická diferenciácia je tu sprievodným javom sémantickej diferenciácie: *administrácia — administrovanie, dramatizácia — dramatizovanie;* porov. *administrácia* — konkretizovaný význam: útvar, inštitúcia (výklad v SSJ — hospodársko-technická správa časopisov); *administrovanie* — abstraktný procesuálny význam (byrokratické, formálne vybavovanie vecí); napr.: *Tu by sa žiadala pružnejšia spolupráca medzi bankou a príslušnými podnikmi zahraničného obchodu, aby postup, schvaľovanie, počínajúc gestorom bol bez zbytočného a d m i n i s t r o v a n i a.* (tlač)

Názov *dramatizácia* má abstraktný význam procesu alebo konkretizovaný význam výsledku deja: dramatizácia známeho románu (dej); *Počúvali sme rozhlasovú d r a m a t i z á c i u* (výsledok). Lexéma *dramatizovanie* má procesuálny význam s fakultatívnym, kontextovo podmieneným príznakom expresívnosti (pejoratívnosti), napr. *Bolo to zbytočné d r a m a t i z o v a n i e tej udalosti.* (úzus)

Na základe bohatšieho materiálu sa naše doterajšie zistenia budú môcť iste spresniť, prehĺbiť a v detailoch aj modifikovať, ale azda aj doterajšia analýza ukázala konkurenciu slovotvorných typov s internacionálnymi základom a s formantmi *-ácia/-ovanie,* a to v tom zmysle, že lexikálne prostriedky tvorené podľa týchto slovotvorných typov môžu tvoriť aj slovotvorné synonymá a môžu to byť aj prostriedky sémanticky a štylisticky diferencované.

Ak sa súhrnne pozrieme na zistené štyri skupiny dejových substantív z hľadiska možnosti pritvoriť sloveso, môžeme konštatovať toto: Ku všetkým substantívam s formantom *-cia* v 2. až 4. skupine sa dotvorilo sloveso aj slovesné podstatné meno; ku knižnému slovu *brilancia* (zo 4. skupiny) existuje iba hovorové zastarané sloveso *brilírovať* (podľa hodnotenia v SSJ); dnes by sa azda dalo skôr hodnotiť ako subštandardné. Slovesá, a teda aj

slovesné podstatné mená sa nedotvárajú k substantívam 1. skupiny, ktoré majú skôr statický, stavový, príp. rezultatívny význam, napr. *relácia, inflácia, stagflácia* (spojenie zo slov *stagnácia* + *inflácia*), *konštelácia.*

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974. 240 s.
DULEWICZOWA, I.: Nomina actionis we współczesnym języku rosyjskim. Wroclaw – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Ossolineum 1976. 149 s.
FURDÍK, J.: O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 65–74.
FURDÍK, J.: Slovotvorná motivovanosť slovnej zásoby v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 104–115.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 994 s.
MASÁR, I.: Sémantická stránka termínu. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 207–209.
MIHOV, N.: Săštestvitelnite săs sufiks *-cija* v bălgarskija ezik. Săpostavitelno ezikoznanie, 5, 1980, s. 20–29.
MICHALIDESOVÁ, A.: O slovotvornej variantnosti a synonymite. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 160–166.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine. Kultúra slova, 7, 1973, s. 225–229, 257–262, 300–304, 325–330.
PUZYNINA, J.: Nazwy czynności ve współczesnym języku polskim. Warszawa, Państwowe Wydawnictvo Naukowe 1969. 205 s.
Slovník slovenského jazyka. *6* zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.
STRAKOVÁ, V.: K morfosémantické analýze substantiva verbálního. (Na materiáli češtiny a ruštiny.) In: Studie ze slovanské jazykovědy. III. Red. H. Běličová. Praha, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1980, s. 63–106.
VINOGRADOVA, N. V.: Stilističeskije sredstva slovoobrazovanija. In: Stilističeskije issledovanija. Na materiale sovremennogo russkogo jazyka. Red. V. D. Levin. Moskva, Nauka 1972, s. 175–244.

Konštantín Palkovič

JAZYKOVEDEC A PREKLADATEĽ MICHAL KNAP (1894–1960)

Medzi prvých prispievateľov Slovenskej reči, ktorej 50. výročie založenia sme si pripomenuli v r. 1982, patril aj Michal K n a p, stredoškolský profesor, prekladateľ a autor článkov z oblasti praktickej jazykovedy.

M. Knap sa narodil 23. 9. 1894 v Brodskom na Záhorí. Po vychodení 5 tried základnej školy ho otec na odporúčanie správcu školy dal na ďalšie štúdiá. V Skalici M. Knap absolvoval štyri triedy gymnázia na františkánskom kolégiu. Ďalej študoval v kláštorných školách v Malackách, Hlohovci a Bratislave, skúšky skladal na gymnáziu v Skalici, kde r. 1916 zmaturoval

a narukoval na front. Po skončení prvej svetovej vojny odišiel na radu Pavla Blahu študovať na vysokú školu do Prahy. Ako poslucháč slavistiky (slovenčiny a češtiny) a klasickej filológie pracoval v akademickom spolku Detvan.

M. Knap patrí medzi prvých profesorov Slovákov, ktorí vyštudovali v oslobodenej vlasti. Pôsobil na gymnáziu v Košiciach, Levoči, Banskej Bystrici, Spiš. Novej Vsi, Trstenej, Zvolene, Dolnom Kubíne, v Leviciach a napokon v školskej administratíve v Bratislave. Hoci bol prísny a náročný pedagóg, patril medzi najobľúbenejších profesorov. Vedel mladých ľudí zapáliť a vzbudiť v nich záujem o vyučovací predmet. Na M. Knapa si dobre spomína prof. E. Pauliny, ktorý sa na jeho odporúčanie rozhodol študovať slovenský jazyk. Ako dôchodca žil M. Knap v Trnave, kde r. 1960 zomrel a je tam aj pochovaný.

V prvom období svojej činnosti sa M. Knap okrem vyučovania venoval praktickým jazykovým otázkam. V Sborníku Spolku profesorov Slovákov (1930) na seba upozornil ostrou kritikou Slovenskej mluvnice i polemikou s jej autorom J. Damborským. Gramatike vyčíta neprehľadnosť, vecné chyby a nedôslednosti, upozorňuje na mnohé slová a tvary, ktoré sú na úkor „slovenskej rýdzosti", a preto knihu ako učebnicu pokladá za nevhodnú. V Knapových poznámkach na Damborského odpoveď, v ktorej autor prejavil prekvapenie a pocit bôľu nad tým, že takúto kritiku napísal práve M. Knap, sa uvádza, že kritika nebola namierená proti Damborskému, ale proti „neslovenskostiam" a citujú sa niektoré autorove „čechizmy".

V tom istom zborníku vystúpil M. Knap aj s kritikou Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. Vyčíta im nedôslednosti a chyby, zbytočné ponechávanie dvojtvarov, kritizuje označovanie dĺžok v cudzích slovách, niektoré nedôslednosti pri písaní *i, y*, fonetické písanie slov typu *preca, dvacať*, zavedenie slovesných foriem typu *rozumeť*. Puristické názory prejavil pri kritike neoprávneného preberania českých slov. Inak Knapove poznámky boli zväčša správne. Podnetné boli aj jeho postrehy o troch typoch cudzích slov. Rozčleňuje ich na a) zdomácnené, ktoré treba písať foneticky, b) „poslovenčené", ktoré sa majú písať ako v pôvodnom jazyku, c) také, „ktoré do organizmu jazyka neprešli" (čiže citátové slová).

Svoje drobnejšie jazykovedné príspevky, zamerané na otázky jazykovej správnosti v oblasti slovnej zásoby a čiastočne aj tvaroslovia, uverejňoval v trnavskom časopise Kultúra (1931). V seriáli pod titulom *Nesprávne — správne po slovensky* M. Knap uvádza abecedný zoznam českých, poslovenčených českých, resp. iných cudzích slov a ich „správne" ekvivalenty (typu *nabídka — oferta, núkanie)* alebo kratučké state z tvaroslovia.

Po vzniku Slovenskej reči ho redakcia tohto časopisu poverila úlohou

sledovať jazykové otázky v školskej praxi (porov. Jóna, 1972, s. 170). Z tejto oblasti uverejňoval M. Knap svoje príspevky v prvých dvoch ročníkoch a potom v 7. ročníku Slovenskej reči. Zameral sa v nich najviac na slovnú zásobu. Poukazoval na české slová a spojenia, ktoré sa v tom čase používali (napr. *hrobitov, sťejný, smazať, mluvčí, dielčí, byť s to, bravčové hody*), a navrhoval za ne slovenské ekvivalenty. Upozorňoval na používanie slov v nesprávnom význame (napr. *špatný* „zlý", *kočiar* „koč" alebo „kočík"), všímal si nesprávne utvorené slová (napr. *Kartaginskí, pestiteľ, náhražka*), poukazoval na chybné tvary (napr. *vecmi, uliciami, bratového, v Juri, na vrcholu*). Z gramatických javov upozornil na chybné používanie podmieňovacieho spôsobu, na chybné používanie predložiek *pri, pre, k* (v type *k nahliadnutiu*), spojky *že* (v type *že či, že akými*), na zhodu prívlastku a i. Okrem príspevkov zameraných na lexiku a morfológiu má M. Knap aj články o pravopisných otázkach. Reaguje v nich na vystúpenie skupiny trnavských filológov, ktorí r. 1932 podali Matici slovenskej návrh na zavedenie tzv. fonetického pravopisu. M. Knap v súlade s týmto návrhom žiada odstrániť ypsilon a upraviť písanie predložiek a predpôn *s, z* a i.

Knapove názory na rozvíjanie spisovného jazyka môžeme poznať z krátkeho článku, ktorý pod názvom *Pramene dobrej slovenčiny* uverejnil v Slovenskej reči (1931, s. 196). Prameňom „dobrej slovenčiny" je podľa neho v prvom rade ľudová reč, v hláskosloví a zväčša aj v tvarosloví stredná slovenčina, v slovníku a skladbe aj iné nárečia. Dôležitým prameňom je aj beletria, ale nie v rovnakom rozsahu. M. Knap navrhuje urobiť akúsi previerku autorov a žiada zostaviť zoznam diel spisovateľov „úplne bezvadných" a „menej spoľahlivých". Z odborných diel navrhuje prevziať iba to, „čo je odobrené úzom ľudovým". Okrem toho požaduje, aby sa tvorili nové slová, ale len tam, kde nie sú ani domáce ľudové, ani zaužívané medzinárodné termíny. Je napr. proti poslovenčovaniu názvov chemických prvkov typu *dusík, sodík*. V 30. rokoch bol M. Knap členom Jazykovedného odboru Matice slovenskej.

R. 1954 sa M. Knap zapojil do diskusie o slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Vo svojom príspevku v Kultúrnom živote (16. 10.) poukazuje na niektoré rozdiely v slovníku češtiny a slovenčiny.

M. Knap svoje príspevky podpisoval i pseudonymom Michal Záhorský a preklady aj menom Michal Kos i Matúš Kos. Prekladal najmä z maďarskej beletrie, odborné práce a učebnice aj z ruštiny a češtiny. Preložil aj niektoré kratšie Komenského práce z latinčiny. Spolu s Michalom Mečom pripravil Latinskú čítanku (1942), v ktorej okrem výberu textov je aj krátky prehľad rímskej literatúry.

Hoci sa Knapove jazykovedné príspevky hodnotili ako puristické, o jeho prekladoch to nemožno povedať. Preklady boli starostlivé a celkove na

dobrej jazykovej úrovni (Hayeková, 1957). Na Knapových prekladoch možno názorne ukázať, z akých zdrojov sa budovala slovná zásoba v druhej štvrtine nášho storočia. M. Knap sa usiloval adekvátne pretlmočiť bohatstvo a pestrosť slovnej zásoby pôvodných diel a postupoval pritom rozlične. V prvom rade siahal k nárečiam, dosť často čerpal zo západoslovenskej slovnej zásoby, pri špeciálnych reáliách z dedinského prostredia zo svojho brodčianskeho dialektu.

Medzi slová záhorského pôvodu patria napr.

prídavné mená: *hnilý* (lenivý), *rozvírený* (roztopašný), *krížohľadý* (škuľavý), *ražný* (mohutný); niektoré slovesá: *zufávať, hojkať na rukách, zňuchávať* (snoriť), *slačať na niečo* (túžiť), *zatknúť* (zamknúť), *potŕhať* (prerývano zvoniť), *pichnúť list* (vložiť); expresívne slovesá: *lapeť* (sedieť), *obsmŕdať, klochtiť* (variť), ale aj neohybné slová: *beztak, leda, hen, just,* no najmä podstatné mená. Sú to názvy rastlín a zvierat: *maduníca* (kostihoj), *balta* (pálka), *rezlavica* (ostrica), *cigánske hrozno, konský šťavík, potápka* a *štírka* (vodné vtáky), *ostroš* (nárečové ostrež — ryba), názvy rozličných vecí: *mlatovňa, lušňa, stolík* (zásuvka v stole), *liskanka* (palička pri hre na „habán"), *peračka* (stolica na pranie), *žňa* (žatva), *kostolná stolica* (lavica), *veprovica* (nepálená tehla), *vráža* (stopa po udretí), *strmák* (kýpeť stromu), *nárt, klin* (lono), *šošovička* (bradavica), *lepanec* (zaucho), *krampampula* (nápoj), *hákovica* (palica), ako aj expresívne výrazy: *špunt* (malý chlapec), *ulízanci, močkár, mumák* (málovravný), *šibenec.* M. Knap použil aj typické frazeologické spojenia: *dobre má* (dobre robí), *trochu mu vykrehalo* (bolo mu zima), *je tam tá* (preč), *už bol boží* (spal), *kone ani opluskané.*

Knapovo rodné nárečie sa odráža aj v niektorých spojeniach a tvaroch: *stojíte u cesty, na majálesi, radca kňažny* (kňažnej), *zralý, jaseň* (jeseň), *pole sa zelená* (zelenie), *kre, kohúti, jeleni, kura* (kurča), *konec fašiang, jaro, žĺtko* (na vajci), *modzgy,* ako aj v kvantite: *pústovník, zakládať, zostárne.* Uvedené príklady, zrejmé hláskoslovné a gramatické chyby, ukazujú, aký vplyv malo v nedávnom vývinovom období spisovnej slovenčiny rodné nárečie na utváranie jazykového vedomia a na jazykovú prax aj u lingvisticky školených autorov, resp. prekladateľov. Záhorský vplyv možno pozorovať aj na slovotvorných podobách niektorých slov, napr. *dlátko, vidlice* (železné vidly), *kapľička.*

M. Knap využil lexiku aj z iných západoslovenských nárečí a vo svojich prekladoch uplatnil aj typicky stredoslovenskú lexiku, napr. *oblok, drabinák* (popri *rebrinák*), *bičak* (popri zsl. *krivák*), *fúrik, pipasár* (popri zsl. *pípka*), *petrenec, studeno, dohán* (popri *tabak*), *gunár, záhať, tobôž, sťa, dačo, všakový* a iné.

Okrem toho si vytvoril sám nové slová podľa bežných slovotvorných modelov. Ľaké sú názvy osôb podľa záujmu alebo pracovného zamerania

s príponou *-ár, -iar: vtáčkár, medvediar, čikár, býkár, žrebčiar, sliepkár, slučkár, taligár* (predavač na trhu), ale aj názvy nositeľov istých znakov a vlastností: *papuliar, reverendár, posmechár* a iné názvy osôb s rozličnými príponami: *čvargoš, chvastoš, pľúckár, peštianski čarbosi,* príp. názvy osôb v podobe zložených slov: *glejožrút, železotokár, všetkochcel.* Utvoril si aj názvy miesta: *deláreň* (výrobňa diel), *rybáreň,* názvy vecí: *trasiak* (na mláťačke), *papierové nakrúcanky* (do vlasov), *prášič* (na koberce), *cigaretnica, odpravište* i *odpravisko* (popravisko), *šklbstvo* (darebáctvo) a iné.

Používal aj slová českého pôvodu: *nemluvňa, rty, nyť, kúsavá pravda, špatný* (zlý), *skrovný, pohádka, ssutiny, zomrelý, pečlive, kadere, zmija,* niektoré české ustálené spojenia a i. Puristická tendencia sa v Knapových prekladoch uplatnila iba v malej miere, napr. v slovách *huk* (hluk), *farbavosť, tokáreň, točený* (sústružený), *značenie* (význam), *kyslina* (kyselina), *ponosa, doska na hladenie* (žehlenie), *písanka* (zošit).

M. Knap sa vo svojich prekladoch usiloval uplatniť slovné a frazeologické bohatstvo slovenčiny a využil viacej možností na jej obohatenie. Preto sú jeho preklady svieže, jazykovo bohaté a pestré. Nebol puristicky jednostranný, ale naopak, zámerne využil najmä slovnú zásobu a frazeológiu svojho rodného dialektu, ako aj iných slovenských nárečí, pričom sa nevyhýbal ani českým slovám. Zrejme si uvedomoval, že úzko zameraný purizmus v slovnej zásobe by znamenal ochudobnenie jazyka, istú šedivosť, nevýraznosť a znížil by umeleckú účinnosť prekladu. Tým, že sa M. Knap purizmu pri prekladaní vyhol, prispel k rozvoju a obohateniu slovnej zásoby slovenčiny. V praxi uplatnil Štúrovu požiadavku, aby sa spisovná lexika slovenčiny budovala zo všetkých troch nárečových skupín. Svojimi jazykovednými príspevkami sa pokúšal stabilizovať najmä spisovnú slovnú zásobu a svojimi prekladmi prispel k jej rozvoju, v pravopise sa usiloval o istú demokratizáciu tým, že navrhoval, aby sa písaná podoba jazyka priblížila k hovorenej. Po analýze Knapových prekladov sa nám javí aj jeho purizmus v inom svetle, ako sa hodnotil doteraz.

Literatúra

HAYEKOVÁ, M.: O dvoch prekladoch Levočskej bielej panej. Slovenská reč, *27,* 1957, s. 286–298.

JÓNA, E.: Anton Jánošík (1904–1971). Slovenská reč, *37,* 1972, s. 169–172.

PAULINY, E.: Kedy som sa rozhodol stať sa lingvistom. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *19,* 1972/73, s. 122–124.

Súpis prác Michala Knapa

Prof. Martin Hranko-Bodický. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *8*, 1928—1929, s. 45—46 (recenzia).

Slovenská výhoda. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *8*, 1928—1929, s. 51—53.

KUDRNOVSKÝ, A.: Latinská čítanka pre V.—VIII. triedu ref. reálnych gymnázií. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *8*, 1928—1929, s. 107—108 (recenzia).

ŠENŠEL, Ľ.: Slovenská štylistika. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *9*, 1929—1930, s. 117—118 (recenzia).

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *10*, 1930—1931, s. 111—114 (recenzia).

Poznámky na Odpoveď J. Damborského, uverejnenú v 5. čísle roč. X. Sborníku SPS. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *10*, 1930—1931, s. 516—526.

Pravidlá sloven. pravopisu I.—II. Sborník Spolku profesorov Slovákov, *11*, 1931—1932, s. 33, 38, 78, 81, 98, 102 (recenzia).

Nesprávne — správne po slovensky. Kultúra, *3*, 1931, s. 26—27, 112—113, 274—275, 348—349, 526—527, 910—912.

K otázke ypsilonu. Slovenská reč, *1*, 1932—1933, s. 180—181.

Z našich časopisov. Slovenská reč, *1*, 1932—1933, s. 210—211.

Niekoľko upozornení. Slovenská reč, *1*, 1932—1933, s. 78—79 (Lokál na *-u*. — Tvorenie ženských priezvisk. — *V Sv. Jure*. — *Nabídka, nabídnuť*); s. 106—108 (Pramene dobrej slovenčiny. — *Náhražka*. — *Predať — oddať*. — *Odvádzať*. — *Odvod, odvedený*. — *Rad*); s. 145—146 (Nesprávne užívanie spojky *že*. — *Stejný*. — *Hrobitov*. — *Streliť sa*. — *Diecéza*).

Niekoľko upozornení. Slovenská reč, *2*, 1933—1934, s. 78—79 (Shoda prívlastku. — *Doly, dolovať*. — *Som s to, som v stave*. — *Smazať*); s. 127—129 (*Pýtať sa od niekoho*. — *Peršan*. — *Kartaginskí*. — *Kočiar*. — *Nadácia*. — *Úplatkárstvo*. — *Schádzať*. — *Dochádzať*. — *Mluvčí*. — *Vecmi, socialistmi, slovmi, uliciami, bratového*. — Podmieňovací spôsob); s. 202 (*Georgína*. — *Potrpieť si*. — *Kompozícia*. — *Dovoliť niekoho*).

Drobnosti. Slovenská reč, *7*, 1938—1939, s. 114—117 (*Priotrávil?* — *Pri*. — *Prepožičať?* — *Výmaz?* — *Zakúpiť*. — *Pre*. — *K nahliadnutiu, k účelu?* — *Úplata, úplatkárstvo?* — *Zriadenec?* — *Dielči?* — *Dopisovať si?* — *Pestiteľ?* — *Bravčové hody?* — *Vysvätiť za kňaza? Špatný, zlý*).

Zmätok našej rečovej kultúry pri predložkách a predponách *s, so*, a *z, zo* (pod menom Michal Záhorský). Slovenská reč, *9*, 1941—1942, s. 104—105.

K budovaniu slovnej zásoby slovenčiny. Kultúrny život, *9*, 1954, 16. októbra 1954, s. 7.

Úcta a neúcta k jazyku. (Všeobecná poznámka.) Za novú techniku, *1*, 1953, č. 2, s. 7—8 (pod menom Michal Záhorský).

KUZNECOV, M. I.: Elektrotechnika (pod menom Michal Záhorský). Technická práca, *6*, 1954, č. 10, s. 634—635 (recenzia).

Psanec? Slovenská reč, *20*, 1955, s. 54.

„Odozva" = ozvena, ohlas. Slovenská reč, *20*, 1955, s. 54—55.

Latinská čítanka pre VIII. triedu slovenských gymnázií. Zostavil M. Meč a M. Knap. Bratislava 1942.

Preklady

JÓKAI, M.: Levočská biela pani. Poslovenčil Michal Knap. Zv. I, II. Spišská Nová Ves, Nákladom D. Ferenca 1928. 304 + 348 s. — Rozbor prekladu M. Hayeková: O dvoch prekladoch Levočskej bielej panej. Slovenská reč, *22*, 1957, s. 286—298.

TORBERG, F.: Žiak Gerber zmaturoval. Preložil Šaňo Ferenc. Upravil Michal Knap. Spišská Nová Ves, nákladom D. Ferenca 1933. 318 s.

BALÁSZ, B.: Rojčivá mladosť. Z maďarčiny preložil Matúš Kos. Bratislava, Pravda 1949. 318 s.

SZABÓ, P.: Božie mlyny. Z maďarského originálu preložil Michal Kos. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1951. 538 s.

VERES, P.: Dni skúšky. Z maďarského originálu preložil Michal Kos. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1951. 160 s.

KOCHMAN, I.: Tepelná mechanika. Preložil Michal Knap. Bratislava, Štátne nakladateľstvo technickej literatúry 1954. 297 s.

KARDOS, F. — FABRICZKY, I. — LŐRINCZ, F. — SPANYÁR, P.: Technológia konzervárenského a mäsného priemyslu. Zv. I. Všeobecné poznatky. Z maďarčiny preložil Michal Knap, Bratislava, Štátne nakladateľstvo technickej literatúry 1954. 208 s.

KOMENSKÝ, J. A.: Vybrané spisy II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1956. 465 s. M. Knap preložil: O vzdelávaní ducha, s. 233—258; Fortius znovu živý alebo ako vyhnať lenivosť zo škôl, s. 325—344; Chváloreč o pravej metóde, s. 349—355; Užitočnosť presnej nomenklatúry vecí, s. 361—366.

KORECKÝ, J.: Prehľad technických materiálov. Príručka pre prax a pomôcka pre štúdium. Preložil prof. Michal Knap. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1956. 496 s.

Anton Pršo

O PÔVODE NIEKTORÝCH NÁZVOV OBCÍ NA HORNEJ NITRE

Na základe výskumu názvov obcí možno rekonštruovať niektoré slová, ktoré v slovenčine zanikli alebo zanikol ich starší význam. Okrem slovnej zásoby možno na nich skúmať aj vývin fonologických a tvaroslovných javov. Zastavíme sa pri názvoch obcí *Rudno, Kľačany, Diviaky, Nováky, Kršťanova Ves, Bojnice.*

Názov obce *Rudno* pochádza z prídavného mena *rudný.* Pôvodne sa spájalo s nejakým podstatným menom v strednom rode, ktoré sa po čase prestalo používať. O adjektívnom pôvode tohto názvu svedčia nárečové

tvary *do/z Runňjeho, v Runnyom.* Spisovne sú správne tvary *do/z Rudna, v Rudne,* skloňuje sa teda už ako podstatné meno.

Najstarší názov obce je *Ruda* z r. 1275. Význam tohto slova bol „červená hlina, červenica". V katastri obce je skutočne veľké nálezisko červenej hliny, červenice, z ktorej sa do nedávnej minulosti v miestnej tehelni vyrábala tehla. Slovo *ruda* v tomto význame je ešte aj dnes známe v hornej lužickej srbčine (nemecký ekvivalent *rote Erde* — porov. Jakubaś, 1954). Prídavné meno *rudný* je odvodené od podstatného mena *ruda.* Najstarší názov *Rudno* pochádza z r. 1348.

Podľa názvu obcí *Kľak, Kľačany* (dnes súčasť Pravenca) a chotárneho názvu *Kľačná skala* (v katastri obce Diviaky nad Nitricou) usudzujeme, že v starej slovenčine jestvovalo podstatné meno *kľak* (< *kľäk*) a prídavné meno *kľačný.* V srbochorvátčine má slovo dodnes význam „borievka, kosodrevina". V Slovinsku je vrch, ktorý má názov *Klek* podobne ako vrch *Kľak* na hornej Nitre. Predpokladáme, že v starej slovenčine sa slovo *kľak* používalo na pomenovanie pokrúteného borievkového porastu, ale aj kosodreviny, ktorá rastie vo vyšších polohách (z toho pomenovania vrchov *Kľak,* v Slovinsku *Klek*). Od slova *kľak* je odvodený aj názov obce *Kľačany.* Obyvatelia, ktorí žili na mieste, kde rástol *kľak,* sa volali *Kľačané,* akuz. pl. *Kľačany (klęk-ję- > kľäčän > kľačan).*[1] Podobne sú utvorené názvy obcí *Vrbany, Liešťany, Brodzany (vrb-ję- > vrbän > vrban,* akuz. pl. *Vrbany; lěsk-ję- > leščän > liešťän > liešťan,* akuz. pl. *Liešťany; brod-ję- > brodzän > brodzan,* akuz. pl. *Brodzany).* Od slova *kľak* je odvodené prídavné meno *kľačný.*

Názov niekdajšej obce *Kršťanova Ves* (náreč. *Kršťanovejsa*), dnes súčasť obce Nitrianske Rudno, je odvodený od základu *kršťan* (v starej slovenčine *kršťän*). Ten istý základ je doložený aj v názve obce *Kršteňany.* Slovo *kršťan* je odvodené od základu *krst* príponou *-ję̯an(in),* teda *krst-ję̯an(in) > kršťän > kršťan > kršťan.* (O tom istom tvorení pomenovaní osôb porovnaj vyššie *lěsk-ję̯an- > leščän > liešťan*). Ako svedčia zápisy obce *Kršťanova Ves* z r. 1343 *(Christinentis, Christinen falwa)* a z r. 1516 *(Christanfalwa),* slovo *kršťan* malo v starej slovenčine význam „kresťan". V srbochorvátčine dodnes jestvuje slovo *kršćanin* v tom istom význame. Až po 15. stor., keď sa na Slovensku začala používať ako spisovný jazyk čeština, prevzali Slováci slovo *kresťan* z češtiny (čes. *křesťan*). V hornonitrianskom nárečí — ako aj inde na strednom Slovensku — je známe aj slovo *krštenie,* podobne ako v srbochorvátčine *krštenje,* vo význame „krs-

[1] Výklad názvu *kľak* a iných derivátov od tohto základu podáva aj M. Majtán v knihe Zeměpisné jména Československa (Praha, Mladá Fronta 1982, s. 145 –146). Podľa jeho výkladu slovanské slovo *kľak* má význam „skala", resp. súvisí so slovom *kľača, klač* vo význame „kobyla".

tiny". Vývin vo vlastnom mene *Kršteňany* pokročil ešte ďalej. Slovo *kršťan* vo význame „kresťan" sa stalo slovotvorným základom pre pomenovanie príslušníka obce (*kršťän-än*, akuz. pl. *Kršteňany*).

Starobylé sú názvy obcí *Diviaky* a *Nováky*. Najstarší názov obce bol *Divák* (zápisy v latinských listinách porov. ďalej), až neskoršie, istotne už v 13. stor. sa na pomenovanie obce začína používať akuz. pl. *Diváky* > *Diviaky* (porov. zápisy obce *Žabokreky nad Nitrou* z r. 1291 *Sabakereky* a z r. 1410 *Zabokreky*). Maďari prevzali názov obce *Divék* zo slovenskej podoby *Divák*. O slovanskom pôvode názvu obce *Diviaky* nemožno mať pochybnosti (iného názoru je napr. Pais, 1968). V slovenčine a češtine dodnes jestvuje slovo *diviak*, čes. *divák* vo význame „divo žijúca ošípaná", v bulharčine *divak*, macedónčine *divjak*, srbochorvátčine *divljak* vo význame „divoch". To svedčí o tom, že názov obce *Diviaky* je domáceho pôvodu.

Názov obce, dnes už mesta *Nováky* pochádza zo všeobecného podstatného mena *novák*. Toto slovo malo, domnievame sa, nielen na celom západoslovanskom území, ale aj u južných Slovanov význam „nový človek". V lužickej srbčine slovo *nowak* jestvuje vo význame „Neuling, Neumann" (z nemeckých ekvivalentov nie je jasné, či má ešte pôvodný široký význam „nový človek vôbec"). V slovenčine je slovo *novák* vo význame „nováčik" zastarané.[2] Slovenské *nováčik*, české *nováček* je zdrobnenina k *novák*. Zo synchrónneho hľadiska ho však už nemožno pokladať za zdrobneninu (bezpríznakový protiklad zanikol). V češtine, poľštine, ale aj slovenčine sa často vyskytuje v priezviskách *Novák*, poľsky *Nowak*. V slovinčine, macedónčine, bulharčine a srbochorvátčine má slovo *novak* prevažne význam „nováčik".

Názov mesta *Bojnice* (najstaršie zápisky z roku 1113 *Maimoz*, 1246 — namiesto správneho *Baimoz*, *Boymuch*, 1302 *Baymuch*, 1323 *Baymach*, maď. *Bajmóc*) dokazuje, že v starej slovenčine jestvovalo slovo *bojník*. Podstatné meno *bojník* bolo utvorené od prídavného mena *bojný* a to od podstatného mena *boj* (*biť/bíjať — boj — [bojný] — [bojník]*).

Slová *bojný*, *bojník* v slovenčine zanikli. Nahradili ich slová *bojový*, *bojovník* odvodené od základu *bojov-* (*bojovať*). Pôvodný stav, aký bol v starej slovenčine, sa zachoval v srbochorvátčine (*bojni*, *bojnik*), v slovinčine (*bojen*, *-jna*, *-o*, *bojnik*) a macedónčine (*bojnik*).

O tom, že slová *bojník* a *bojný* v starej slovenčine skutočne jestvovali, svedčia nielen doklady z iných slovanských jazykov, ale aj názov obce *Bojná* a slová *zbojník*, *zbojný* v dnešnej slovenčine (druhé z nich je štylis-

[2] Slovo *novák* (obyčajne v tvare mn. čísla *nováky*) sa donedávna používalo na Spiši vo význame „nové, novokúpené voly".

ticky príznakové a stojí na okraji slovnej zásoby). Od predponového slovesa *zbiť/zbíjať* je odvodené podstatné meno *zboj*. Od neho je odvodené prídavné meno *zbojný*, ktoré je základom podstatného mena *zbojník (zbiť/zbíjať — zboj — zbojný — zbojník).*

Významová súvislosť slov *boj, zboj, zbojný, zbojník* v dnešnej slovenčine už nie je zreteľná. Slovo *zbojník* nerozkladáme na predponu *z-* a základ *bojník*, ani ho netvoríme od prídavného mena *zbojný* príponou *-ík*. Zvyšky slova *bojník* v slovenčine žijú i v ďalších pôvodom predponových slovách *priebojník, výbojník* a *odbojník*.

Taký istý typ ako *Bojnice* predstavujú aj názvy obcí *Račice, Bielice*. Podľa nášho názoru sú tieto názvy utvorené od mien *Račík, Bielik*, nom. pl. *Račici, Bielici*. Najstaršie zápisy obce *Račice* v latinských pamiatkach svedčia o tom, že tvary nom. sg. *Račík*, nom. pl. *Račici* jestvovali už v 12. stor. (1113 *Radsciz*, 1249 *Rachich*) a usudzujeme, že už aj predtým. Meno *Račík* je utvorené od mena *Rak*.

Najstaršie zápisy obce *Veľké Bielice* pochádzajú z 13.—14. stor. (1270 *Beluk utraque*, 1386 *Belech Maior*, 1332—1337 *Bilec*, 1333 *Bielych*). Svedčia o tvaroch nom. sg. *Bielik*, nom. pl. Bielici (< *Belik, Belici*). Je to dnes jedno z najrozšírenejších priezvisk.

Predpokladá sa, že v nom. pl. bol tvar *Bojnici, Račici*, ale sa nevysvetľuje, prečo v akuz. pl. je tvar *Bojnice, Račice* namiesto očakávaného *Bojníky, Račíky*, prečo sa stretáme na jednej strane s názvami typu *Diviaky, Dvorníky*, ale na druhej strane s názvami *Bojnice, Račice*. Veď aj v jednom, aj v druhom prípade ide o pôvodné *o*-kmene *(bojník, diviak, dvorník, Račík).*

Usudzujeme, že niekedy pred 12. stor. sa vyrovnali *o*-kmene typu *Bojnici, Račici* s *jo*-kmeňmi typu *Opatovci*. Nachádzame doklad *ville Boleradicih* z roku 1131 zo susednej Moravy (Friedrich, 1904—1912), kde bol, ako sa dá s istotou predpokladať, taký istý stav ako v slovenčine. Z roku 1565 máme doklad *v boyniczach* (Stanislav, 1958, s. 113). V Urbári hradného panstva Vršatec z r. 1683 sa pravidelne stretáme s tvarmi *jo*-kmeňov (gen. pl., lok. pl. a inštr. pl.): *Duchodek a povinnost od dediny B o h u n i c* (Urbáre 2, s. 400); *V B o h u n i c i c h pak, v Tuchyni a Mikušovcich též pivo i goralka jide a vino jenem časem se dáva* (Urbáre 2, s. 362); *Za B o h u n i c i od Lackovej jamy okolo luk. 18* (Urbáre 2, s. 356). Tieto tvary sa zachovávajú dodnes vo východoslovenských nárečiach: *u Pavloycih, v Jakľovci* (Stanislav, 1958, s. 111).

S *jo*-kmeňmi sa však nevyrovnali niektoré *o*-kmene typu *Diviaky, Dvorníky*. Zachovalo sa pri nich pôvodom *o*-kmeňové skloňovanie (gen. pl. *Diviak, Dvorník*, dat. pl. *Diviakom, Dvorníkom*, akuz. pl. *Diviaky, Dvor-*

níky). Prečo k vyrovnaniu nedošlo ako pri vlastných menách typu *Bojnice, Račice?*

Pri skúmaní najstarších zápisov sme zistili, že názvy obcí typu *Diviaky, Dvorníky* sa zapisovali v nom. sg. *Diviak, Dvorník, Novák, Nedožer.* Obce typu *Bojnice* sa zapisujú v pl. *Bojnici, Račici, Bielici,* v akuz. pl. *Bojnice, Račice, Bielice.* Z toho vyplýva, že predpokladom vyrovnania *o*-kmeňov s *jo*-kmeňmi bol názov osady v množnom čísle *Bojnici, Račici, Bielici.* Zhodoval sa s pomenovaním osád typu *Opatovci* pri *jo*-kmeňoch. Preto sa dostal aj do akuz. pl. tvar *Bojnice, Račice, Bielice* (namiesto **Bojníky, *Račíky, *Bieliky*) podobne ako je pri *jo*-kmeňoch tvar *Opatovce.*

Tam, kde sa na pomenovanie osady používalo meno v jednotnom čísle typu *Diviak, Dvorník, Novák, Nedožer,* predpoklady na vyrovnanie s *jo*-kmeňmi nejestvovali. A preto v týchto prípadoch máme dodnes názvy *Diviaky, Dvorníky, Nováky, Nedožery,* teda pôvodný akuz. pl. *o*-kmeňov.

D i v i a k y
1260 *Dyvak,* 1 + 64 *Dyvak, Diwek, Dyweck, Dyuek, Gyuek,* 1736 *Dévik, Slauis Diwiaky,* 1773 *Diwjaky,* maď. *Divék, Turóczdivék*
D i v i a k y n a d N i t r i c o u
1246 *Dywek,* 1271 *Deuek,* 1342 *Egyhazdiak,* 1407 *Eghazasgywek,* 1773 *Diwjaky,* maď. *Divék, Nyitradivék*
D v o r n í k y n a d N i t r i c o u (dnes časť obce Nitrica)
1249 *Vduornuk,* 1773 *Dworníky,* 1920 *Dvorníky,* maď. *Dvornik, Bélaudvarnok*
N o v á k y
1113 *Nouac,* 1383 *Nowak,* 1920 *Nováky,* maď. *Novák, Nyitranovák*
N e d o ž e r y
1429 *Nadaser,* 1773 *Nedožer,* 1920 *Nedožer,* 1927 *Nedožery,* maď. *Nedozser, Nádaser*

Doklady na najstaršie zápisy *Bojníc, Račíc* a *Bielic* sme uviedli vyššie.

Po prechode akuz. pl. *Bojnice, Račice, Opatovce* do funkcie nom. pl. sa názvy typu *Bojnice, Račice, Opatovce* zhodovali v nom. pl. s *ja*-kmeňovými názvami obcí typu *Teplice, Rovne* a chotárnymi názvami typu *Vinice, Kopanice.* Tým sa utvorili predpoklady na vyrovnanie *jo*-kmeňových tvarov typu *Bojnice, Račice* s *ja*-kmeňovými tvarmi typu *Teplice, Rovne, Vinice, Kopanice.*

Doklady: *v Tepliczech* 1582, *W Rownyach* 1657 Lietava (Stanislav, 1958, s. 179), *Pod vinice* 1649 Pečeňany (Urbáre 2, s. 256), *Kopanice* 1683 Vršatec (Urbáre 2, s. 374). V spomínanom Urbári hradného panstva Vršatec z r. 1683 kolíšu pri názve obce *Bohunice* tvary *jo*- a *ja*-kmeňov: *Sedliaci a hoštáci, jak větši tak menši, v mestečku Pruskem, v dedine B o h u n i c i a c h, Tuchyni, M i k u š o v c i a c h, Novej Vsi a Dulove* (Urbáre 2, s. 459); *Chmelinec u mostka iduce k Bohuniciam jeden a druhy za Vyčapy* (Urbáre 2,

s. 354).Príklady na *jo*-kmeňové tvary *v Bohuniciach, za Bohunici* uvádzame vyššie.

Na prvý pohľad zbadáme rozdiel v kvantite medzi vlastným menom *Bojnice* a podstatným menom *(z)bojník*. Ako si ho vysvetliť? Domnievame sa, že po zmenách v 10. stor. (kontrakcia a zánik jerov) sa predĺžila prípona *-ikъ* > *-ík*, ktorou sa tvoria podstatné mená typu *(z)bojník, dvorník, robotník, mladík* od prídavných mien *(z)bojný, dvorný, robotný, mladý*. Názvy typu *Bojnici, Bojnice, Račici, Račice* však po vyrovnaní s *jo*-kmeňmi typu *Opatovci, Opatovce* stratili súvislosť s podstatnými menami *(z)bojník, Račík* a preto sa k nim kvantita nedostala. O tom, že vyrovnanie bolo prekážkou dĺženia v názvoch typu *Bojnice, Račice*, svedčí skutočnosť, že v prípadoch, kde sa tvary *o*-kmeňov typu *dvorník, Dvorníky* nevyrovnali s *jo*-kmeňmi, nastáva aj dĺženie.

Ako vidieť i z týchto príkladov, vlastné mená zachovávajú starobylé lexikálne, tvaroslovné a fonologické javy.

Literatúra

FRIEDRICH, G.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Zv. 1, 2. Praha 1904—1912.

JAKUBAŚ, F.: Hornjoserbsko-němski słownik. Budyšin/Bautzen, Nakład-Verlag Domowina 1954.

PAIS, D.: Divék i Drugije. In: Annales Instituti Philologiae slavicae Universitatis debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Slavica 8. Red. Endre Iglói. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem 1968, s. 189—194.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 743 s.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. 2. (17. storočie.) Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1—3. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977—1978.

DISKUSIE

Ján Kačala

SUBŠTANDARDNÉ SLOVÁ V KRÁTKOM SLOVNÍKU SLOVENSKÉHO JAZYKA

Jazyková situácia istého spoločenstva je tesne spätá so spoločenskou situáciou. Táto téza sa presvedčivo potvrdzuje najmä poukazom na vzťah medzi spoločenskou diferencovanosťou a jazykovou diferencovanosťou istého spoločenstva. Čím je vyššia spoločenská diferencovanosť, tým je bohatšia jazyková diferencovanosť. (Jazykovou diferencovanosťou rozumieme tu jednak bohatstvo výrazových prostriedkov národného a osobitne spisovného jazyka a jednak ich rozmanitosť vo vzťahu k sférám komunikačnej praxe a k vyjadrovacím potrebám.)

Na rozvoji slovenčiny a špeciálne spisovnej slovenčiny povedzme len v 20. storočí možno reláciu medzi spoločenskou a jazykovou diferencovanosťou ukázať veľmi názorne. Jestvuje o tom príslušná odborná literatúra (porov. napr. Pauliny, 1948; Ružička, 1970; Blanár — Jóna — Ružička, 1974), v ktorej možno nájsť podrobný rozbor tejto otázky. Veľmi výrazne sa táto relácia prejavuje aj v najnovšom období rozvoja slovenčiny, ktoré stotožňujeme s obdobím socialistickej prestavby našej spoločnosti.

Z rešpektovania tohto faktu vychádza pri svojej stratifikácii národného jazyka i J. Horecký (1979). Diferencovanosť spoločenskej štruktúry sa mu premieta do rozmanitosti komunikačných udalostí a z typológie komunikačných udalostí mu vyplýva aj nová stratifikácia národného jazyka. Rozlišujú sa v nej tieto formy národného jazyka: spisovná, štandardná, subštandardná, nadnárečová a nárečová; osobitne stojí umelecký jazyk (porov. Horecký, 1979, s. 18). V najnovšej formulácii otázky (Horecký, 1982, s. 55) spomedzi uvedených foriem národného jazyka sa vynecháva nadnárečová forma.

Rozmanitosť komunikačných sfér, v ktorých sa v súčasnosti používa národný jazyk, je naozaj veľká. Táto rozmanitosť sa nevyhnutne odráža v jazyku v tom, že sa v zhode s vyjadrovacími potrebami utvárajú a rozvíjajú prostriedky špecifické pre isté komunikačné sféry (napr. odborné výrazy pre sféru odborného vyjadrovania, expresívne výrazy pre sféru osobne zainteresovaného konverzačného dorozumievania spisovným jazykom, slangové výrazy pre sféru vyjadrovania v rámci istých sociálnych, záujmových

alebo vekových skupín a pod.), ale aj v tom, že sa v istých komunikačných aktoch prestupujú vyjadrovacie prostriedky charakteristické pre rozličné komunikačné sféry (napr. prostriedky spisovného jazyka a miestnych nárečí, prostriedky miestneho nárečia a profesionálneho slangu, prostriedky hovorovej vrstvy a odborného vyjadrovania atď.). Toto kríženie prostriedkov charakteristických pre isté vyjadrovacie oblasti má za následok, že jazykové prejavy často nemajú „čistý štýl". Z povahy veci vychodí, že sa to týka predovšetkým neoficiálnych a nepripravených hovorených prejavov, ale môže to byť aj charakterizačný prostriedok umeleckých alebo časti publicistických prejavov — a v tomto prípade ide o zámerný výber. Pre spisovný jazyk a prejavy realizované v spisovnom jazyku to značí, že v týchto prejavoch nemožno rátať s dôsledným aplikovaním kritérií spisovnosti v každom jednotlivom prípade. Toto konštatovanie neúplnej spisovnosti pri použitých prostriedkoch by sme azda mohli porovnať s tým, čo E. Pauliny nazýva (hoci z inej strany) smerovaním k spisovnosti: „... každý prejav, ktorý má nesúkromný, verejný charakter, je alebo spisovný, alebo smeruje ku spisovnosti" (Pauliny, 1979, s. 45). V neoficiálnych alebo spontánnych jazykových prejavoch sa často možno aj u kultivovaných používateľov jazyka stretnúť s používaním nespisovných prostriedkov rozličného druhu. Práve preto, že ide o kultivovaných, povedomých používateľov spisovného jazyka, treba pri používaní takýchto nespisovných prostriedkov predpokladať, že ide (zväčša) o vedomé používanie nespisovných prvkov na pozadí prevažujúcich spisovných prostriedkov (porov. i Pauliny, 1981, s. 45). Taký istý princíp, t. j. že ide o vedomé používanie nespisovných prvkov, predpokladáme aj pri výskyte týchto prvkov v umeleckých alebo publicistických prejavoch: tu sa zreteľne prejavuje ich charakterizačná funkcia.

Pravdaže, keď vravíme o nespisovných prvkoch, sme si vedomí, že ako nespisovné sa označujú prostriedky rozličného druhu, napr. nesprávne (nesprávne utvorené, nesystémové) slová, slangové slová, nárečové slová ap. Nám však v tomto prípade ide iba o istú vrstvu nespisovných prostriedkov, ktoré nepatria jednoznačne ani do jednej z uvedených skupín (nesprávne, slangové alebo nárečové slová). Potreba pozitívne vymedziť túto vrstvu prostriedkov v rámci nespisovných prostriedkov sa ukázala pri práci na Krátkom slovníku slovenského jazyka, ktorý sa pripravuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a v súčasnosti je jeho rukopis už pred dokončením. Pri koncipovaní hesiel do tohto slovníka sa autori nie raz stretali s tým, že na isté slovo, ktoré kultivovaní používatelia spisovného jazyka neprijímajú ako plnohodnotné spisovné slovo, bolo v slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV dosť dokladov z písaných jazykových prejavov. Označiť takéto slovo iba kvali-

fikátorom nespisovný výraz sa autorskému kolektívu ukazovalo ako nevýstižné, nie dosť diferencujúce. Po istých úvahách prijal autorský kolektív rozhodnutie označovať túto vrstvu nespisovných prostriedkov kvalifikátorom substandardný výraz.

V tomto príspevku chceme podať základnú (i keď sotva vyčerpávajúcu) charakteristiku slov označovaných v Krátkom slovníku slovenského jazyka ako subštandardné. Uvedomujeme si, že ide v slovenskej lexikografii o prvé dielo, ktoré bude používať takýto kvalifikátor, a že náš východiskový jazykový materiál svojím výberom isté veci skôr iba naznačuje, ako by podával ich definitívne riešenie. Aj preto má náš príspevok do istej miery diskusný charakter. Už sám výber predstavených prostriedkov, ktoré sa v slovníku označia ako subštandardné, môže vyvolať diskusiu.

Subštandardné slová sa pokladajú za nespisovné prvky, ktorých sféra používania je medzi hovorovými prostriedkami spisovného jazyka a slangovými prostriedkami. Sú to slová výrazne charakterizujúce prejav svojou nápadnosťou, nezvyčajnosťou, neadaptovanosťou v spisovnom jazyku. Sú to slová, ktoré rovnako ako hovorové prostriedky spisovného jazyka sú charakteristické najmä pre živé, neoficiálne hovorené prejavy, ale na rozdiel od hovorových nemajú spisovný ráz, ba spravidla nemajú ani predpoklady na to, aby sa stali súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka.

Patria sem predovšetkým slová prichádzajúce zo slangov, ale nemajúce už výrazný slangový ráz. Tieto prostriedky už prekročili úzku sféru svojho slangového používania a častým výskytom v reči sa stali všeobecne známymi. Sú to také slová ako napr. *štartnúť* „naštartovať“, *stopnúť niekoho* „zastaviť“, *nabehnúť na výrobu* „začať“, *fasovať* „preberať“ (tovar), *esenbák* „príslušník ZNB“, *kočka* „príťažlivé dievča alebo žena“, *poriešiť* „vyriešiť; začať riešiť“, *kibic* „nepotrebný radca“. Ďalšiu skupinu subštandardných výrazov tvoria rozličné čerstvé alebo aj staršie prevzatia z cudzích jazykov napr. *blbý, (z)blbnúť* „hlúpy, hlúpnuť; robiť hlúposti“, *kecať* „tárať“, *cálovať* „platiť“, *nímand* „niktoš“, *obdržať* „dostať“, *zabaviť* „zhabať“, *vy(s)poriadať (sa)* „vyrovnať (sa)“, *zmetok* „nepodarok“, *nabúrať* „naraziť, havarovať“, *kojenec* „dojča“, *kojiť* „dojčiť“, *štramanda* „pekné, pekne oblečené dievča alebo žena“, *kukta/kuchta* „tlakový hrniec“. A napokon medzi subštandardné výrazové prostriedky zaraďujeme také, ktoré prekračujú únosnú mieru expresívnosti v spisovnom prejave, napr.: *odkrágľovať, odpíliť niekoho z funkcie* „zbaviť funkcie“, *kiks* „chyba“, *kiksnúť, kiksovať* „(u)robiť chybu“, *kravina* „hlúposť“, *somarina* „hlúposť“, *zabasnúť* „uväzniť“, *nahodiť sa* „pekne sa obliecť“, *švihnutý* (človek) „bláznivý“ a pod.

Proti používaniu kvalifikátora subštandardný prostriedok sa v doterajších diskusiách uplatňujú dve námietky, ktoré vychádzajú zo spoločného

východiska, že sa totiž vystačí s doterajším hodnotiacim aparátom, vžitým v lexikografickej praxi, ako aj v práci v oblasti jazykovej kultúry: 1. stačí kvalifikovať uvedené a ďalšie rovnorodé výrazy ako nespisovné. Proti tejto námietke staviame argument, že vrstva nespisovných výrazov je veľmi široká a nerovnorodá. Ako sme už spomenuli, patria do nej napr. nárečové, slangové aj nesystémové (nesprávne) prvky. Pri zavedení kvalifikátora subštandardný prostriedok sledujeme cieľ nielen negatívne označiť tieto prvky ako nepatriace do spisovného jazyka, lež práve pozitívne ich vymedziť a zaradiť v rámci nespisovných prostriedkov. V tejto súvislosti nie je bez významu ani tá skutočnosť, že keby sa všetky subštandardné prostriedky kvalifikovali iba negatívne ako nespisovné (spolu s ďalšími, ktorým tento kvalifikátor patrí, napr. *nákladák* proti *nákladiak, kružítko* proti *kružidlo; dielčí, tvorčí* proti *čiastkový, tvorivý*), zdôrazňovala by sa jednostranne reglementačná stránka slovníka. Zo staršej i novšej histórie slovenskej jazykovedy je však známe, že jazykové príručky používajúce takýto postup (označovanie nespisovných slov, foriem hviezdičkou a pod.) boli vždy terčom odbornej a inej kritiky. 2. námietka: uvedené prostriedky stačí hodnotiť zaužívaným kvalifikátorom nižší hovorový prostriedok. Táto námietka sa však opiera o vágne postavenie kvalifikátora nižší hovorový prostriedok. Hovorové prostriedky patria totiž do spisovného jazyka, takže kvalifikátor nižší hovorový prostriedok s takou náplňou by bol sám v sebe protirečivý. Nazdávame sa však, že aj kvalifikátor nižší hovorový prostriedok má svoje oprávnenie v lexikografickej praxi: v zhode so stanoviskom Slovníka slovenského jazyka ho mienime používať na označenie hovorových prostriedkov smerujúcich k hrubosti, vulgárnosti, ktoré sú spoločensky neprimerané, napr. *ondiať, poondiať (sa), kofa* a pod.

Z vymedzenia pojmu subštandardný výraz, ako sme ho tu predstavili, vyplýva, že sa nekryje (resp. kryje sa len čiastočne) s Horeckého chápaním výrazov patriacich do subštandardnej formy národného jazyka. J. Horecký (1982, s. 55) túto formu oproti štandardnej forme vymedzuje takto: „Ak v našom prejave výraznejšie vystupujú krajové alebo profesionálne prvky, vzniká ešte nižšia forma, ktorú označujeme ako subštandardnú." U J. Horeckého (1982, s. 55) ide predovšetkým o formu národného jazyka patriacu medzi celonárodné formy a stojacu medzi štandardnou a nárečovou formou. V teórii a praxi Krátkeho slovníka slovenského jazyka ide o vrstvu slov stojacu medzi hovorovými prostriedkami spisovného jazyka a slangmi. S hovorovou vrstvou majú spoločnú hovorenosť, živosť, so slangmi to, že sú to nespisovné prostriedky. Od hovorovej vrstvy sa odlišujú nespisovnosťou, od slangov širšou mierou používania (t. j. tým, že prekročili sféru dorozumievania istej sociálnej, vekovej alebo záujmovej skupiny).

Je pravdepodobné, že subštandardné prvky by sa výskumom zistili aj na iných rovinách jazykovej stavby (vo výslovnosti napr. zanedbávanie výslovnosti spoluhláskových skupín, mäkkých hlások ap., v morfológii používanie istých tvarov, v syntaxi istých väzieb). Možno teda predpokladať, že subštandardné lexikálne prostriedky (nielen slová, ale napr. aj frazeologizmy) ako rozhodujúca zložka tvoria spolu s rovnorodými prvkami iných jazykových rovín subštandardnú formu slovenského národného jazyka. Možno vysloviť predpoklad, že v českej jazykovej situácii tvorí tejto vrstve nespisovných prostriedkov paralelu tzv. obecná čeština.

Ako vidieť, vychádzame z predstavy, že hranice medzi jednotlivými formami národného jazyka nie sú nepriestupné, tak ako nie sú nepriestupné ani hranice medzi národnými jazykmi. V našej súvislosti je dôležité, že v istých jazykových prejavoch nastáva interferencia medzi spisovnými a nespisovnými vyjadrovacími prostriedkami. Nespisovné prostriedky sa uvedomujú na pozadí základných a prevládajúcich spisovných prostriedkov ako silno príznakové.

Jednotlivé formy národného jazyka tvoria vnútorne diferencovaný komplex, ktorý je výrazom diferencovanosti súčasnej spoločnosti, rozmanitosti komunikačných sfér a vyjadrovacích potrieb.

Literatúra

BLANÁR, V. — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny. II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 260 s.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 13—22.

HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982. 112 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: Slovenská vlastiveda. V. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 325—423.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 43—51.

PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Opis jazykového systému. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. XII.

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Ján Doruľa päťdesiatročný

V posledný augustový deň tohto roku sa dožil päťdesiatich rokov PhDr. Ján Doruľa, CSc., samostatný vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, rodák z Ortutovej, dediny v Bardejovskom okrese, syn dedinského kováča. Gymnázium vychodil v Bardejove, vysokoškolské štúdiá ukončil na FF UK v Bratislave (slovenčina — ruština) v roku 1957. Hneď po ukončení štúdia sa stal asistentom Katedry slavistiky a bohemistiky na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Po dvojročnom účinkovaní na tejto škole bol prijatý do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV, dnes Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v ktorom pracuje doteraz.

Učiteľské schopnosti preukázal J. Doruľa ešte ďalej počas dvojročného externého prednášania gramatiky a štylistiky slovenčiny na spomínanej škole v Prahe a potom v rokoch 1965—1971 na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, kde mával prednášky zo slavistiky, staroslovienčiny a z dejín slovenského jazyka.

Vedeckú hodnosť kandidáta vied získal J. Doruľa v roku 1965.

Tvrdá nákova, ale aj iskry odskakujúce spod otcovho kováčskeho kladiva formovali náturu nášho jubilanta. Tak ako mládežnícky funkcionár na gymnáziu sa nezľakol ťažkej roboty na Trati mládeže a na Priehrade mládeže — vrátil sa odtiaľ s titulom úderníka —, aj vo výskume dejín slovenského jazyka v Jazykovednom ústave si zvolil nevychodenú a strmú cestu neúnavného a disciplinovaného objavovateľa a explorátora starých archívnych listín z minulých storočí a krok za krokom nachádzal v nich menšie či väčšie stopy vývinu jazyka Slovákov v oných storočiach. Orientáciu na výskum staršieho obdobia vo vývine slovenčiny a na výskum jej vzťahu k iným jazykom, používaným na Slovensku, badať u J. Doruľu už na samom začiatku jeho výskumných pokusov. Sústreďoval sa na archívne dokumenty z východného Slovenska (Bardejov, Prešov, Levoča), neskôr na listiny z celého Slovenska. Osobitne ho zaujala staršia slovná zásoba, právna terminológia, miestne názvy, priezviská atď. Plánovitý záujem J. Doruľu o odkrývanie významov slov staršej slovenčiny sa potom prejavil v sérii článkov *Z histórie slovenskej slovnej zásoby* v 6. ročníku časopisu Kultúra slova (1972) a v štúdiách uverejnených v našich a zahraničných slavistických časopisoch a zborníkoch.

Osobitnú postať jeho výskumu tvoria slovensko-inojazykové vzťahy v minulých storočiach. V jeho súpise prác nájdeme štúdie o slovensko-poľských, slovensko-maďarských a slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch. Výsledky výskumu týchto slovensko-inojazykových kontaktov zhrnul J. Doruľa do monografie *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, ktorá vyšla v roku 1977. V rozsahom neveľkej knižke sa pokúsil o exegézu pomerne zložitých jazykových kontaktov na Slovensku a o výklad utvárania slovenčiny ako jazyka slovenskej feudálnej národnosti v 15.—18. storočí. Knižka mala vari väčší ohlas v zahraničí ako u nás doma. Málo autorov si muselo svoje publikované názory tak úporne hájiť, ako ich musel J. Doruľa. Znova sme sa mohli presvedčiť, že výskum dejín

jazyka má u nás neobyčajne zložitý kontext, mnoho peripetií a zákrut, v ktorých sa okrem vedeckých názorov preverujú aj ľudské charaktery.

Mnoho výskumného úsilia venoval J. Doruľa heuristickým a koncepčným prácam pri príprave historického slovníka slovenského jazyka. V týchto intenciách napísal J. Doruľa niekoľko štúdií o slovenčine predbernolákovského obdobia (*O historickom slovníku slovenského jazyka a o slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia, O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského, Metamorfózy predbernolákovskej slovenčiny*), a z aspektu koncepcie historického slovníka písal aj úvahy o češtine na Slovensku v 16. a 17. stor. a o vývine slovenskej slovnej zásoby. Dlhší čas bol členom kolektívu pripravujúceho a koncipujúceho Historický slovník slovenského jazyka. Jeho základným východiskom pri štúdiu staršej slovnej zásoby slovenčiny bol a je čo najúplnejší výskum archívnych textov z celého Slovenska, ich starostlivé štúdium, objektívne a historické hodnotenie vývinu slovenskej národnosti v spomínaných štyroch storočiach a rozlišovanie medzi funkciou, akú u Slovákov v tomto období plnila čeština, resp. aj iné jazyky, a slovenčinou samou ako samostatným slovanským jazykom, ktorý sa vyvíjal v organickej spätosti so životom slovenského etnika. Okrem monografie tieto východiská a postuláty dobre tlmočia i jeho štúdie *Slováci a ich reč* (príspevok k starším dejinám slovenčiny) (1973) a *O jazyku slovenskej feudálnej národnosti v 15.—18. storočí* (1977).

Treba uviesť, že J. Doruľa ako slavista a historik slovenského jazyka sa popri slovensko-poľských, slovensko-maďarských, slovensko-nemeckých a slovensko-českých jazykových kontaktoch zaoberal aj výskumom ukrajinských jazykových prvkov v textoch a zápisoch zo 17. stor. na východnom Slovensku. Ako znalec ukrajinčiny z času na čas informoval a informuje aj o lingvistickej produkcii ukrajinských jazykovedcov a recenzuje ich práce. Osobitne sa zaujímal o práce a štúdie už zosnulého I. K. Bilodida, s ktorým sa za slovenskú jazykovedu a slavistiku rozlúčil v nekrológu v časopise Slavica Slovaca. Znalosti o ukrajinčine využíva J. Doruľa i pri posudzovaní učebníc, príručiek a osnov slovenského jazyka pre ukrajinské školy na Slovensku, a to v spolupráci so Slovenským pedagogickým nakladateľstvom a s Ministerstvom školstva SSR. Z ukrajinčiny do slovenčiny preložil J. Doruľa aj Filozoficko-metodologický zborník *Filozofické otázky jazykovedy* (1979), ktorý je dielom ukrajinských jazykovedcov z Kyjeva.

Svoju slavistickú orientáciu znásoboval J. Doruľa aj sústavným sledovaním sovietskej jazykovednej literatúry, kontaktmi s južnoslovanskou lingvistickou produkciou, s polonistikou, sorabistikou i hungaristikou.

Popri výskume dejín slovnej zásoby slovenčiny sa J. Doruľa vždy živo zaujímal aj o otázky súčasného spisovného jazyka a jeho kultúry. Pracoval v kolektíve jazykovedcov ústavu, ktorý kriticky prehodnocoval spracovanie slovnej zásoby v prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka (porov. sériu článkov *Čítame Slovník slovenského jazyka* v časopise Kultúra slova v prvých šiestich ročníkoch). Bol spoluprekladateľom štúdií sovietskych jazykovedcov, ktoré vyšli u nás v zborníku Spisovný jazyk a jazyková kultúra (1978). Už mnoho rokov pravidelne informuje v našich odborných časopisoch o sovietskych prácach s aktuálnou spoločensko-jazykovou problematikou. Po svojom pracovnom preradení do oddelenia jazykovej kultúry JÚĽŠ SAV sa stal členom lexikografického kolektívu pripravujúceho Krátky slovník slovenského jazyka a zúčastňuje sa na práci celého oddelenia.

Z medzidisciplinárnych záujmov J. Doruľu treba spomenúť jeho spoluprácu s Ústavom historických vied SAV a s časopisom Slovenský národopis, v ktorom uverejnil rozbor staršej slovnej zásoby v slovenských rozprávkach a povestiach.

Ján Doruľa ako výskumný pracovník v diachrónii dôverne pozná rozmer času a vie, že oproti storočiam, v ktorých slovenčina nadobudla pulz gramaticky a štylisticky bohato rozvetveného spisovného jazyka, päťdesiat rokov je iba prísľubom nového rozvitku. Želáme mu preto dostatok zdravia, osobnej pohody a vytrvalosti, aby sa mu v budúcich rokoch výskumná práca darila. Ad multos annos!

F. Kočiš

Súpis prác Jána Doruľu za roky 1960–1982

Bibliografia prác J. Doruľu je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa osobitne uvádza spolupráca a prekladateľská činnosť.

1960

Dva listy z počiatku 16. storočia v bardejovskom archíve. — In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 4. Red. A. Dostál. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 103—107, rus. res. s. 107.

1961

Niekoľko archívnych dokumentov zo 16. storočia. — In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 5. Red. A. Dostál. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1961, s. 189—200, rus. res. s. 201 + 6 nečísl. s. faksimile rukopisu.

Niekoľko archívnych dokumentov z východného Slovenska. — In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 179—197.

1964

O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska. (Venované prof. Jánovi Stanislavovi k šesťdesiatinám.) — Jazykovedný časopis, *15*, 1964, s. 154—175, rus. res. s. 176.

1966

O jazyku výpovedí svedkov z roku 1653 zo súdneho protokolu v Bardejove. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 8. Red. I. Sedlák. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1966, s. 347—354, rus. a nem. res. s. 354.

O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. — Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 302—307.

O používaní poľštiny v písomnostiach zo 16. storočia na východnom Slovensku.

— In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 49—77.

O ukrajinských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku. (Svetlej pamiatke docenta Vasiľa Lattu.) — Slavica Slovaca, *1*, 1966, s. 63—73, rus. res. s. 73—74.

Slovnyk staroukrajins'koji movy XIV—XV vv., probnyj zošyt, Kyjiv 1964. — Slavica Slovaca, *1*, 1966, s. 291—293 (recenzia).

1967

O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. — Slavica Slovaca, *2*, 1967, s. 23—35, 364—378.

1968

O historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia. — Slovenská reč, *33*, 1968, s. 179—186.

O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. — Slavica Slovaca, *3*, 1968, s. 333—352.

Z histórie mien povolaní. — Slovenská reč, *33*, 1968, s. 79—87.

Z histórie slova *vadiť (sa)*. — Slovenská reč, *33*, 1968, s. 217—223.

O vývine niektorých typov priezvisk. — Onomastica, *13*, 1968, s. 234—257.

Poznáte vtáka ráčika? — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 177—178.

Štátny jazyk, samozrejmosť a nevyhnutnosť. — Nové slovo, *10*, 1968, č. 5, s. 10.

Spravodlivosť áno! Nemiestna štedrosť nie! — Nové slovo, *10*, 1968, č. 19, s. 8 (k formulácii o jazyku v návrhu zákona o národnostiach).

Prečo nám treba zákon o slovenčine. — Nedeľa, *18*, 1968, č. 20, s. 10—13.

Zasiahli ste do zákona? — P 24 — Pravda na weekend, *1*, 1968, č. 1, s. 4 (odpoveď na list čitateľa o účasti jazykovedcov na vypracúvaní návrhu ústavného zákona o postavení národností v ČSSR).

1969

Metamorfózy predbernolákovskej slovenčiny. — Slovenská reč, *34*, 1969, s. 214—220, nem. res. s. 389.

O jazyku ďalších textov zo 16. storočia z oblasti východného Slovenska. (K slovensko-poľským jazykovým vzťahom.) — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 373—382, nem. res. s. 382.

O stredoslovenských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 383—394, nem. res. s. 394.

O používaní poľštiny v písomnostiach zo 17. storočia na východnom Slovensku. — In: Slavistické štúdie jazykovedné. Red. V. Blanár. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 213—254, rus. res. s. 254.

K pojmu štátny jazyk. — Matičné čítanie, *2*, 1969, č. 6, s. 3, 10. — Úryvok z príspevku odtlačený pod názvom: Pojem a termín štátny jazyk . . ., P 24 — Pravda na weekend, *2*, 1969, č. 15, s. 2.

1971

Z histórie slova *rab* v slovenčine. — Slovenská reč, *36*, 1971, s. 299—305, nem. res. s. 391.

Z dejín slovenskej slovnej zásoby. (Latinsko-slovenské súvislosti v právnej terminológii v 16.—18. storočí.) — In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 96—110.

O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernolákovskom. — Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *17*, 1971, s. 91—105.

1972

Z histórie slov *hospoda* a *hostinec* v slovenčine. — Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 45—56, nem. res. s. 56.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. *Berecinec, šarha, šarhovňa* a ďalšie príbuzné slová. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 18—23.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. *Temnica, väzenie, árešt* a ďalšie príbuzné slová. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 46—50.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. *Pokuta, štrof, biršag* a ďalšie príbuzné slová. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 80—85.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. O ďalších osudoch slov *pokuta, štrof, biršag* . . . v slovenčine. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 117—120.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. *Osud, posudok, záväzok* a ďalšie príbuzné slová. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 163—171.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. O vývine významov slova *hospoda* v slovenčine. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 206—213.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. O slovách *četerňa* a *kuruc*. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 243—249.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. *Šrotár — korčoláš — liežnik*. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 274—280.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. O slove *selo* v slovenčine. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 301—306.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby. O slovách *pravda* a *vina*. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 352—357.

Poľština v 17. a 18. storočí na Slovensku. — In: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. 12. Red. K. Dejna et al. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972, s. 141—172.

Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 291—303, rus. a nem. res. s. 304.

O procesoch vzniku niektorých typov priezvisk. (Tézy.) — In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici

4. XI — 6. XI. 1970. Red. J. Matejčík. Banská Bystrica, Katedra slovenského jazyka a literatúry 1972, s. 187.

1973

Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 8°. 354, [1] s. (spoluautor).

Slováci a ich reč. (Príspevok k starším dejinám slovenčiny.) — Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 131—141, nem. res. s. 141.

Z histórie slov *špán — kňahňa (kňahyňa) — kňaz.* — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 349—356.

Podselný — podvorný — pogruntovný. — Kultúra slova, 7, 1973 s. 83—88.

Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 172—190.

J. Alberty — J. Gindl — A. Kočišová, Cesty za poznaním minulosti, Banská Bystrica 1970. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 52—55 (recenzia).

F. Buffa, Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. (K histórii slovenského slovníka.) Bratislava 1972. — Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 107—110 (recenzia).

Slovensko-lužickosrbské paralely. [H. Schuster-Šewc, Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Probeheft, Bautzen 1972.] — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 314—316 (recenzia).

1974

Z histórie slovensko-poľských jazykových súvislostí v slovnej zásobe. Profesorovi Jánovi Stanislavovi k sedemdesiatke. — In: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. 14. Red. K. Dejna et al. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1974, s. 149—166.

1975

Problémy vzťahu jazyka a spoločnosti v novšej sovietskej odbornej literatúre. — Jazykovedný časopis, *26*, 1975, s. 158—168, nem. res. s. 168.

Z minulosti slovenského jazyka. — Československý svět, *30*, 1975, č. 11. s. 7; č. 25, s. 7; č. 26, s. 7.

I. K. Beloded, Jazyk i ideologičeskaja bor'ba, Kyjev 1974. — Slovenská reč, *40*, 1975, s. 112—116 (ref.).

1976

Slovenčina v Bardejove podľa zápisov v súdnych protokoloch zo 17. storočia. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 17. 1975. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 416—427.

O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3.—7. mája 1972). Zborník materiálov. Red. M. Blicha — M.

Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 181—183.
Leninizmus a nacionálna otázka v súčasných podmienkach. — Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 171—179, rus. res. s. 180.

Z minulosti slovenského jazyka. — Československý svět, *31*, 1976, č. 9, s. 7; č. 10, s. 7.

1977

Slováci v dejinách jazykových vzťahov. 1. vyd. Bratislava, Veda 1977. 8°. 134, [2] s.

O jazyku slovenskej feudálnej národnosti v 15.—18. storočí. — Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 46—52, rus. res. s. 52.

Slovenčina vo vzťahu k iným jazykom v 15.—18. storočí. — In: Jazykovedné štúdie. 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie. (Smolenice 9.—11. decembra 1974.) Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 187—191.

Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.—18. storočí. (Z výskumu jazyka levočských Nemcov.) — Slavica Slovaca, *12*, 1977, s. 13—26, rus. res. s. 26, nem. res. s. 27.

A. M. Rot, Vengersko-vostočnoslavianskije jazykovyje kontakty, Budapest 1973. — Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 195—197 (recenzia).

D. Lehotská — J. Orlovský, Najstaršia jelšavská mestská kniha 1566—1710, Martin 1976. — Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 192—195 (recenzia).

1978

Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.—18. storočí. Z výskumu jazyka levočských Nemcov. — Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 63—75, rus. res. s. 76, nem. res. s. 76—77.

II. medzinárodné sympózium o historickom a etymologickom výskume slovanskej slovnej zásoby. — Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 304—305 (správa o sympóziu konanom v dňoch 14.—16. 12. 1977 v Lipsku).

1979

Niekoľko vysvetlení na margo. — Jazykovedný časopis, *30*, 1979, s. 162—164 (odpoveď na recenziu I. Kotuliča Nad jednou prácou o slovensko-inojazykových kontaktoch, Jazykovedný časopis, *30*, 1979, s. 144—161).

Vedecko-technická revolúcia a jazyk. [Naučno-techničeskaja revoľucija i funkcionirovanije jazykov mira, red. I. K. Beloded — J. D. Dešerijev, Moskva 1977.] — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 165—175, rus. res. s. 175.

Dnes Vás vyskúša PhDr. Ján Doruľa, CSc., samostatný vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, z toho, čo viete z minulosti nášho jazyka. — Život, 29, 1979, č. 37, s. 58.

XIV. seminár slovinského jazyka, literatúry a kultúry. — Slavica Slovaca, 14, 1979, s. 98—99 (správa o seminári konanom v dňoch 2.—15. 7. 1978 v Ľubľane).

1980

Ukrajinská práca o jazyku masových politických informácií. [Mova sučasnoji masovo-polityčnoji informaciji, Kyjiv 1979.] — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 372—377 (ref.).

Zagrebačka slavistička škola. 8. seminar za strane slaviste. — Slavica Slovaca, *15*,

1980, s. 104 (správa o 8. letnom seminári chorvátskeho jazyka a literatúry, konanom v dňoch 15. 7. — 4. 8. 1979 v Dubrovníku a Záhrebe).

1981

O význame slova z historického hľadiska. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14.—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 171—175.

Z histórie poľnohospodárskej lexiky v dvojpoľnom a trojpoľnom systéme. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 342—347.

Z histórie posesív na *-an* a *-oviech* v slovenčine. — In: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. 20. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 59—69.

1982

Über die Sprache der feudalen slowakischen Nationalität in 15.—18. Jahrhundert. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 55—62.

Význam Slovenských povestí pre výskum slovenskej lexiky. — Slovenský národopis, *30*, 1982, s. 92—97.

Niekoľko poznámok k jazyku novín. — Kultúra slova, *16*, 1982, s. 272—277. Znovu skrátene uverejnené pod rovnakým názvom: Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Domov vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach 8.—9. apríla 1982. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 120—124.

J. Hrozienčik, Turčianski olejkári a šafraníci, Bratislava 1981. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 119—121 (rec.).

11. skup slavista. — Slavica Slovaca, 17, 1982, s. 279—280 (správa o 11. ročníku medzinárodného zrazu slavistov, prebiehajúcom v dňoch 1.—21. 9. 1981 v Belehrade).

Ivan Kostantynovyč Bilodid (29. aug. 1906 — 21. sept. 1981). — Slavica Slovaca, 17, 1982, s. 92 (nekrológ).

Spolupráca

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 43—45, 69—72, 102—105, 134—140, 195—198, 230—233, 265—269, 291—296, 326—332; roč. *2*, 1968, s. 6—10, 38—41, 70—73, 101—104, 136—140, 201—204, 230—234, 261—265, 292—295, 325—328; roč. *3*, 1969, s. 9—12, 38—41, 70—73, 102—105, 135—139, 197—200, 229—233, 261—264, 296—299, 326—331; roč. *4*, 1970, s. 7—10, 39—42, 68—71, 101—104, 133—136, 197—201, 231—235, 260—264, 296—299, 235—329; roč. *5*, 1971, s. 10—14, 36—39, 69—73, 102—106, 163—168, 202—205, 264—267, 295—299, 328—332; roč. *6*, 1972, s. 5—9, 39—43, 74—76, 106—110, 137—141, 196—199, 230—234, 259—263, 293—297, 328—332.

Prekladateľská činnosť

M. Pylyns'kyj, O kultúre reči na Ukrajine. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 100—106.

M. Pylyns'kyj: O kultúre reči na Ukrajine. — In: Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Zborník štúdií sovietskych lingvistov. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 101—106.

I. K. Bilodid, Spisovný jazyk a štandardnosť. — In: Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Zborník štúdií sovietskych lingvistov. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 19—33.

Filozofické otázky jazykovedy. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979. 184 s.

Redakčná činnosť v publikáciách: Jazykovedné štúdie. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Bratislava, Veda 1982 (redaktor).

Zostavil *L. Dvonč*

Anton Pršo (4. 1. 1944 – 20. 3. 1983)

Celkom neočakávane nás zastihla neuveriteľná zvesť o náhlom tragickom skone Antona P r š a, ktorého sme poznali ako človeka čistého charakteru, s hlbokým zmyslom pre spravodlivosť, citlivej, citovej, hĺbavej povahy. Nebol ľahký jeho mladý život. Nenaplnila sa ani jeho veľká túžba pracovať v jazykovednom výskume.

V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV pracoval A. Pršo osem rokov (od 1. júla 1968 do 31. augusta 1976), z toho päť rokov strávil v neúnavnej, obetavej práci pri usporadúvaní kartotéky chystaného historického slovníka slovenského jazyka. Rovnako zodpovedne si počínal pri archívnom výskume a pri prepisovaní jazykových pamiatok. Robil svoju prácu s láskou, oddanosťou a osobným zaujatím. Preto prenikol dobre do historicko-jazykovej problematiky, začínal sa v nej čoraz istejšie orientovať. Svedčia o tom aj štúdie, ktoré stihol uverejniť: *Predložka u v miestnom význame v staršej slovenčine* (Slovenská reč, *36*, 1971, s. 361—369) a *Vývin významu slovies nadať/nadávať* (Slovenská reč, *39*, 1974, s. 16—25). Posledným jeho odborným príspevkom je štúdia *O pôvode niektorých názvov obcí na hornej Nitre*, ktorú napísal už ako pracovník Univerzitnej knižnice v Bratislave (od 1. decembra 1977). Nedokončený zostal i srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky technický slovník, na ktorom A. Pršo pracoval v ostatných troch rokoch.

Anton Pršo sa narodil v Diviakoch nad Nitricou, strednú školu navštevoval v rokoch 1958—1962 v Prievidzi; na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave vyštudoval odbor slovenčina – španielčina v rokoch 1962—1968. Pochovaný je na cintoríne v Slávičom údolí v Bratislave vedľa svojej dcéry Zuzanky, ktorej tragická smrť v auguste 1980 ním tak veľmi otriasla.

Odpočívaj, Tonko, vo svojej slovenskej zemi. Ľúto je nám Tvojho mladého života.

J. Doruľa

Konferencia o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny

V dňoch 1.—4. 3. 1983 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach konala vedecká konferencia o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Organizátorom konferencie bol Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Okrem pracovníkov ústavu sa na nej zúčastnili jazykovedci z Ústavu pro jazyk český ČSAV, z jednotlivých filozofických a pedagogických fakúlt v ČSSR a hostia z Akadémie vied NDR z Berlína. Cieľom konferencie bolo zhodnotenie lexikologických a lexikografických postupov a metód pri opise slovnej zásoby slovenčiny zo synchrónneho, diachrónneho a konfrontačného hľadiska.

Konferenciu otvoril riaditeľ JÚĽŠ SAV J. Kačala. Okrem iného uviedol, že výskum slovnej zásoby slovenčiny je základom práce JÚĽŠ v 7. päťročnici a predstavil jeho projekty: Krátky slovník slovenského jazyka, Dynamiku slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, Veľký slovensko-ruský slovník, Slovník slovenských nárečí, Historický slovník slovenského jazyka, atlasové projekty a práce na konfrontačnom výskume slovnej zásoby, ktoré sa konajú v spolupráci s AV ZSSR a AV NDR.

Prvý deň konferencie bol venovaný všeobecným otázkam lexikológie, opisu súčasnej slovnej zásoby slovenčiny v Krátkom slovníku slovenského jazyka a problémom dynamického opisu slovnej zásoby slovenčiny.

Referát *Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby* od autorov J. Horeckého, V. Blanára a E. Sekaninovej predniesol J. Horecký. Hovoril o obsahovej a formovej zložke jazykového znaku a o vzťahoch medzi týmito zložkami. Podľa autorov obsahovú zložku tvoria generické, kvalifikačné a diferenciačné sémantické príznaky, objektívne a subjektívne hodnotiace príznaky. Formová zložka (tvorí ju rad foném) sa člení na onomaziologickú a onomatologickú štruktúru. Výsledky skúmania vzťahov medzi obsahom a formou, vyjadrujúcich zložité vzťahy medzi elementmi slovnej zásoby a jazykovými znakmi vo všeobecnosti, sa realizujú pri lexikografickom spracovaní slovnej zásoby daného jazyka zo synchrónneho, historického, dialektologického i konfrontačného hľadiska.

V referáte *Odraz slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku* sa J. Kačala sústredil na výklad postupov pri spracúvaní jednozväzkového normatívneho slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny. Výber lexikálnych jednotiek v slovníku bude taký, že predstaví slovnú zásobu slovenčiny ako ucelený, usporiadaný a diferencovaný celok, zachytí dynamiku súčasnej slovnej zásoby (procesy univerbizácie a multiverbizácie, nové lexikálne spojenia a hovorové slová ako súčasť spisovného jazyka), bude stavať na progresívnych variantoch slov, bude rešpektovať proces zdomácňovania prevzatých slov, zachytí pohyb v kategorizácii slovných druhov atď.

Autori referátu *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* (K. Buzássyová — J. Bosák) predstavili projekt opisu dynamiky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Projekt si kladie za cieľ opísať nielen systém slovnej zásoby na úrovni langue, ale zachytiť aj všetko nové, čo sa v nej utvára, teda priblížiť sa k poznaniu jazykového systému cez jeho realizáciu v reči (parole). Autori sa sústredili na analýzu dynamických vlastností pomenovacej jednotky slovnej zásoby, na sémantické, slovotvorné a štylistické procesy, syntagmatické vzťahy pomenovaní a vonkajšiu štruktúru pomenovaní, na tendencie k demokratizácii a intelektualizácii, terminologizácii a determinologizácii, univerbizácii a multiverbizácii a k internacionalizácii v slovnej zásobe.

V druhý deň konferencie odzneli diskusné príspevky nadväzujúce na všetky tri hlavné referáty.

So všeobecnými otázkami obsahu a formy súvisel príspevok E. Paulinyho o potrebe analýzy stálosti a premenlivosti významovej stránky jednotiek slovnej zásoby, príspevok o systémovom a komunikačnom modeli lexikálnej jednotky (J. Filipec), o metafore ako o jednom zo spôsobov rozširovania slovnej zásoby (V. Krupa), o interakcii slova a textu (J. Mistrík). Sémanticky širšie bol koncipovaný referát M. Čejku o sémantických vlastnostiach niektorých tzv. vágnych predikátov a vágnostných operátorov.

Diskusné príspevky týkajúce sa najmä referátu o Krátkom slovníku slovenského jazyka sa zamerali na jednotlivé postupy a spôsoby práce pri koncipovaní slovníka. Na potrebu vymedzovania čiastkových systémov v slovnej zásobe na základe istých spájacích diferencujúcich príznakov poukázala M. Pisárčiková, o spôsoboch vypracovania definícií termínov, pri ktorých prevláda obsahová definícia uvádzajúca podstatné jazykové znaky pojmu, hovoril I. Masár, na problémy spracovania dynamických javov v príslovkových výrazoch sa sústredila E. Smieškova, o spracovaní homoným, ktorých diferenciáciu určuje stupeň významných súvislostí, hovoril Š. Michalus. Na potrebu vymedzovania predponových slovies s predponou *za-*, pri ktorej je dôležitá ich vnútrojazyková konfrontácia a vyčleňovanie čiastkových sémantických systémov, poukázala E. Tibenská, o spracovaní najpoužívanejších skratiek a značiek, o ich výslovnosti a oblasti používania referoval M. Považaj, výberu hesiel na slovníkové spracovanie a otázky štandardu a superštandardu vzhľadom na kritériá spisovnosti sa dotkol J. Ružička, otázky sémantickej a lexikálnej spájateľnosti ako organizujúceho princípu slovnej zásoby rozoberala V. Budovičová, o potrebe adekvátneho lexikografického spracovania spájateľnosti slovies, ktorá sa zväčša opiera o opis ich intenčných štruktúr, hovoril J. Oravec, na tzv. výrazové echo čiže na dištinktívne príznaky vyplývajúce zo zvukovej expresivity lexikálnej jednotky sa sústredil J. Sabol. Variantnosť frazeológie ako lexikografický problém a diferencované uvádzanie frazeológie v slovníku analyzoval J. Mlacek. Pozornejšie lexikografické spracovanie sémantiky sponových slovies typu *zdať sa* a *cítiť sa* žiadal F. Kočiš, najmä vzhľadom na ich nesprávne používanie v praxi. Na obohatenie lexiky o expresívne významové prostriedky v súčasnej slovenskej beletrii poukázal G. Horák.

S referátom o Krátkom slovníku súviseli aj príspevky o metodickom spracovaní a náplni jednozväzkového slovníka českého jazyka (V. Petráčková), o zachytávaní procesu determinologizácie v slovníku tohto typu (V. Poštolková), referáty D. Viehwegera a G. Kempkeho z Berlína, v ktorých autori podali výklad o sémantickej teórii v NDR a načrtli svoje chápanie spájateľnosti (kolokácie) lexikálnych jednotiek v slovníkovom spracovaní.

V diskusii k referátu o dynamike slovnej zásoby sa objasnil spôsob excerpcie pre kartotéku projektu (M. Nábělková), hovorilo sa o hovorovosti ako o výraznom dynamizujúcom faktore (J. Bosák), charakterizovala sa slovotvorba v lexikálnom systéme a úloha slovotvornej motivácie v združených pomenovaniach (J. Furdík), poukázalo sa na dynamiku štylistických významov pomenovaní (J. Findra), na pohyb v dynamickej štýlovej vrstve publicizmov (J. Kocisková), na zmeny v štruktúre názvov osôb (J. Horecký), na dynamiku tvorenia ženských osobných mien (J. Jacko), na názvy miesta utvorené formantom *-áreň* (K. Matějová), na vzťah dynamiky slovnej zásoby k vývinu v jazyku, k norme a kodifikácii (F. Kočiš). Tematicky sa k referátu o dynamike slovnej zásoby viazala aj precízna analýza konverzie slovies dávania a dostávania (S. Ondrejovič) a charakteristika slovies hovorenia (E. Nemcová). Projekt dynamiky slovnej zásoby v porovnaní s ruštinou, ktorý sa rozpracúva v ČSR, predstavil M. Savický, o vymedzení vojenského slangu, jeho vlastností a miery zrozumiteľnosti hovoril J. Šikra, hodnotenie mládežníckeho slangu, v rámci ktorého sa rozlišujú primerané, neprimerané a nerozhodné jazykové prostriedky, podala vo svojom diskusnom príspevku S. Šoková.

Tretí deň konferencie sa začal otázkami konfrontačného výskumu lexiky.

V referáte *Výskum slovnej zásoby slovenčiny v konfrontačnom aspekte* E. Sekaninová a E. Kučerová poukázali na základný problém dvojjazyčných slovníkov — na otázku konfrontácie lexikálnych významov. Pri lexémových ekvivalentoch autorky rozoznávajú 12 typov podľa symetrickej, asymetrickej a symetricko-asymetrickej ekvivalencie. Pri konfrontačnom výskume frazeologizmov rozoznávajú autorky absolútne ekvivalenty FJ, relatívne symetrické, symetricko-asymetrické a asymetrické ekvivalenty frazém.

Diskusné príspevky k tomuto referátu boli zamerané na problémy spracovania termínov v dvojjazyčnom slovníku (M. Masárová), na ekvivalenty zvratných slovies s datívnou väzbou (V. Dorotjaková), na typy jazykovej ekvivalencie slovies pohybu utvorených predponami *po-*, *roz-* (A. Jarošová), na spôsoby transliterácie bezekvivalentnej lexiky vyjadrujúcej etnografické, kultúrno-spoločenské alebo geografické reálie (M. Filkusová), na sociologický prístup k prekladu jednotlivých reálií (Ľ. Balážová), na štylistické hodnotenie lexém v obidvoch jazykoch a ich ekvivalenciu v slovníku (M. Malíková — E. Vasilievová), na konfrontáciu ruských a slovenských frazeologických jednotiek s významom kvantity, ktorá sa realizuje v spájateľnosti so slovom (P. Ďurčo), na predpoklad jednosmernej alebo symetrickej konfrontácie slovnej zásoby dvoch jazykov, ktorým sú funkčný opis čiastkových systémov a spoločná konfrontačná rovina potrebná na skúmanie jazyka (J. Filipec), na význam slovensko-ruského slovníka ako sprostredkovateľa pri tvorbe slovensko-inojazyčných slovníkov (E. Horák), na neprimeranosť používania slovenských nárečových slov ako ekvivalentov výrazov z obecnej češtiny (I. Ripka).

V ten istý deň odznel aj referát I. Ripku a kol. o spracúvaní Slovníka slovenských nárečí, teda o výskume a opise nárečovej lexiky. Hovorilo sa v ňom o teoreticko-metodologických východiskách práce na slovníku a o štruktúre slovníka, ďalej o cudzích vplyvoch prejavujúcich sa v oblasti nárečovej lexiky, o termíne nárečová lexika, o analýze a opise celonárodného jadra slovnej zásoby v SSN a o spôsobe výstavby slovníkového diela. Na základe doterajších poznatkov sa v referáte vyčlenilo 6 typov územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov a tri skupiny základných frazeologických jednotiek.

Referát F. Buffu a A. Habovštiaka *Slovná zásoba slovenčiny v atlasovom spracovaní* priblížil plénu históriu jazykového zemepisu a výsledky výskumu v oblasti lexiky (4 zväzky Atlasu slovenského jazyka, Dotazník pre výskum slovenských nárečí), ktoré môžu osvetliť viaceré otázky dejín jazyka na základe údajov o diferenciácii slovnej zásoby, o zložkách nárečovej lexiky a spôsoboch nárečovej slovotvornej diferenciácie.

V diskusných príspevkoch sa charakterizovala nárečová slovná zásoba z hľadiska polysémie (A. Ferenčíková), rozoberali sa otázky ľudových termínov a etnografizmov (A. Habovštiak), hovorilo sa o zachytávaní štylistických kvalifikátorov nárečových slov v SSN (Š. Lipták), o štylistickom hodnotení expresívnych slov v nárečovej lexike (J. Oravec), o ľudovej terminológii ako súčasti dialektu (J. Nižnanský), o využití lexiky (M. Majtán), o vývine nárečovej slovnej zásoby za socializmu (J. Matejčík), o vymedzení pojmu nárečové slovo (F. Buffa) a o vymedzení pojmu nárečová frazeológia (J. Gavorová).

V závere konferencie odzneli referáty z oblasti historickej lexikológie a lexikografie. V referáte *Slovná zásoba Historického slovníka slovenského jazyka a jej*

lexikografické spracovanie charakterizoval V. Blanár materiálovú základňu slovníka (11.—18. stor.), štruktúru a vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období a jej lexikografické spracovanie. Poukázal na podiel domácich slovotvorných postupov a prostriedkov na rozširovaní slovnej zásoby a na ďalšie špecifické znaky lexiky kultúrnej slovenčiny (rozširovanie z nedomácich zdrojov, preberanie a kalkovanie z príbuzných i nepríbuzných jazykov). Pretože historický materiál je medzerovitý, a pri jeho analýze sa nemôžeme opierať o súčasné jazykové vedomie, historická lexikografia sa vyznačuje niektorými osobitosťami. V referáte sa naznačili lexikografické postupy typické pre stredný typ slovníka a uvažovalo sa aj o možnostiach využívania výsledkov modernej semaziológie v súvislosti so sémantickou analýzou.

Š. Ondruš sa v referáte *Etymologický slovník slovenčiny* zaoberal základnými metodologickými a lexikografickými postupmi pripravovaného slovníka. Zdôraznil potrebu etymologického spracovania názvov riek a vrchov na území Slovenska a zdôvodnil potrebu viacerých etymologických výkladov pri jednotlivých heslových slovách. Ich dôležitosť bude hierarchizovaná poradím. Možnosť hierarchizovania etymologických výkladov demonštroval na etymológii niektorých konkrétnych slov.

Problematiku materiálovej základne Historického slovníka slovenského jazyka a jej lexikografického spracovania dopĺňali diskusné príspevky o starších slovníkoch ako prameňoch HSSJ (E. Jóna), o spracovaní vlastných mien (M. Majtán), o spracovaní slov českého pôvodu a českých jazykových prvkov (Š. Peciar) a o uplatňovaní zásady úspornosti v spracovaní HSSJ (Š. Peciar). Lexikografickej problematiky sa týkal i príspevok o spôsobe koncipovania a výstavby hesiel vo Veľkom staročeskom slovníku (M. Homolková). Opis štruktúry a vývinu slovenskej slovnej zásoby prehlbovali diskusné príspevky o výskume tvorenia slov v slovenčine predbernolákovského obdobia (E. Krasnovská), o vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby (I. Kotulič), o spôsobe adaptácie slov latinského pôvodu (B. Ricziová), o problematike frazém v predspisovnom období (J. Skladaná), o herbárovej tradícii a slovenských botanických názvoch (M. Majtánová) a o genetických súvislostiach slovenskej administratívno-právnej terminológie (R. Kuchar).

Rokovanie konferencie ukončil záverečným slovom riaditeľ JÚĽŠ SAV J. Kačala. Skonštatoval, že konferencia splnila svoj cieľ, objasnili sa pracovné metódy, ktoré sa uplatňujú pri opise slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, nárečovej a historickej slovnej zásoby, ukázali sa nové metódy presnejšieho a komplexnejšieho slovníkového zobrazenia, sémantickej analýzy a opisu spájateľnosti lexikálnych jednotiek, ktoré zexaktňujú výskum. Osobitný vklad na konferencii priniesli svojimi diskusnými príspevkami aj mladí pracovníci z každej zo skúmaných oblastí.

Pracovný ruch a dobrá tvorivá a priateľská atmosféra poznamenali celý priebeh konferencie. Materiály z konferencie vyjdú v osobitnom zborníku.

K. Matějová — B. Ricziová

Konferencia mladých vedeckých pracovníkov

Dňa 15. 11. 1982 sa v Umenovednom ústave SAV konala v poradí už tretia konferencia mladých pracovníkov základného výskumu z Umenovedného, Literárnovedného a Jazykovedného ústavu SAV. Konferencia bola vyvrcholením súťaže o najlepšiu vedeckú prácu mladých pracovníkov základného výskumu.

Do tretieho ročníka súťaže prihlásilo práce 6 pracovníkov z Umenovedného ústavu a 5 pracovníkov z Jazykovedného ústavu. Z Jazykovedného ústavu to boli práce zo všeobecnej jazykovedy, z lexikológie, onomastiky a konfrontačného výskumu jazykov.

P. Ďurčo v štúdii *Ku klasifikácii ustálených slovných spojení* podal na základe bohatého slovenského a ruského materiálu klasifikácie slovných spojení českých a slovenských jazykovedcov, najmä triedenie slovných spojení E. Kučerovej: jej triedenie ustálených slovných spojení na lexikalizované a frazeologizované na základe kritérií, ktoré ustálené slovné spojenie spĺňa, sa stalo základom pre ďalšie teoretické i praktické lexikografické spracovanie. Osobitnú pozornosť venoval autor terminologickým spojeniam.

A. Jarošová v štúdii *K problémom skúmania systémovosti v slovnej zásobe* predložila časť širšie koncipovanej práce o tomto probléme. V štúdii podala rozbor názorov na jazyk ako systém znakov, opierajúc sa o východisko z teórie znaku F. de Saussura. Autorka analyzovala aj názory sovietskych a československých autorov na jazykový znak a lexikálny význam. V práci sa pokúsila získané poznatky systemizovať a na ich základe rozlíšiť tri koncepcie lexikálneho významu: semiologickú, logickú a formálnu. Poukázala pritom na zložitosť problematiky a rôznoznačnosť semiologických koncepcií významu. Hovorila aj o názoroch na trojaké chápanie denotátu, dvojaké chápanie formy znaku a štvoraké chápanie signifikátu.

M. Nábělková prihlásila do súťaže prácu *Osobné mená v detskej literatúre*. Práca je výsledkom rozboru využívania osobných mien na základe štúdia rozsiahleho materiálu pôvodnej i prekladovej detskej literatúry. Za základný príznak detskej literárnej onomastiky sa v štúdii pokladá hravosť vyhovujúca detskej psychike, ktorá sa prejavuje predovšetkým v motivácii. Autorka ďalej skúmala vzťah osobných mien v detskej literatúre k úradnej jednočlennej a dvojčlennej pomenovacej sústave a všímala si typické slovotvorné postupy pri tvorení osobných mien v detskej literatúre: odvodzovanie a skladanie. Osobné mená v detskej literatúre majú podľa nej funkciu identifikačnú, charakterizačnú a estetickú; túto výskumnú oblasť detskej literatúry zatiaľ pokladá za otvorenú.

Štúdia *Sémantické pole slovies dicendi*, ktorú predniesla E. Nemcová, je súčasťou širšej analýzy skupiny slovies vyjadrujúcich zvuk. Autorka pracovala s aparátom komponentovej analýzy — so sémantickými parametrami a sémantickými príznakmi — založenej na rozbore konkrétneho materiálu. Autorka v štúdii analyzovala slovesá dicendi podľa parametrov prenos inormácie a priebeh procesu. V prvom prípade vychádzala zo základnej komunikačnej schémy, v druhom prípade posudzovala slovesá podľa priebehu deja. Systémový charakter skúmaného sémantického poľa znázornila dvoma spôsobmi: v podobe stromu a lineárnym zápisom.

J. Šikra predstavil štúdiu *Príspevok o foneticko-fonologickej analýze zá-*

menného systému v angličtine a slovenčine. Slovenské a anglické zámená rozčlenil autor do tradičných skupín, v rámci ktorých urobil foneticko-fonologickú analýzu podľa troch parametrov: počet otvorených a zatvorených slabík, počet slabík vôbec, distribúcia konsonantov v začiatočnej, stredovej a koncovej pozícii. Z výskumov vyvodil porovnávacie charakteristiky anglických a slovenských zámen s perspektívou fonologickej charakteristiky celých systémov v skúmaných jazykoch.

Aj tento rok vedenia ústavov venovali podujatiu primeranú pozornosť. Konferencia sa stretla so záujmom a pochopením spoločenských organizácií i kolegov a právom ju možno pokladať za perspektívne podujatie mladých pracovníkov základného výskumu. Zásluhu na dobrom priebehu konferencie majú aj oponenti, ktorí precízne vypracovali posudky jednotlivých prác.

Konferencia prispela svojím interdisciplinárnym charakterom k vzájomnému spoznávaniu výskumnej problematiky spomenutých ústavov a potvrdila angažovanú účasť mladých pracovníkov na realizácii základného výskumu.

K. Matějová

Slovenské jazykovedné príspevky na V. kongrese MAPRJAL

V dňoch 16.—21. 8. 1982 sa konal v Prahe V. kongres Medzinárodnej asociácie učiteľov ruského jazyka a literatúry (MAPRJAL). Zúčastnilo sa na ňom 2500 rusistov zo 72 krajín. Zo Slovenska bolo vyše 300 účastníkov, a to nielen učiteľov a pedagógov zo všetkých typov škôl, ale aj vedeckých pracovníkov. Rokovania prebiehali v jedenástich sekciách. Hlavnou témou kongresu bol súčasný stav a hlavné problémy štúdia a vyučovania ruského jazyka a literatúry.

V prvej sekcii, v ktorej sa rokovalo o súčasnom stave vedy o ruskom jazyku, ruskej a sovietskej literatúre a o teoretických základoch prípravy a zvyšovania kvalifikácie učiteľov, odznel referát M. Rohaľa (Nitra) *Súčasná rusistika a otázky prípravy učiteľov-rusistov.* Autor v ňom hovoril o najdôležitejších prácach súčasnej sovietskej a našej rusistiky a o problematike opisu ruštiny pre školskú prax. E. Sekaninová (Bratislava) v referáte *O štúdiu slovnej zásoby ako systému* venovala pozornosť otázke systémovosti v lexike a na príklade lexikálno-sémantickej skupiny slovies so spoločnou sémou „učiť sa" ukázala, ako možno zoskupovať lexikálne jednotky do lexikálno-sémantických skupín a tým prispievať k odhaľovaniu lexikálneho systému jazyka. P. Ďurčo (Bratislava) referoval o paronymách a o výsledku experimentu, ktorý urobil so žiakmi 9. triedy ZDŠ. V rámci diskusie vystúpila D. Oroszová (Košice) s príspevkom o výuke odbornej terminológie na vysokých školách technického smeru.

Z príspevkov v druhej sekcii, venovanej problematike porovnávacej jazykovedy vo vyučovacom procese, treba spomenúť referát J. Svetlíka a G. Baláža (Bratislava), v ktorom sa autori dotkli niektorých otázok porovnávacieho štúdia gramatickej stavby ruštiny a slovenčiny. M. Mikluš (Prešov) sa zaoberal vetami s menným prísudkom v ruštine a slovenčine. M. Veselá (Nitra) analyzovala expresívne rozkazovacie vety v ruštine a slovenčine. E. Beranová

(Bratislava) vo svojom diskusnom príspevku porovnávala stavbu ruských a slovenských odvodených slov (činiteľských mien).

V tretej sekcii sa referenti zaoberali učebným princípom aktívnej komunikatívnosti a otázkami zdokonaľovania učebného procesu. Referát na tému *O realizácii niektorých princípov vyučovania ruštiny v základnej škole v ČSSR* predniesla E. Kováčiková (Bratislava). O niektorých predpokladoch komunikatívnej hodnoty ústneho prejavu hovorila E. Hlušková (Nitra). M. Martanová (Žilina) predniesla referát na tému *Závislosť metodiky vyučovania od cieľov, obsahu a podmienok vyučovania* a R. Beták (Bratislava) hovoril o osvojovaní paradigmatiky ruštiny na strednej škole.

Na programe rokovania štvrtej sekcie boli aktuálne problémy krajinovedných aspektov pri vyučovaní ruštiny. A. Sopira (Bratislava) spolu so sovietskymi rusistami pripravil dva príspevky: prvý na tému *Oboznamovanie študentov so sovietskou skutočnosťou v procese štúdia ruského jazyka* a v druhom naznačil, ako sa má krajinovedný materiál využívať pri vyučovaní ruského jazyka na slovenských školách. O. Engelová (Nitra) sa vo svojom príspevku zamerala na otázku vnímania literárnych a ostatných umeleckých reálií pri analýze umeleckého textu.

Referáty piatej sekcie boli zamerané na koncepciu súčasných teoretických kurzov a praktických príručiek ruského jazyka. Tu predniesla svoj referát o typovom invariante vyučovania ruštiny v špeciálnych kurzoch mimoškolského vyučovania Ľ. Benediková (Nitra).

Rokovanie šiestej sekcie bolo venované skúsenostiam a perspektívam používania názorných pomôcok a technických prostriedkov pri vyučovaní ruštiny. E. Páleniková (Nitra) hovorila o filmoch ako prostriedku aktivizácie cvičení so slovesami pohybu a E. Ondrejčeková (Nitra) referovala o využití audiovizuálnych názorných pomôcok pri osvojovaní si ruskej výslovnosti.

Problematika teórie a praxe prekladu bola na programe rokovania deviatej sekcie. J. Rybák (Košice) predniesol referát na tému *Význam prekladu umeleckej literatúry pre konfrontačný opis jazykov.* E. Kučerová (Bratislava) vo svojom príspevku *Frazeologická jednotka v teoretickom a praktickom pláne* venovala pozornosť slovenskému ekvivalentu ruskej frazeologickej jednotky a všímala si jeho použitie v konkrétnom prekladovom texte. P. Šima (Bratislava) hovoril o jazykovej analýze šumov v preklade. V rámci diskusie Ľ. Lipka (Bratislava) vystúpil s príspevkom o preklade Zobraných spisov V. I. Lenina do slovenčiny.

Otázkami motivácie pri osvojovaní si ruského jazyka v rozličných formách štúdia sa zaoberali v desiatej sekcii. A. Pavlásková (Bratislava) hovorila o metodike rozvíjania rečových návykov v intenzívnych kurzoch ruštiny pre pokročilých. O svojich skúsenostiach z intenzívnych kurzov ruského jazyka na Slovensku referovali aj M. Fric (B. Bystrica) a A. Kupkovič (Bratislava).

V jedenástej sekcii sa venovala pozornosť mimoškolskej výuke. O ruštine v kurzoch a krúžkoch na Slovensku referoval M. Paška (Bratislava). E. Jančinová (Bratislava) vo svojom diskusnom príspevku hovorila o niektorých teoreticko-metodologických otázkach prípravy recitátorov na Puškinov pamätník.

Aj z tejto stručnej správy vidieť, že slovenskí účastníci aktívne vystúpili v každej sekcii a svojimi príspevkami sa dotkli širokého spektra prerokúvaných otázok. Na záver možno povedať, že V. kongres MAPRJAL splnil nielen odborné

ciele, ale dal učiteľom ruštiny a jazykovedcom mnoho podnetov do ďalšej tvorivej práce.

M. Petrufová

Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka

Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka (Flexia. Autorsky pripravil J. Štolc. Časť prvá: Mapy. Bratislava, Veda 1981. 314 s. Časť druhá: Úvod — komentáre. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1978. 192 s.) vyšiel v r. 1982, v tom zmysle treba časový údaj jeho vyjdenia spresniť. Autor sa vyjdenia Atlasu nedožil. Aj tak s uspokojením registrujeme druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka, ktorý vyšiel s viac ako desaťročným odstupom po prvom zväzku (vyšiel r. 1968) a s tridsaťročným odstupom po dokončení zbierania materiálu v teréne (v rokoch 1947—1951). Nadšené úsilie nás mnohých vysokoškolsky kvalifikovaných slovenčinárov (celej prvej povojnovej generácie absolventov FF UK), ktorých viedol autor obidvoch zväzkov a podkladového Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, nevyšlo nazmar, po mnohých peripetiách sa skončilo úspešne. Svojím rozsahom a podrobnosťou sám terénny výskum nemá obdoby. Explorátori vyplnili stostranový dotazník vo všetkých (vyše 2600) čisto slovenských obciach. Škoda, že sa tento výskum nedosiahol aj v jazykovo miešaných obciach napr. na slovensko-maďarskom pohraničí (i v obciach s menšinou slovenského obyvateľstva, veď presne vieme, že viaceré oblasti, napr. obce južne od Lučenca, boli pomaďarčené až na konci 19. storočia), kde aj v čase terénneho výskumu, aj dnes vyzerá stav inakšie, v prospech slovenčiny. Doplnkový výskum sa síce vo vybraných bodoch urobil, ale sa neuplatnil na mapách Atlasu.

Po prvom zväzku, ktorý obsahuje fonické javy, tento druhý zväzok v celku zachytáva morfologické javy slovenských nárečí, takže obidva zväzky sa navzájom dopĺňajú a utvárajú monumentálny celok, ktorý spoľahlivo dokumentuje rozčlenenie slovenských nárečí a tvorí oporný pilier nielen pre ďalšie nárečové výskumy slovenčiny, ale aj pre historickú gramatiku slovenčiny, pre potreby slovenského spisovného jazyka, pre slovanskú dialektológiu a pre slavistiku vôbec. Dnes vlastne všetky ciele (jazykové, kultúrne, sociologické, historické, politické), ktorým toto základné dielo môže poslúžiť, sa nedajú dovidieť. Preto aj naše poznámky z jednotlivých uvedených hľadísk sú nevyhnutne iba náznakové.

Zväzok obsahuje 278 máp, ktoré však predstavujú viac javov, lebo k ich vlastným javom je prikomentovaných ďalších 304 slov s morfologickou problematikou.

Oproti prvému zväzku, kde sa fonetické javy zobrazovali odlišnými symbolmi vo vybraných (328) bodoch, v druhom zväzku sa pristúpilo k plošnému zobrazovaniu, ktoré sa zosilnilo odlišným šrafovaním jednotlivých plôch. Dotazník sa vyplnil vo všetkých bodoch na súvislom území, to umožnilo vyznačovať reálne hranice medzi diferencovanými formami konkrétneho slova aj na zmenšenej mape.

Najskôr k dokumentačnej hodnote materiálu. Nespornou výhodou Atlasu je, že materiál sa do neho zhromaždil nie písomnou anketou, ale priamym výsku-

mom v teréne, a to vo všetkých obciach (nie iba vo vybraných bodoch) a že ho zberali školení explorátori, ktorí končili štúdium slovenčiny na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Preto takto získaný materiál mohol spresniť (i spresnil) mnohé údaje z nárečových výskumov V. Vážneho, ako ich uvádza Čs. vlastiveda. Sám prof. J. Štolc pri svojej príslovečnej pedantnosti odhadoval presnosť údajov na 95 %. V úvode k textovej časti na s. 21—23 aj pri vysvetľovaní viacerých morfologických javov sa hodnovernosťou údajov osobitne zaoberal a naznačoval príčiny ich rozptylu, niektoré tvary hodnotil ako staršie, ustupujúce, iné zas ako novšie a frekventovanejšie. Podrobnosti prenechával ďalšiemu výskumu príslušných nárečí v krajových alebo priamo v miestnych nárečových monografiách. Metodologicky by sa dalo pripomenúť iba to, že variantné tvary vysvetľoval spravidla formálnymi príčinami. Významové príčiny nebral do úvahy, resp. už sám výber reprezentantov na jednotlivé javy nerobil ani z tohto hľadiska. Preto napr. tvary genitívu sg. vzorov *dub* a *meč* v textovej časti posudzuje takto: „Rozdiely vo frekvencii prípon *-a, -u* pri substantívach typu *dub* a *meč* sú sporadické a nepravidelné." Keby bol vzal do úvahy aj sémantické činitele, v tomto prípade abstraktné (v protiklade ku konkrétnym) substantíva, ako *smiech (-u), plač (-u)*, bol by sa dvojtvar *-a/-u* v genitíve sg. ukázal v inej podobe a v inej dôležitosti.

Výklady druhého zväzku sú koordinované so zisteniami z fonickej roviny v prvom zväzku. Iba výnimočne zostali osihotené javy, kde nie je tento integrovaný pohľad dotiahnutý do konca, napr. imperatívne tvary s asibilačnou alternáciou typu *(za)plačte, pladzme* (mapy 224, 227) treba vidieť vo vzťahu k ostatným tvarom slovesa *platiť*. Iný status majú v nárečiach, kde aj ostatné tvary majú *-c-, -dz-* (v nárečiach s cekaním a dzekaním), a iný (čisto morfologický) status v nárečiach, kde ostatné určité tvary majú základ zakončený na *ť, t (plačia, platá)*.

Pri pozornejšom sledovaní morfologických prvkov sa všetky mapy rozpadávajú na niekoľko základných areálnych typov. Menej časté z nich sú dva, ktoré delia celé nárečové územie Slovenska akoby podľa uhlopriečok: a) na severozápadnú časť oproti juhovýchodnej, napr. gen. *do zeme/do zemi*, inštr. pl. adjektív *dobrími/dobríma*, b) na juhozápadnú časť oproti severovýchodnej, napr. *dievčence : dievčatá, kupuvať : kupovať*. Najbežnejší typ predstavujú mapy, kde západné a stredné Slovensko má v podstate rovnaký (alebo aspoň štruktúrne podobný) stav oproti odlišnému východoslovenskému tvaru, napr. *prasce : prasatá; ženám, mestám : ženom, mestom;* lok. sg. mask. a neutrier na *-u* oproti *-e, -i* v zsl. a strsl., napr. *moje : mojo; bratovi (-i): bratovo; tento, táto : tot(en) — tota; ma : me; žrať (t) : žrec* a mnohé iné, pričom východoslovenský tvar môže predstavovať i novší, jednotnejší, jednoduchší a pravidelnejší stupeň vývinu. Bežný je i typ máp, na ktorých majú (v podstate) spoločný stav stredoslovenské a východoslovenské nárečia oproti západoslovenským, napr. *o dobrej : o dobréj; bratovo dieťa : brat(r)ové dieťa; ja : já; jest(o) : je; ňiet(o) : ňie je, ňeňi; zodrať : zodrani*... Malú časť máp tvorí typ, kde majú spoločný tvar západoslovenské a východoslovenské nárečia oproti stredoslovenským, napr. *brat(r)oveho : : bratouho; tvojeho : tvojho; teho : toho; ňesem : ňesiem; rozum(i)a : rozumejú*. Ešte zriedkavejšie sa vyskytuje rozloženie javov, kde každé z hlavných troch nárečí má osobitný tvar, napr. zsl. *o dobrém*, strsl. *o dobrom*, vsl. *o dobrim*. Bežnejšie sa vyskytujú prípady, kde stredoslovenský tvar tvorí prechodný a zároveň spájací stupeň medzi západoslovenským a východoslovenským tvarom.

Napr. základný tvar minulých časov a podmieňovacích spôsobov má v západoslovenskej oblasti zakončenie *-u* (sg. muž. rodu), *-ua* (žen. rod), *-li* (plurál), v stredoslovenských nárečiach zakončenie *-u, -la, -li* a vo východoslovenskej oblasti *-l, -la, -li* (pravda, pri niektorých vzoroch v mužskom rode *-l* vôbec odpadáva). K týmto areálovým kombináciám sa žiadajú doplniť javy, ktoré sú na celom území Slovenska nediferencované. Také prípady Atlas zásadne nemapoval, ale zato neostáva dlžen odpoveď na túto otázku. V komentárovej časti na viacerých miestach na ne upozorňuje, porov. hneď na začiatku komentárov na s. 25 o tvaroch nominatívu vzorov *Jano, ujko, chlap, dub, meč, dlaň, kosť*. No jednotlivo ostali aj v mapovej časti, ale na osoh veci, lebo pomáhajú riešiť otázky v histórii slovenčiny aj v dnešnom spisovnom jazyku, ktoré pod vplyvom chybnej teórie a chybnej kodifikácie zostali predmetom diskusie až doteraz, iba v najnovších prácach sa im dostalo adekvátneho hodnotenia.

Za všetky takéto javy stačí pripomenúť jeden: tvar trpných príčastí vzorov *trieť, drať*, zachytený na mapách č. 270—274 v heslách *zodratý, vytretý, podopretý, umretý;* mapy ukazujú jednotný formant *-t-* na celom Slovensku, iba v hesle *zodratý* má južná časť západného Slovenska tvar s formantom *-n-(zedraní)*. Pri vzore *trieť* ani tejto výnimky niet, lebo aj v najzápadnejšom, v záhorskom, nárečí je formant *-t-* (v podobe *utrítí*). Vo výskume spisovnej slovenčiny sa až v najnovších časoch tento problém riešil v takomto zmysle (v štúdiách L. Dvonča, v Morfológii slovenského jazyka, v Príručke slovenského pravopisu pre školy a i.). Tento prípad zároveň pomáha riešiť teoretickú otázku, nakoľko môžu nárečia vplývať na spisovný jazyk. Protirečí teóriám, ktoré spisovný jazyk odtŕhajú od ostatných útvarov národného jazyka. Každý spisovný jazyk je viac-menej umelý útvar, ale najpevnejšie sú v ňom tie javy, ktoré sa zásadne neodlišujú od jeho prirodzeného podkladu, od nárečí. V tomto prípade napriek chybným starším kodifikáciám, ktoré pripúšťali aj tvary typu *„podoprený, (u)zavretý"*, sa v spisovnom jazyku presadili tvary *podopretý, (u)zavretý*.

Z tohto hľadiska Atlas slovenského jazyka podopiera mnohé morfologické javy (i keď menej výrazné), ktorým sa v spisovnom jazyku nevenovala osobitná pozornosť alebo boli kodifikované skôr so zreteľom na iné jazyky (fakty) než na vlastné nárečia slovenského jazyka. Za zmienku stoja napr. také javy ako neurčitky a všetky neurčitkové tvary vzoru *kupovať*, pri ktorých väčšina nárečí (západných a stredných) má podobu *kupuvať (kupuval, kupuvaný, kupuvanie . . .)*, kde sa dnešnou kodifikáciou na *-ovať* oslabili pravidelné tvary nedokonavého vidu i opakovacieho slovesného pôvodu typu *kupúvať, skupúvať, (s)pracúvať, opotrebúvať* (v histórii spisovnej slovenčiny niektorí kodifikátori príponu *-uvať* predpisovali, iní ju zasa pripúšťali). V mennej flexii nárečové mapy Atlasu zasa podporujú napr. pri vzore *dievča* tvary na *-ce/-ence (prasce, štence)* oproti tvarom typu *prasatá, šteňatá*. Aj Morfológia slovenského jazyka tvary typu *prasatá, šteňatá* štylisticky kvalifikuje ako odborné. V tomto smere Atlas ukazuje na ďalšie možnosti zjednodušovania morfológie vzoru *dievča*.

Všetky javy, pri ktorých Atlas poskytuje cenné inofrmácie pre morfológiu spisovnej slovenčiny nemožno uvádzať, no jednoznačne z nich vyplýva požiadavka, aby sa pri výskume, opise, kodifikovaní akýchkoľvek morfologických javov vždy bral ohľad aj na ich nárečový základ.

Ak je v dnešnom spisovnom jazyku mnoho javov, ktoré pomáha Atlas objasniť, tak v historickej gramatike je ich ešte viac. Nejde len o javy, kde morfológia tesne súvisí s fonetikou, ako sú relexy za psl. jery . . . a ich analógie v tvaroch

slov, čo je osobitne silná stránka Atlasu, ale aj o javy, kde sa formy slov menili z iných príčin, napr. zmeny pôvodnej prípony inštr. pl. substantív *-i/-y* na prípony *-mi/-ami* a jej roztrúsené zvyšky v dnešných nárečiach (v podobách *-i/-í*, prípadne aj s alternáciami spoluhlások pred nimi). Aj tu môže ísť raz o zmeny čisto formálne (fonetické), napr. o zmeny na základe širšieho (alebo užšieho) chápania mäkkosti, ako sú v niektorých nárečiach mäkké ohýbacie prípony aj po spoluhláskach *s, z, r, l; k, h, ch*, napr. lok. sg. *v ovsi, na vozi, na vetri, v kotli; na lavički*, inde zasa stieranie protikladu tvrdých a mäkkých spoluhlások a miešanie prípon (porov. juhozápadné nár. tvary *tri korune, do pivnici*), druhý raz o zmeny vyvolané (alebo v nárečí uchované) významovými činiteľmi, napr. dvojakosť tvarov základných číslovieok na rozlišovanie gramatických rodov v protiklade maskulínum — ostatné rody, porov. záhorské *dvoch, dvom ... dvoma vojácí: dvech/dviech, dvem/dviem, dvema/dviema hodzinama, dzetma* a i.

Neoceniteľné služby poskytne Atlas i širšiemu slavistickému štúdiu. Tento cieľ si autor plne uvedomoval, čo vidieť už z toho, že pri každom jave uviedol ekvivalenty zo všetkých slovanských jazykov a odbornú slavistickú literatúru, v ktorej sa o jave písalo. Významnejšie však Atlas pomáha slavistike tým, že na základe úplného, komplexného zmapovania morfologických javov v ňom sa bude dať o nich písať presnejšie ako doteraz. A inakšie sa bude dať písať nielen o morfologických, lež v súvislosti s nimi aj o iných gramatických a vôbec ďalších jazykových javoch. Morfologické javy sa v slavistických prácach o slovenčine nebrali dosť do úvahy, napr. ani v takej primárnej otázke ako je existencia a miesto slovenčiny medzi ostatnými slovanskými jazykmi. Niečo z tejto oblasti využili slovenskí bádatelia, keď išlo o vzťah slovenčiny a češtiny. Vzťahy slovenčiny k iným susedným slovanským jazykom (k ukrajinčine, k poľštine) a tým viac k ďalším slovanským jazykom, najmä k juhoslovanským jazykom, zostali mimo zorného poľa bádateľov. Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka silou svojich dokladov dokazuje z jednej strany, ako sa slovenčina i svojou morfológiou zapája medzi ostatné slovanské jazyky, a z druhej strany zasa to, že sa medzi ne zapája ako samostatný jazyk: morfologické prvky stredoslovenských nárečí vždy, hoci najrozmanitejším spôsobom, predstavujú spájacie ohnivko, ktoré sceľuje ostatné slovenské nárečia do užšieho osobitného celku, aký sa inde v slovanskom svete neopakuje. Rovnako dôležitý materiál prináša Atlas i na riešenie mnohých iných slavistických problémov. Tak predstavuje nielen istý pozitívny výsledok slavistickej práce, ale súčasne stimuly a predpoklady na jej ďalšie rozvíjanie.

J. Oravec

Dva nové príspevky sovietskej jazykovedy k otázkam jazyka umeleckého diela

Otázky jazyka umeleckého diela zaujímali už od samých začiatkov rozvoja sovietskej jazykovedy významné miesto tak v prácach lingvistov, ako aj v bádaniach literárnych vedcov. U nás sú dobre známe najmä diela V. V. Vinogradova, ďalej práce B. V. Tomaševského, V. M. Žirmunského, G. O. Vinokura,

L. I. Timofejeva a ďalších, ktoré by sme dnes mohli nazvať klasickými. Na toto dedičstvo sovietskej filológie nadväzujú novšie bádania z tejto oblasti, predstavované prácami A. I. Jefimova, V. P. Grigorieva, R. A. Budagova, A. K. Žolkovského, J. K. Ščeglova a ďalších. Skúmanie otázok jazyka umeleckého diela v ostatnom čase obohatili dve monografie: V. P. Kovalev, *Jazykovyje vyraziteľnyje sredstva russkoj chudožestvennoj prozy.* Kyjev, Vyšča škola 1981. 184 s.; N. V. Čeremisina, *Voprosy estetiki russkoj chudožestvennoj reči.* Kyjev, Vyšča škola 1981. 240 s.

Autor prvej monografie V. P. Kovalev si vytýčil cieľ preskúmať na materiáli ruskej umeleckej prózy (od Puškina po súčasnosť) „vlastné lingvistické kategórie všetkých jazykových rovín, ktoré sú využité expresívne." Metodologickým východiskom autorovho postupu je pojem „kategórie pretvárania" (preobrazovanija) jazykových prostriedkov v umeleckom texte, prevzatý od V. P. Grigorieva. Kategória pretvárania má podľa Grigorieva pre umelecký štýl konštituujúcu silu; navrstvuje sa nad bod estetickej hodnoty. Na tomto základe V. P. Kovalev vytvára typológiu jazykových obrazov, špecifikovanú na všeobecnojazykovú a spisovnú normu: prvý typ rečových obrazov je spätý s porušením obvyklých sfér používania normy spisovného jazyka (zavádzanie dialektizmov do umeleckého textu, cudzojazyčných prvkov deštruujúcich normu, použitie neprimeraných štylistických prostriedkov a pod.); aj druhý typ rečových obrazov súvisí s porušením jazykových noriem, no tu už nejde o výber jazykových prostriedkov, ale o ich vytváranie, čím sa tu vlastne myslí na tzv. jazykové novátorstvo spisovateľa (vytváranie alebo zavádzanie okazionalizmov na úrovni lexiky, frazeológie, ba aj na úrovni morfológie a fonetiky); v treťom type rečových obrazov ide o expresívne použitie uzuálnych faktov jazyka (zámerné zdôraznenie, resp. odkrývanie potenčných možností normatívnych jazykových prostriedkov pre umelecké ciele). V. P. Kovalev sa vo svojej monografii zaoberá poslednými dvoma typmi rečových obrazov, teda expresívnymi prostriedkami všetkých jazykových noriem a ich projekciou v umeleckom texte. Autorov postup je analyticko-syntetický: spočiatku robí podrobný opis všetkých kategórií v rámci každej jazykovej roviny a potom skúma medzirovinové, systémové vzťahy týchto kategórií. Treba však poznamenať, a to autor sám v úvode pripomína, že túto analýzu robí predovšetkým na lingvistických princípoch (skôr by sme povedali, že na čisto lingvistických princípoch), čo možno označiť z jednej strany za pozitívny, pre ciele podrobného lingvistického opisu užitočný postup, a z druhej strany za dosť zúžený, obmedzený prístup k jazyku umeleckého diela. Autorovou zásluhou je, že urobil detailný rozbor a typológiu expresívnych jazykových prostriedkov, čo je najmä z hľadiska budúcich bádaní v tejto oblasti potrebné a užitočné, avšak čisto lingvistický prístup k jazyku umeleckej prózy bez zreteľa na vzťah jazyka k téme, resp. na vzťah časti k celku nedovoľuje dostatočne pochopiť zmysel jazykových prostriedkov v umeleckom diele, neprispieva dostatočnou mierou k prehlbovaniu funkčného princípu v chápaní umeleckého textu. Monografia V. P. Kovaleva sa však zakladá na veľmi bohatom materiáli (autor analyzuje jazyk viac ako 100 prozaikov 19. a 20. storočia), je to teda svojím charakterom materiálová práca, a preto by sa tu požiadavka na vzťah jazykových prostriedkov k téme dala realizovať len veľmi ťažko.

Iný charakter z hľadiska spracovania vzťahu jazyka k umeleckému textu a jeho estetickým hodnotám má monografia N. V. Čeremisinovej. Autorka sa v nej zaoberá zvukovou a harmonickou organizovanosťou umeleckého

textu a spôsobmi zabezpečenia jeho väčšej informatívnosti. Túto problematiku skúma N. V. Čeremisinová aj na lingvistických princípoch, no pri analýze jednotlivých javov zvukovej výstavby textu sa neobmedzuje iba na ich lingvistický opis, ale vychádza za jeho rámec — do sféry literárnej analýzy, pričom sa dotýka aj otázok interpretácie a recepcie lingvistických javov umeleckého textu.

V prvej časti monografie sa N. V. Čeremisinová zaoberá svojráznosťou foneticko-štylistickej organizovanosti umeleckého jazyka. Skúma pritom tieto okruhy otázok: zvukovú stránku a intonáciu v poézii a v próze, rytmus ruskej umeleckej prózy, primárny rytmus verša a porušenia normatívnej celistvosti zvukovej jednotky (slova, syntagmy a vety), čo je špecifickým štylistickým prostriedkom v umeleckom texte. Vychádzajúc zo vzťahu tvorby a recepcie, autorka sa pokúša zistiť spôsob výberu eufonických prostriedkov pre estetické ciele umeleckého textu, ako aj spôsob ich spájania a kombinovania. Svoju pozornosť zacieľuje najmä na určenie vzťahu zvukovej stránky slova s jeho sémantikou, s umeleckým obsahom textu. V závere tejto kapitoly sa zaoberá charakterom estetického účinku eufónie a eurytmie. V druhej časti, ktorá má názov Garmonija russkoj chudožestvennoj reči, sa opisuje harmonická organizovanosť ruského verša podmienená tzv. druhotným rytmom (metrorytmom), harmonická organizácia vety vo verši i v próze a funkcia harmónie. V tretej časti monografie sa autorka zaoberá analýzou informačnej kapacity umeleckého textu, priamo alebo nepriamo spätej s rytmointonáciou. Skúmajú sa tu také otázky, ako je predpovedateľnosť (predskazujemosť) — nepredpovedateľnosť (nepredskazujemosť) slova v rámci základnej rytmicko-intonačnej jednotky — syntagmy (rozumej prehovorového úseku), asociatívne vzťahy dynamických centier v štruktúre vety (ide tu o zmyslové vzťahy tzv. syntagmatických prízvukov v štruktúre vety a o textový a podtextový význam týchto vzťahov); autorka tu ďalej porovnáva jazykovú a rečovú metaforu, charakterizuje kontexty a rytmicko-intonačné podmienky ich realizácie, príčiny a podstatu sémantickej mnohoplánovosti a neočakávanosti sémantickej štruktúry rečovej metafory, jej štylistické funkcie a súvislosť so svojráznosťou individuálneho autorského videnia (nazerania).

Dôkladnou a dôslednou analýzou zvukovej a rytmicko-intonačnej organizovanosti umeleckého textu monografia N. V. Čeremisinovej vypĺňa medzeru jestvujúcu v tejto oblasti výskumu jazyka literárneho diela a veľkou mierou prispieva k vyjasneniu podstaty, zmyslu a funkcie jazyka v umeleckom texte.

J. Vaňko

ROZLIČNOSTI

O pôvode slov oldomáš a tátoš. — Daktoré prevzaté slová u nás natoľko zdomácneli, že pri bežnom a frekventovanom používaní ich neslovenský pôvod už nepociťujeme. Také slovo je napr. *oldomáš*, na našom vidieku podnes dosť frekventované. Je pomenovaním počastovania pitím i jedlom po dokončenej a odovzdanej práci (napr. stavby) alebo dobrej kúpe a predaji. Toto slovo nájdeme najmä v beletrii našich realistických spisovateľov, podnes však nevymizlo zo slovenskej slovnej zásoby, hoci postupne (najmä v mestách) pomaly ustupuje iným, menej špecifickým pomenovaniam.

Slovník slovenského jazyka II (1960, s. 556) správne charakterizuje *oldomáš* ako hovorové slovo; uvádza i jeho menej frekventované expresívne zdrobneniny: *oldomášik, oldomáštek.* J. Holub toto slovo v Stručnom etymologickom slovníku (Praha, 1937) neuvádza, ale má ho G. Bárczi v etymologickom slovníku Magyar etymológiai szótár (Budapest, 1941, s. 5). Ako doklad cituje v skratke Anonymov záznam z XII. storočia. V. Machek vo svojom Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského (Praha, 1957, s. 337) charakterizuje *oldomáš* ako slovenské (!) slovo pochádzajúce z maďarského *áldomás.* Keďže zo slovotvorného hľadiska pomenovanie *oldomáš* nemá v slovenčine vlastnú významovú náplň, treba pôvod i význam samého slova hľadať v susedných jazykoch.

Na prvý pohľad sa slovo *oldomáš* javí ako zdanlivá odvodenina od maďarského slovesa *oldani* — rozpúšťať, roztápať, lenže jeho korene spočívajú hlbšie — v jazyku starých Maďarov.

Anonymus, notár kráľa Belu, najstarší uhorský kronikár, v 16. kapitole svojho diela píše, že starí Maďari, ktorí nepoznali pravého Boha, podľa starodávneho zvyku prinášali svojmu hlavnému božstvu Išten (sumersky Ištanu, perzsky Jišdann = slnko) ako obety kone. Doslovný preklad nasledujúceho textu znie: „... na istom mieste podľa pohanského zvyku zabili tučného koňa a urobili veľký *Aldumaš.*" Bola to posvätná hostina, na ktorej jedli mäso obetovaného zvieraťa a zapíjali.

Horváth János v kapitole o sviatkoch starých Maďarov píše: „A to je isté, že po šťastlivom dobytí Užhorodu (Ungvár) pri veľkých zápalných obetách štyri dni hodovali. Tak isto keď Árpád obsadil Nyírség aj vtedy urobili *áldomáš.* Knieža Árpád a jeho veľmoži z dôvodu tejto radosti po celý týždeň (bezpochyby najprv urobiac obetu) s veľkou slávou a veselo jedli-pili, a skoro každý deň sa opili ..." (s. 17).

Slovo *oldomáš* je utvorené od maďarského slovesa *áldáni,* ktoré má význam „žehnať, požehnávať". Koncová prípona *-áš* je príponou maďarských slovesných podstatných mien, ako napr. *írás* — písanie, *olvasás* — čítanie. Žrec, ktorý sa označoval slovom *tátoš/táltoš,* obetné zviera pred zabitím aj jeho mäso pred pečením požehnal slovom *áldom* (nár. *áldum*) — požehnávam, žehnám. Celý obrad aj hostina dostali podľa toho pomenovanie *áldumáš* (požehnanie).

Je veľmi pravdepodobné, že posvätné obetné kone, ktoré obetovali žreci *tátoši,* dostali sa neskôr do ľudových rozprávok ako reminiscencia na staré pohanské časy v slovnej podobe *tátoše* a *tátošíky,* po maďarsky *tátošló.* Zrejme žreci, čo kone zabíjali, pitvali a z ich vnútorností pred zápalnou obetou veštili, sa nazývali

tátoši (*tátott* — otvorený), tí pomocní, ktorí obsluhovali hostí pri hodoch a na misách *(tál)* roznášali pečené konské mäso, nazývali sa *táltoši.*

Pomenovania *oldomáš* a *tátoš/tátošík* sú v slovenčine hungarizmy, prevzaté hneď po r. 907 zo starej maďarčiny, keď boli starí Maďari ešte pohani. Svedčia o 1000-ročnej symbióze dvoch značne odlišných národov a o vzájomnom preberaní slov.

M. Hayeková

Do videnia, do počutia. — Š. Peciar v príspevku Do videnia, na šťastie (Slovenská reč, 22, 1957, s. 137—138) venoval pozornosť otázke, či sa tieto výrazy majú písať osobitne alebo dohromady. Spomína, že výraz *do videnia* robí používateľom jazyka značné ťažkosti a že mnohí sa pýtajú, kedy písať *do videnia* a kedy *dovidenia.* Ako vidieť, používatelia jazyka predpokladajú aj písanie *dovidenia.* Š. Peciar rovnako rieši otázku, či písať *na šťastie* a či *našťastie.* Pretože popri vyjadreniach *do videnia, na šťastie* sú možné vyjadrenia, v ktorých podstatné meno je bližšie určené prívlastkom, napr. *do skorého videnia, na veľké šťastie* a pod., treba podľa autora používať príslovkové vyjadrenie *do videnia, na šťastie,* nie *dovidenia, našťastie.*

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ I, 1959, s. 316) sa pozdrav *do videnia* ako samostatné heslo neuvádza a nespomína sa ani pri predložke *do,* čo je dosť prekvapujúce, ak berieme do úvahy jeho časté používanie i jeho ustálenosť (pozdravy sú vždy istým spôsobom ustálené). Iba pri slove *videnie* sa pozdrav spomína: *do (skorého, šťastného) videnia* (SSJ V, 1965, s. 89). V slovníku, ako vidieť, sa zachováva osobitné písanie predložky *do* a podstatného mena v gen. sg. *videnia.* Ako samostatné heslo sa spojenie slov *do videnia* (písané takisto osobitne) uvádza v Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca — V. Lacu (1973, s. 214). V Praktickej príručke slovenského pravopisu A. Zaunera (4. vyd., 1973, s. 215) sa za správnu uznáva podoba *do videnia,* forma *dovidenia* sa označuje ako nesprávna, nevyhovujúca (podľa staršej praxe hviezdičkou).

V bežnej jazykovej praxi sa však veľmi často stretávame s písaním tohto pozdravu ako jedného slova, teda *dovidenia,* napr. *D o v i d e n i a* (Večerník, 19. 12. 1980, s. 3). — *D o v i d e n i a na zemi* (Večerník, 4. 1. 1982, s. 3). — *Slovensko, d o v i d e n i a* (Večerník, 23. 8. 1982, s. 4). — *D o v i d e n i a v Štúrove* (Práca, 18. 10. 1980, s. 14). — *D o v i d e n i a pri druhom kole* (Roháč, 1981, č. 50, s. 15). Celé spojenie sa chápe ako nerozčlenená významová jednotka. Tomuto stavu na významovej rovine sa prispôsobuje aj formálna stránka výrazu, predložkové spojenie splýva do jedného pomenovania, univerbizuje sa. Jazyková prax signalizuje, že živé je písanie dohromady bez ohľadu na to, že sa používajú aj vyjadrenia, v ktorých slovo *videnie* je bližšie určené prídavným menom ako prívlastkom, napr. *do skorého videnia, do šťastného videnia* a pod. Túto tendenciu podporuje aj situácia pri používaní iných výrazov, ktoré sa písali ako predložkové spojenia, napr. predložkového spojenia *na šťastie.* Slovník slovenského jazyka II (1960, s. 294) zaznamenáva ako samostatné heslo výraz *na šťastie* a popri ňom uvádza i variant *našťastie,* ktorý ukazuje, že v jazykovej praxi je silná tendencia písať takéto predložkové spojenia ako jedno slovo. To znamená, že popri podobe *na šťastie,* ktorú Š. Peciar (porov. cit. článok) pokladal za jedine správnu, sa dnes pripúšťa aj podoba *našťastie.*

V prospech podoby *dovidenia* hovorí aj vývin pri iných výrazoch, ktoré sa používajú ako pozdravy, napr. pozdrav *nazdar*, ktorý sa dnes píše dohromady (Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 309), vznikol z dvojslovného pomenovania *na zdar*. Podobne pozdrav *zbohom* vznikol z predložkového spojenia *s bohom*. Takisto aj pozdrav baníkov *zdarboh* má pôvod v dvojslovnom pomenovaní. Poznamenávame, že takýto je aj vývin pri pozdravoch v iných jazykoch, porov. napr. franc. *adieu* zo spojenia *à dieu*.

Ani výraz *do počutia*, resp. *dopočutia*, ktorý je blízky pozdravu *do videnia*, *dovidenia*, Slovník slovenského jazyka ako osobitné heslo nezaznamenáva. Iba pri podst. mene *počutie* je uvedené spojenie *do počutia* (SSJ III, 1965, s. 117). V Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu sa v slovníkovej časti výraz *do počutia* uvádza samostatne (s. 212), rovnako ako spojenie *do videnia* (s. 214). A. Zauner vo svojej Praktickej príručke slovenského pravopisu tiež uvádza heslo *do počutia*, pričom podobu *dopočutia* uvádza v zátvorke s hviezdičkou ako nesprávnu (s. 213). Ak sa proti podobe *dovidenia* uvádza argument, že sú možné aj spojenia, v ktorých podst. meno je bližšie určené prívlastkom, napr. *do skorého videnia*, tento argument nemožno uvádzať pri výraze *do počutia*, lebo spojenia s prívlastkom, napr. *do skorého počutia*, *do nového počutia*, nie sú bežné. Proces splývania predložkového spojenia *do počutia* do jedného výrazu *dopočutia* je tu teda ešte ľahší ako pri spojení *do videnia*.

V spisovnej slovenčine je proces splývania predložkových výrazov do jednoslovných výrazov veľmi živý. Takto vznikajú početné neohybné slová, napr. príslovky, častice, citoslovcia. Popri starších výrazoch, ktoré sú už ustálené, pribúdajú novšie, napr. *nadránom* (L. Dvonč, Nad ránom — nadránom, Slovenská reč, 47, 1982, s. 379—381), *dočerta*, *dofrasa* atď. (L. Dvonč, Citoslovcia a príslovky typu doparoma. Slovenská reč, 48, 1983, s. 94—98) atď. Odporúčame preto, aby sa v spisovnej slovenčine používali aj podoby *dovidenia* a *dopočutia*, ktoré sú výsledkom pôsobenia vývinových tendencií v slovnej zásobe nášho jazyka.

L. Dvonč

Nezotriteľný, či nezotierateľný (atrament)? — V časopise Rodina a škola (november 1982, č. 9, s. 11) sme sa stretli s prídavným menom *nezotriteľný* v tomto kontexte: *Ale keďže súdružky učiteľky upozorňovali, že sa zo šatne veci strácajú, podpísali sme čiapku vnútri jeho menom n e z o t r i t e ľ n ý m atramentom.*

Treba si položiť otázku, či je toto prídavné meno utvorené správne.

J. Horecký v štúdii Prídavné mená s príponou *-teľný* v slovenčine (Slovenská reč, 29, 1964, s. 129—136) konštatuje, že prídavné mená utvorené od slovies príponou *-teľný* sú v slovenčine pomerne časté, tvoria sa veľmi ľahko takmer od všetkých slovies zakončených na *-ať*, *-ovať*, *-iť* a *-núť* a majú dosť jednoznačný význam: „ktorý môže podliehať deju vyjadrenému slovotvorným základom". J. Horecký súčasne poznamenáva, že nijakými kritériami sa dosiaľ nepodarilo ukázať, prečo sa od niektorých slovotvorných základov prídavné mená s príponou *-teľný* tvoria a od iných formálne rovnakých sa už netvoria. Nemožno teda presne určiť, prečo jestvuje napr. *farbiteľný*, *deliteľný*, *čitateľný*, ale nejestvuje *„nositeľný, ničiteľný, pamätateľný, písateľný"*. J. Horecký spomína aj variant slovotvornej prípony *-teľný* v podobe *-iteľný*. Objavuje sa v prídavných

menách ako *znesiteľný, zrozumiteľný,* kde samohlásku *i* nemožno vysvetliť zo slovotvorného základu *(zniesť, zrozumieť).* Pretože však podľa J. Horeckého ide vcelku o okrajové a zriedkavé prípady, nepokladá za účelné uvádzať variant *-iteľný,* pretože ľahšie bude vysvetliť podoby *znesiteľný, zrozumiteľný* tak, že pred príponou *-teľný* tu nastupuje tematický vokál *i,* aj keď neorganický, v danom prípade analogický.

Problematikou prídavných mien s príponou *-teľný/-iteľný* sa podrobnejšie zaoberali i Š. Peciar v štúdii Kvantita a tvorenie príd. mien na *-teľný/-iteľný* (Slovenská reč, *32,* 1967, s. 82—89). Aj on hovorí, že v súčasnej spisovnej slovenčine je pomerne veľký počet príd. mien utvorených príponou *-teľný/-iteľný.* Patria k charakteristickým výrazovým prostriedkom odborného štýlu, i keď viaceré z nich sa používajú bez štýlového obmedzenia. Častejšie sa vyskytujú v zápornej forme. V kladnej forme sú menej frekventované. Pri niektorých je kladná podoba iba potenciálna alebo vôbec nejestvuje (napr. *nedoceniteľný, nedodržateľný, nemeniteľný, nepredvídateľný* a i.). Prídavné mená na *-teľný/-iteľný* sa podľa Š. Peciara spravidla tvoria od slovných základov, a to od slovies dokonavého i nedokonavého vidu, predovšetkým od slovies na *-ať* a *-iť,* zriedkavejšie od slovies na *-núť* a *-ovať,* ojedinele aj od iných slovesných typov. Š. Peciar na rozdiel od J. Horeckého hovorí o prípone *-iteľný,* ktorá podľa neho preniká nad svoj pôvodný rozsah do príd. mien utvorených od slovies vzoru *vidieť — vidí — vidia — videný: ne-vid-iteľný, ne-mysl-iteľný, ne-odmysl-iteľný.* Formy *ne-zrozum-iteľný, ne-porozum-iteľný* svedčia podľa Š. Peciara o tom, že príponu *-iteľný* majú aj adjektíva utvorené od slovies vzoru *rozumieť — rozumie — rozumejú — rozumený.* Prípona *-iteľný* je aj v adjektívach utvorených od slovies vzoru *niesť — nesie — nesú — nesený.*

V článku časopisu Rodina a škola bolo prídavné meno *nezotriteľný* utvorené od slovesa *zotrieť,* ktoré patrí do vzoru *trieť — trie — trú — trený.* Sloveso *zotrieť* je utvorené predponou *zo-* od slovesa *trieť,* ktorá mení nedokonavý vid slovesa *trieť* na dokonavý *(zotrieť).* Od nedokonavého slovesa *trieť* možno tvoriť predponami aj iné dokonavé slovesá, napr.: *na-trieť, pre-trieť, vy-trieť, po-trieť, rozo-trieť, pri-trieť.* Od uvedených dokonavých slovies kladných, ale ani záporných *(nenatrieť, nepretrieť, nevytrieť, nepotrieť, nerozotrieť)* sa príponou *-iteľný* prídavné mená zvyčajne netvoria. Nazdávame sa, že najvhodnejšie tu budú prídavné mená utvorené od nedokonavých slovies *zotierať, natierať, utierať, stierať: zotiera-teľný, natiera-teľný, utiera-teľný, stiera-teľný.* Najznámejšie z nich je prídavné meno *natierateľný* (porov. aj slovo *nátierka).* Rovnako možné sú prídavné mená aj od zápornej podoby nedokonavých slovies: *nezotierateľný, nenatierateľný, neutierateľný, nestierateľný.* Atrament, ktorý nemožno zotrieť treba teda označovať ako *nezotierateľný* atrament. Prídavné meno *„nezotriteľný"* je v tomto okruhu derivátov neorganické.

J. Jacko

Sú názvy Saint Paul a Saint Pierre nesklonné? — V 6. diele Slovníka slovenského jazyka (1968, s. 293) sa zaznamenávajú názvy *Saint Paul* (názov mesta v USA) a *Saint Pierre* (názov ostrova). Obidva názvy sa uvádzajú ako nesklonné. Podľa našej mienky niet nijakého vážnejšieho dôvodu pre takéto hodnotenie.

Názvy typu *Saint Paul* alebo *Saint Pierre* predstavujú prenesenie pomenovania osoby na označenie mesta alebo iného geografického objektu. Tieto názvy zodpovedajú iným zemepisným názvom, v ktorých ide o spojenie mena osoby so slovom *svätý* v niektorom cudzom, a to románskom jazyku, napr. *San Francisco, San José, San Marino, Sanremo* (tu výraz *san* splynul s nasledujúcim osobným menom), *San Salvador, San Sebastian, Santa Cruz, Santa Fe, Santiago, Santo Domingo, Sao Paulo* atď. V týchto názvoch sa výrazy *san, santa, santo, sao* a pod. neskloňujú, ďalšie časti zakončené na samohlásku *-a* alebo *-o* alebo na spoluhlásku sa skloňujú, nesklonné ostávajú iba časti zakončené na samohlásku *-e* alebo *-é*, teda názvy, ktoré sa končia ako naše podstatné mená (o tom porov. A. Jánošík, Románske predikáty *san* a *don* v slovenčine, Slovenská reč, *22*, 1957, s. 249 a L. Dvonč, Skloňovanie cudzích vlastných mien typu *Reggio di Calabria*, Slovenská reč, *32*, 1967, s. 15). Takto sa podľa Slovníka slovenského jazyka skloňujú mnohé názvy tohto typu, napr. *San Francisco — San Francisca, San Marino — San Marina, Santa Cruz — Santa Cruzu, Santiago — Santiaga, Santo Domingo — Santo Dominga, Sao Paulo — Sao Paula* atď. Neskloňujú sa iba názvy zakončené na *-e* alebo *-é*, napr. *Santa Fe — zo Santa Fe, San José — zo San José* atď.

Názov *Saint Paul* obsahuje časť *saint* (svätý) a meno *Paul*. Časť *saint* sa neskloňuje. Meno *Paul* sa končí na spoluhlásku, preto sa môže skloňovať (ako napr. výraz *Cruz* v názve *Santa Cruz*): zo *Saint Paula, v Saint Paule, za Saint Paulom*. Názov *Saint Pierre* sa v písme končí na nevyslovované *-e (Pierre — piér)*. Časť *saint* podobne ako v názve *Sain Paul* sa neskloňuje ale meno *Pierre*, vyslovované ako *piér*, sa môže riadne skloňovať. V písme pritom koncové nevyslovované *-e* podobne ako pri skloňovaní iných francúzskych a anglických mien na nevyslovované *-e* vynechávame: *zo Saint Pierra, v Saint Pierri, za Saint Pierrom*.

Podľa našej mienky rovnako treba skloňovať aj názov hlavného mesta Grenady (štátu v Antilách v Karibskom mori). Ide o názov *Saint Georges*, ktorý sa v Slovníku slovenského jazyka nezachytáva. V tomto prípade však koncové *-es* nevynechávame (aby sa naznačila výslovnosť spoluhlásky *ž*): *zo Saint Georgesu, v Saint Georgesi, za Saint Georgesom (zo sén žoržu, v sén žorži, za sén žoržom)*. Podobne koncové *-es* nevynechávame ani pri odvodzovaní obyvateľského mena a prídavného mena: *Saintgeorgesan, Saintgeorgesanka, saintgeorgeský*.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ

48|1983|6

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

V. Blanár, Vývin slovnej zásoby v predkodifikačnom období ■ J. Findra, Jazykovo-štylistická charakteristika súčasných politických prejavov a statí ■ E. Tomajková, Znelostná asimilácia v nárečí obce Hlboké

DISKUSIE

K. Lifanov, Korelácia datívu a lokálu vo vývine slovenčiny ■ R. A. Rothstein, Klasifikácia slovenských slovies

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Eugenom Paulinym. J. Mistrík ■ Prof. Ľudovít Novák sedemdesiatpäťročný. J. Oravec ■ Veľký slovensko-ruský slovník II. Š. Peciar ■ Nový Nemecko-slovenský slovník. F. Chorvát ■ VALISKA, I.: Nemecké nárečia horného Spiša. I. Ripka

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED